

The Holy See

XVI. BENEDEK PÁPA
CARITAS IN VERITATE
KEZDETŰ ENCIKLIKÁJA
A PÜSPÖKÖKNEK
PAPOKNAK ÉS DIAKÓNUSOKNAK
AZ ISTENNEK SZENTELT SZEMÉLYEKNEK
A KRISZTUSHÍVŐ LAIKUSOKNAK
ÉS MINDEN JÓAKARATÚ EMBERNEK
AZ EMBER TELJES ÉRTÉKŰ FEJLŐDÉSÉRŐL
A SZERETETBEN ÉS AZ IGAZSÁGBAN

BEVEZETÉS

1. A szeretet az igazságban, amelyről Jézus Krisztus tanúságot tett földi életével, s mindenekelőtt halálával és feltámadásával, minden ember és az egész emberiség valódi fejlődésének legfőbb hajtóereje. A szeretet (*caritas*) az a rendkívüli erő, amely arra ösztönzi az embereket, hogy bátran és nagylelkűen elkötelezzék magukat az igazságosság és a béke iránt. Olyan erő ez, amely Istentől, az örök Szeretettől és az abszolút Igazságtól ered. Minden egyes ember akkor találja meg önnön javát, ha Isten róla alkotott tervéhez ragaszkodik és azt teljességgel magvalósítja, ugyanis ebben a tervben talál rá a maga igazságára, és az ezen igazsághoz való ragaszkodás az, amely által szabaddá válik (vö. *Jn 8,22*). Az igazság védelmezése, alázatos és meggyőződéses kifejezésre juttatása, valamint az életben való tanúsítása – ezek a szeretet kívánatos és nélkülözhetetlen formái. Ez az a szeretet, amely „örömét leli az igazságban” (*1Kor 13,6*). Minden ember érzékeli magában a belső készletést a hiteles szeretetre: a szeretet és az igazság soha nem válnak el teljességgel egymástól, mert mindkettő olyan meghívás, amelyet Isten helyezett minden ember szívébe és elméjébe. Jézus Krisztus a szeretet és az igazság keresését megtisztítja és megszabadítja emberi gyengeségeinktől, és a maga teljességében feltárja előttünk kezdeményező szeretetének teljességét, egy olyan valódi élet tervét, amelyet Isten készített számunkra. A szeretet az igazságban – ez lesz Krisztusban Isten személyének arcképévé, meghívássá, hogy szeressük testvéreinket Isten tervének igazságában. Az igazság ugyanis ő

maga (vö. *Jn 14,6*).

2. A szeretet az Egyház társadalmi tanításának királyi útja. Mindazokat a felelősségeket és feladatokat, amelyeket ez a tanítás körvonalaz, a szeretet járja át, amely Jézus tanítása szerint a Törvény foglalatja (vö. *Mt 22,36–40*). A szeretet jelenti az Istennel és az embertársal való személyes viszony valódi tartalmát; ez a vezérelve nem csupán mikro-viszonyainknak, a baráti, a családi és kisközösségi kapcsolatoknak, hanem a makro-viszonyoknak, a társadalmi, gazdasági és politikai kapcsolatoknak is. Az evangélium tanítása nyomán az Egyház számára a szeretet minden, mivel, amint Szent János tanítja (vö. *1Jn 4,8.16*), és ahogy első enciklikámban említettem: „Az Isten szeretet” (*Deus caritas est*). *Minden Isten szeretetéből származik, minden a szeretet által ölt formát, minden a szeretet felé irányul. A szeretet Isten legnagyobb ajándéka, amelyet ő adott az embereknek, a szeretet az ő ígérete és a mi reménységünk.*

Tudatában vagyok annak, milyen jelentésbeli félresiklásokon és kiüresedésen ment és megy át a szeretet jelentése, azzal az ebből következő veszéllyel együtt, hogy félreértik és száműzik az erkölcsi élet gyakorlatából, és ez minden esetben megakadályozza helyes értékelését. Társadalmi, jogi, kulturális, politikai és gazdasági területen, azaz a fenti veszélynek leginkább kitett közegekben könnyen kimondják, hogy a szeretet nem játszik szerepet az erkölcsi felelősségek értelmezésében és irányításában. Ebből fakad a szeretet és az igazság összekapcsolásának szükségessége, nem csupán abban az irányban, amelyet Szent Pál kijelöl, azaz az „*igazság a szeretetben*” értelemben (*Ef 4,15*), hanem a fordított, amazt kiegészítő „*szeretet az igazságban*” irányban is. Az igazságot a szeretet „ökonómiájában” kell keresni, megtalálni és kifejezni, ugyanakkor másrésről pedig a szeretetet az igazság fényében kell megérteni, értékelni és gyakorolni. Így nem csak az igazság által megvilágított szeretetnek teszünk szolgálatot, de hozzájárulunk az igazság hitelesítéséhez is azzal, hogy megmutatjuk bizonyító és meggyőző erejét a konkrét társadalmi életben. Olyan dolog ez, amellyel ma kevéssé számolnak egy olyan társadalmi és kulturális közegben, amely az igazságot viszonylagossá teszi, gyakran közömbössé válik az igazság iránt és ellene szegül.

3. Az igazságnak a szeretethez fűződő szoros kapcsolata miatt a szeretetben az emberség hiteles kifejeződése, és egyúttal az emberi kapcsolatok alapvetően fontos elemeként, annak közösségi természete ismerhető fel. *Csak az igazságban ragyog fel a szeretet és válhat hitelesen megélhetővé.* Az igazság az a fény, amely értelmet és értéket ad a szeretetnek. Ez a világosság egyszerre az ész és a hit világossága, amely által az értelem eljut a szeretet természetes és természetfeletti igazságához: ez összegzi az ajándékozás, az elfogadás és a közösség jelentését. Igazság nélkül a szeretet szentimentalizmusba süpped, és üres foglalatává válik, amely önkényesen tölthető meg. Ez végzetes veszély a szeretet számára egy igazságot nélkülöző kultúrában. Érzelmek és esetleges egyéni vélekedések prédájává lesz, visszaélések áldozatául esett, kicsavart értelmű szóvá, mígnem már önnön ellentétét jelenti. Az igazság kiszabadítja a szeretetet az érzelempontúság szorongatásából, amely megfosztja kapcsolati és társadalmi tartalmától, valamint kiszabadul a fideizmusból, amely viszont emberi és egyetemes kiterjedésétől fosztja meg

a szeretetet. A szeretet az igazságban visszatükrözi a Biblia Istenébe vetett hit személyes, s egyúttal közösségi dimenzióját, amely egyszerre „*Agapé*” és „*Logosz*”: Szeretet és Igazság, Szeretet és Szó.

4. Az ember a szeretetet – lévén igazsággal teljes –, értékeinek gazdagságában mint megosztott és másokkal közölt szeretetet tudja megérteni. Az igazság ugyanis „*dialogoszt*”, *dialogust teremtő* „*logosz*”, azaz megosztás és közösség. Azzal, hogy az igazság kilépteti az embereket a szubjektív vélemények és érzések köréből, lehetővé teszi számukra, hogy túllépjenek a kulturális és történelmi meghatározottságokon, és összetalálkozzanak a dolgok értékének és lényegének megértésében. Az igazság megnyitja és egyesíti az emberek értelmét a szeretet szavában: ez a *logosz* a szeretet meghirdetése és keresztény tanúsítása. A jelenlegi társadalmi és kulturális közegben, ahol teret nyer az igazság relativizálása, a szeretet igazságban való megélése vezet el oda, hogy a világ megértse: a kereszténység értékeihez való ragaszkodás a jó társadalom felépítésének és a valódi, azaz teljes emberi fejlődésnek nem csupán hasznos, hanem nélkülözhetetlen eleme. A szeretet kereszténységét, ha nélkülözi az igazságot, könnyen felválthatja a pozitív érzelmek fenntartása, amelyek hasznosak ugyan a társadalmi együttélésben, de marginálisak. Ugyanis ebben az esetben Isten számára nem marad többé valódi, őt megillető hely a világban. Az igazságot nélkülöző szeretet egy beszűkült, kapcsolatoktól megfosztott szférára szorul vissza. Kívül reked azokon a terveken és folyamatokon, amelyek a tudósoknak és a cselekvéseknek az egyetemes jelentőségű emberi fejlődés felépítéséről szóló párbeszédében fogalmazódnak meg.

5. A szeretet elfogadott és odaajándékozott szeretet. A szeretet „kegyelem” (*kharisz*). Forrása az Atya kiáradó szeretete a Fiú által a Szentlélekben. Olyan szeretet, amely a Fiútól száll le ránk. Teremtő szeretet, amely által léteünk, és megváltó szeretet, amely által új teremtmények vagyunk. Ez a Krisztus által kinyilatkoztatott, őáltala megvalósított (vö. *Jn 13,1*) és „a Szentlélek által a szívünkbe árasztott” szeretet (*Róm 5,5*). Isten az embereket mint a maga szeretetének címzettjeit a szeretet szubjektumainak teremtette, és arra hívta meg őket, hogy a maguk részéről ők is adják oda magukat a kegyelem eszközéül, hogy Isten szeretetét árasszák ki, és megszöjék a szeretet hálóját.

A kapott és ajándékozott szeretet eme dinamikájának felel meg az Egyház társadalmi tanítása. Ez „társadalmi téren megnyilvánuló szeretet az igazságban” (*caritas in veritate in re sociali*): a társadalomban hirdeti meg Krisztus szeretetének igazságát. Ez a tanítás szeretetszolgálat – de az igazságban. Az igazság védelmezi és fejezi ki a szeretet felszabadító erejét a történelem mindig változó körülményei közepette. Egyszerre a hit igazsága és az ész igazsága, a megismerés e két területének elválasztott, egyszersmind együtt ható mivoltában. A fejlődéshez, a társadalmi jóléthez, az emberiséget sújtó súlyos társadalmi-gazdasági problémák kiegyensúlyozott megoldásához szükség van erre az igazságra. Mindezekhez még inkább szükség van arra, hogy szeressük és tanúsítsuk az igazságot. Igazság nélkül, az igazság iránti bizalom és szeretet nélkül nem létezik társadalmi lelkiismeret és felelősség, s így a társadalmi cselekvés az egyéni érdekek

és a hatalmi logika fogságába esik, ami együtt jár ennek bomlasztó hatásaival a társadalomban, különösen abban a társadalomban, amely a globalizáció útján járva olyan nehéz korszakot él át, mint jelenünkben.

6. „Szeretet az igazságban”: ez az az alapelv, amely körül az Egyház társadalmi tanítása forog, olyan alapelv, amely a morális tevékenységnek irányt mutató kritériumokban ölt cselekvő formát. Ezek közül különösen két olyan kritériumra kívánom felhívni a figyelmet, melyeket speciálisan a globalizáció útját járó társadalomban követel meg a fejlődés érdekében végzendő munka; ezek: *az igazságosság és a közjó*.

Mindenekelőtt az igazságosságról. *Ubi societas, ibi ius*: ahol társadalom létezik, ott jog is létezik; minden társadalom kidolgozza a maga sajátos rendszerét az igazságossággal kapcsolatban. *Am a szeretet túlhalad az igazságosságon*, mert szeretni annyi, mint adni, odaadni a másiknak azt, ami az „enyém”; ugyanakkor a szeretet soha nem létezik igazságosság nélkül, amely azt követeli, hogy megadjuk a másiknak azt, ami az „övé”, ami léte és működése alapján megilleti. Nem tudok a másiknak a „magaméból” ajándékozni, ha előbb nem adtam meg neki azt, ami az igazságosság alapján jár neki. Aki szeretettel van mások iránt, az mindenekelőtt igazságos velük szemben. Az igazságosság nemcsak hogy nem idegen a szeretettől, nemcsak hogy nem a szeretet alternatívája vagy paralel megfelelője: az igazságosság „elválaszthatatlan a szeretettől”, [1] bensőleg hozzá tartozik. Az igazságosság a szeretet első útja, vagy, amint VI. Pál mondta, a szeretet alapfoka, [2] a „tettel és igazsággal” való szeretés (*1Jn 3,18*) szerves összetevője, amire János apostol buzdít. Egyfelől a szeretet megköveteli az igazságosságot, az egyének és népek törvényes jogainak elismerését és tiszteletben tartását. Ez tevékenyen hozzájárul „az ember városának” jog és igazságosság szerinti felépítéséhez. Másfelől viszont a szeretet felülmúlja az igazságosságot és teljessé teszi azt az ajándékozás és a megbocsátás logikájában. [3] „Az ember városát” nem csupán a jogok és a kötelességek alkotta viszonyok mozdítják elő, hanem sokkal inkább, és még ezt megelőzően, az ingyenesség, azaz az irgalom és a közösség alkotta viszonyok. A szeretet az emberi kapcsolatokban is mindig Isten szeretetét jeleníti meg, ez ad teológiai és üdvösségre segítő értéket az igazságosság minden művének a világban.

7. Nagy figyelmet kell fordítani továbbá a közjóra. Szeretni valakit annyi, mint a javát akarni, és hatékonyan tenni azért. Az egyén java mellett létezik az a jó is, amely az egyének közösségi életéhez kapcsolódik: ez a közjó. A közjó az egyénekből, családokból, köztes csoportokból formált és társadalmi közösséggé egyesülő „mindannyiunk” java. [4] Nem az egyén önmagáért, hanem a társadalmi közösség részét alkotó személyekért keresett java, akik csak e közösségben képesek reálisan és hatékonyan megtalálni a maguk javát. A közjó akarása és az érte való munkálkodás *az igazságosság és a szeretet követelménye*. A közjóért munkálkodni annyi, mint egyrészt gondozni, másrészt igényelni az intézmények olyan együttesét, amely jogilag, polgárilag, politikailag, kulturálisan strukturálja a társadalmi életet; ez az együttes ilyen módon a *polis*, az (eredeti értelemben vett) város formáját ölti. Annál hatékonyabban szeretjük embertársunkat, minél inkább hozzájárulunk az olyan közjóhoz, amely az ő valós szükségleteinek is megfelel. Minden

keresztény erre a szeretetre kapott meghívást, a maga hivatása és a *poliszban* érvényesíthető hatásgyakorló képességének mértéke szerint. A szeretetnek ez az intézményi útja – nevezhetjük politikának is – nem kevésbé minőségi és hatékony út, mint az a szeretet, amely közvetlenül, a polisz intézményeinek közvetítő szerepe nélkül találkozik a másik emberrel. A közjóért végzett munka értéke, ha a szeretet lelkesíti, magasabb rendű, mint a tisztán e világi és politikai tevékenysége. Mint az igazságosságért tett minden erőfeszítés, ez is részvétel az isteni szeretetről szóló tanúságtételben: amikor az időben működik, az örökkévalót készíti elő. Az ember földi tevékenysége, ha a szeretet inspirálja és tartja fenn, hozzájárul *Isten* egyetemes városának felépítéséhez, amely felé az emberiség családjának története halad előre. A globalizáció útját járó társadalomban a közjó és az érte végzett munka szükségképpen az egész emberiséget átfogó dimenziót ölt, azaz léptéke a népek és nemzetek közössége, [5] hogy ezzel az egységet és a békét mint formát adja *az ember városának*, és valamilyen mértékben *Isten* határok nélküli városának előképévé tegye azt.

8. Tiszteletre méltó elődöm, VI. Pál a *Populorum progressio* kezdetű enciklika 1967-es közreadása által az igazság ragyogásával és a krisztusi szeretet fényével világította meg a népek fejlődésének átfogó témáját. Azt állította ebben, hogy a fejlődés elsőrendű és alapvető összetevője Krisztus hirdetése; [6] feladatul hagyta ránk, hogy teljes szívünkkel és teljes értelmünkkel, [7] azaz a szeretet tüzével és az igazság bölcsességével haladjunk tovább a fejlődés útján. *Isten* kegyelemből nekünk ajándékozott szeretetének eredendő igazsága az, ami nyitotta teszi életünket az ajándékozásra, és lehetővé teszi, hogy reménykedjünk „a teljes ember és minden ember fejlődésében”, [8] a haladásban „a kevésbé emberi körülményektől az emberibbek felé”, [9] az utunkon elkerülhetetlenül elénk kerülő nehézségek legyőzésével érve el mindezt.

Több mint negyven esztendővel ezen enciklika megjelenése után azzal szeretném tiszteletemet kifejezni és megbecsüléssel adózni a nagy egyházfő, VI. Pál emlékének, hogy átveszem az ő tanításait a minden oldalú emberi fejlődésről, belehelyezkedem az ezekben körvonalazott vonulatba azzal a céllal, hogy mindezt a jelen körülményekre alkalmazzam. Az alkalmazásnak a folyamata a *Sollicitudo rei socialis* enciklikával kezdődött el, amellyel *Isten* Szolgája, II. János Pál a *Populorum progressio* közzétételéről kívánt megemlékezni megjelenésének huszadik évfordulóján. Mind ez idáig ilyen megemlékezésben csak a *Rerum novarum* enciklika részesült. További húsz év elteltével annak a meggyőződésnek adok hangot, hogy a *Populorum progressio* valóban megérdemli, hogy „a jelen kor *Rerum novarum*aként” tartsuk számon, amely megvilágítja az emberiség útját az egységessé válás felé.

9. A szeretet az igazságban – *caritas in veritate* – nagy kihívás az Egyház számára az előrehaladó és mindent átható globalizáció világában. Korunkban az a veszély fenyeget, hogy az emberek és népek közötti ténylegesen létező kölcsönös függés nem felel meg a lelkiismeretek és az értelmek olyan etikus kölcsönviszonyának, amelyből végeredményként valódi emberi fejlődés származhatna. Csakis az ész és a hit fényével megvilágított szeretettel lehetséges a fejlődésben

emberibb és emberibbé tevő célokat elérni. A javaknak és a hiteles fejlődés forrásainak megosztását csupán a technikai haladás és a pusztá érdekviszonyok nem biztosítják; ezt az a szeretet-potenciál adja, amely a jóval győzi le a rosszat (vö. *Róm 12,21*), és nyitott a lelkiismeretek és a szabadságok kölcsönössége irányában.

Az Egyház nem rendelkezik ajánlható technikai megoldásokkal, [10] és „legkevésbé sem szándékozik beleavatkozni az államok politizálásába”. [11] Küldetése viszont, hogy cselekedje az igazságot minden időben és minden körülmények között az emberléptékű társadalom érdekében, az ember méltóságáért és hivatásáért. Az igazság nélkül egyfajta empirikus és szkeptikus életszemléletbe zuhanunk, amely képtelen túlemelkedni a gyakorlat szintjén, mivel nem érdekelt az értékeknek az elfogadásában – olykor még ezek jelentésének elfogadásában sem –, amelyek alapján megítélhetné és irányíthatná a gyakorlatot. Az ember iránti hűség megkívánja *az igazsághoz való hűséget, amely a szabadság és a sokoldalú emberi fejlődés egyedüli garanciája* (vö. *Jn 8,32*). Ezért az Egyház kutatja, fáradhatatlanul hirdeti és elismeri az igazságot minden területen, ahol csak megmutatkozik. Az Egyháztól elvitathatatlan ez a küldetése az igazság szolgálatára: az igazságnak ez a szolgálata teszi szabaddá az Egyházat. Tanítása, lévén nyitott az igazságra, bármilyen tudásból származzék, befogadja és egységgé rendezi a gyakorta töredékesen megtalálható igazságot, és közvetíti azt az emberek és népek közösségi életének mindig változó formáin belül. [12]

ELSŐ FEJEZET

A *POPULORUM PROGRESSIO* ÜZENETE

10. A *Populorum progressio* újraolvasása – megjelenése után több mint negyven évvel – arra ösztönöz, hogy hűek maradjunk szeretetről és igazságról szóló üzenetéhez, s hogy az enciklikát VI. Pál sajátos tanítói tevékenységének közegében, illetve általánosabban az Egyház társadalmi tanításának hagyományán belül értelmezzük. Értékelni kell továbbá azokat az eltérő körülményeket, amelyekben, a korábbiakkal összevetve, a fejlődés problémái jelenleg felmerülnek. A helyes nézőpont tehát *az apostoli hit hagyományának* nézőpontja, [13] ez az egyszerre régi és új örökség, amelyen kívül a *Populorum progressio* gyökértelen dokumentum lenne, és a fejlődés kérdései pusztá szociológiai adatokra redukálódna.

11. A *Populorum progressio* megjelenésére közvetlenül a II. Vatikáni Zsinat lezárása után került sor. Az enciklika első pontjai jelzik is ezt a Zsinathoz fűződő bensőséges kapcsolatot. [14] Húsz évvel később a maga részéről II. János Pál is kiemelte a *Sollicitudo rei socialis* lapjain az enciklikának a Zsinattal, különösen a *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúcióval fennálló termékeny kapcsolatát. [15] Magam is emlékeztetni szeretnék arra, milyen jelentős volt a II. Vatikáni Zsinat, VI. Pál enciklikája és ezt követően a pápák egész társadalmi kérdésekkel

foglalkozó tanító tevékenysége szempontjából. A Zsinat bizonyosságát adta, mennyire mélyen kötődik mindenkor a hit igazságához, azaz, hogy az Egyház Istent szolgálva a világot szolgálja szeretetben és igazságban. Pontosan ebből az elgondolásból indult ki VI. Pál, amikor két nagy igazságot emelt ki számunkra. Az egyik, hogy *az egész Egyháznak teljes létében és cselekvésében, amikor hirdeti és terjeszti a hitet, amikor szeretetben cselekszik, az a célja, hogy az ember sokoldalú fejlődését segítse elő.* Az Egyháznak van közéleti szerepe, és ez nem merül ki a betegápolói és nevelői tevékenységben, hanem az Egyház minden energiájával az ember és az egyetemes testvériség előrehaladásának a szolgálatában áll mindig, amikor a szabadság légkörében tevékenykedhet. Ám szabadsága számos esetben akadályokba ütközik a tiltások és üldözések miatt, vagy korlátozott, amikor az Egyház közéleti szerepét kizárólag karitatív tevékenységekre redukálják. A második igazság pedig, hogy *az ember valódi fejlődése a személy teljességére vonatkozik a maga egységében és minden dimenziójában.* [16] Az örök élet távlata nélkül az evilági emberi fejlődés légüres térbe kerül. A fejlődés a történelemben bezárva ki van téve annak a veszélynek, hogy kizárólag a többlet birtoklás fokozódására redukálódik; így az emberiség elveszíti a bátorságát ahhoz, hogy magasabb rendű javai és nagy, önzetlen, az egyetemes szeretet által ösztönzött kezdeményezései legyenek. Az ember nem csupán saját erejéből fejlődik, de fejlődése nem is egyszerűen kívülről adatik meg neki. A történelem folyamán gyakran vélték úgy, hogy intézmények létrehozása az emberiség számára elégséges garancia a jog és a fejlődés kívánalmainak kielégítésére. Erre a válasz sajnálatos módon az ilyen intézményekbe vetett túlzott bizalom volt, mintha az intézmények képesek lennének automatikusan elérni a kitűzött célt. Igazság szerint az intézmények önmagukban nem elégségesek, mivel a mindenre kiterjedő fejlődés elsősorban – megszólítás, amely éppen ezért a felelősség szabad és szolidáris vállalását jelenti mindenki esetében. Az ilyen fejlődés továbbá a személy transzcendens szemléletét követeli, és szüksége van Istenre; nélküle vagy tagadjuk a fejlődést, vagy kizárólag az emberre bízunk, aki az önmegváltás képességének elővételezésébe zuhan, és ennek a következménye végül egyfajta elembertelenedett fejlődés elősegítése lesz. Másfelől csak az Istennel való találkozás teszi lehetővé, hogy a másokban ne csak a mást lássuk, [17] hanem felismerjük benne Isten képmását, hogy eljussunk a másik valódi felfedezéséig, addig az érett szeretetig, amely „a másikról az érte magáért való gondoskodássá válik”. [18]

12. A *Populorum progressio* és a II. Vatikáni Zsinat közötti kapcsolat azonban nem jelent törést VI. Pál és a korábbi pápák társadalmi tanító tevékenysége között, tekintve, hogy a Zsinat az Egyház életének kontinuitása irányában mélyítette el e tanítói tevékenységet. [19] Ilyenképpen az Egyház társadalmi tanításának azok az elvont felosztásai, amelyek e pápai tanításra külsődleges kategóriákat alkalmaznak, nem járulnak hozzá a tisztánlátáshoz. Nem létezik ugyanis a társadalmi tanításban két eltérő típus, a zsinat előtti és a zsinat utáni; *egységes és koherens ez a tanítás, és egyúttal mindig új.* [20] Jogos kiemelni az egyik vagy a másik enciklika, az egyik vagy a másik pápa tanításának sajátos vonásait, ám úgy, hogy soha ne tévesszük szem elől e tanítás teljes anyagának összefüggő természetét. [21] Ez az összefüggő természet nem jelenti azt, hogy a tanítás be lenne szorítva egyetlen szisztémába, sokkal inkább dinamikus hűséget jelent az ajándékba kapott világossághoz. Az Egyház társadalmi tanítása az éppen felmerülő, mindig

változó problémákat változatlan fénnel világítja meg. [22] Ez őrzi meg a tanbeli örökség egyszerre állandó, ugyanakkor történeti jellegét, [23] amely a maga sajátos vonásaival egyetemben az Egyház mindig élő hagyományának szerves része. [24] A társadalmi tanítás arra az alapra épült, amelyet az apostolok adtak át az egyházatyáknak, majd a keresztény egyháztanítók vették át és mélyítették tovább. Végső értékelésben pedig az új emberre megy vissza, „a második Ádámra, aki életadó Lélekké lett” (1Kor 15,45), aki forrása annak a szeretetnek, amely „soha el nem múlik” (1Kor 13,8). Ennek tanúi a szentek és mindazok, akik életüket adták az Üdvözítőért, Krisztusért, az igazságosságért és a békéért vívott harcban. Ebben a tanításban fejeződik ki a pápák prófétai tevékenysége, az, hogy apostoli módon vezessék Krisztus Egyházát, és az, hogy felismerjék az evangelizáció változó szükségleteit. Mindezen szempontok alapján a hagyomány nagy folyamába illeszkedő *Populorum progressio* enciklika ma is tud szólni hozzánk.

13. A *Populorum progressio*, azon a lényegi kapcsolaton túl, amely az Egyház társadalmi tanításához köti, szoros összeköttetésben áll VI. Pál egész tanítóhivatali működésével is, különösen társadalmi tanításával. Kétségtelenül nagy jelentőségű társadalmi tanítás volt az övé. Hangsúlyozta az evangélium alapvető fontosságát a szabadságnak és az igazságosságnak megfelelő társadalom építésében, a szeretettől áthatott civilizáció eszmei és történeti távlatában. VI. Pál világosan megértette, miképpen vált világméretűvé a társadalmi kérdés, [25] továbbá kiemelte, hogy kölcsönös összefüggés van az emberiség egyesülési tendenciája és a népek egyetlen, szolidáris és testvéri családjáról szóló keresztény felfogás között. Igazolta, hogy az emberi és keresztény értelemben vett fejlődés szíve a keresztény társadalmi üzenet, és a keresztény szeretetet ajánlotta mint a fejlődés szolgálatának legfőbb erejét. VI. Pál, mivel az volt a vágya, hogy a ma embere számára teljességgel láthatóvá tegye Krisztus szeretetét, komolyan szembesült a lényeges etikai kérdésekkel anélkül, hogy kora kulturális gyengeségeinek engedményt tett volna.

14. VI. Pál későbbi, 1971-es *Octogesima adveniens* kezdetű enciklikájában a politika jelentőségéről, valamint az etikai és az emberi minőséget fenyegető utópisztikus és ideologikus szemléletmódokban rejülő veszély témáiról értekezik. Mindezek szorosan a fejlődés kérdéséhez kapcsolódó kérdések. A negatív ideológiák virágzása sajnálatos módon tovább folytatódik. Már maga VI. Pál is óvott a ma különösen meggyökeresedett technokrata ideológiától, [26] minthogy tudatában volt annak, milyen nagy veszélyt jelent, ha egyedül a technikára bízzák a fejlődés teljes folyamatát, mert e folyamat ilyen módon tájékozódási pont nélkül marad. Az önmagában vett technika kétértékű dolog. Ha ma az egyik oldalon hajlanak arra, hogy fejlődési folyamat teljes egészét a technikára bízzák, a másik oldalon viszont olyan ideológiák felemelkedésének vagyunk tanúi, amelyek mindenestül tagadják a fejlődés hasznosságát, és azt radikálisan emberellenes, degradáló tényezőnek tartják. Így végül nemcsak azokat a téves és igazságtalan irányokat utasítják el, amely felé olykor a fejlődés tart, hanem már magukat a tudományos felfedezéseket is, amelyek pedig, ha jól hasznosítjuk őket, a növekedés alkalmas eszközeit jelentik mindenki számára. Egy fejlődés nélküli világ víziója az ember és Isten iránti bizalmatlanságot juttatja

kifejezésre. Súlyos hiba lenne tehát alábecsülni az embernek azt a képességét, amellyel ellenőrzést gyakorolhat a fejlődés torzulásai felett, vagy egyenesen tudomást sem venni ama tényről, hogy az ember belső felépítésénél fogva arra irányul, hogy „több legyen”. A technikai fejlődés ideologikus abszolutizálása, illetve a belefeledkezés az eredeti természetes állapotához visszatérő ember víziójába: két ellentétes módszer arra, hogy a fejlődést elválasszuk a maga morális értékétől, következésképp saját felelősségünktől.

15. VI. Pál másik két írása, az 1968. július 25-én kelt *Humanae vitae* enciklika, illetve az 1975. december 8-án aláírt *Evangelii nuntiandi* kezdetű apostoli buzdítás nem kapcsolódik ugyan szorosan a társadalmi tanításhoz, mégis roppant jelentőségük van, mert kiemelik *az Egyház által helyeselt fejlődés fogalmának teljességgel emberi értelmét*. Hasznos tehát a *Populorum progressióval* összefüggésben ezeket a szövegeket is elolvasni.

A *Humanae vitae* enciklika hangsúlyozza a szexualitás egyszerre egyesítő és teremtő jelentőségét, ezzel a társadalom alapjává a férfi és nő alkotta házaspárt teszi, amelyben a felek kölcsönös különbségükben és egymást kiegészítő mivoltukban fogadják el egymást: ez a kapcsolat tehát nyitott az életre. [27] Nem tisztán csak individuális morálról van itt szó: a *Humanae vitae* kiemeli az élet etikája és a társadalmi etika között meglévő erős köteleket, olyan új tanítóhivatali tematikát vezetve be ezáltal, amely fokozatosan öltött testet a különféle dokumentumokban, legutóbb II. János Pál *Evangelium vitae* kezdetű enciklikájában. [28] Az Egyház erőteljesen figyelmünkbe ajánlja ezt az élet etikája és a társadalmi etika közötti kapcsolatot, annak tudatában, hogy „nem lehet szilárd alapja egy olyan társadalomnak, amely – miközben hirdeti az emberi személy méltóságának, az igazságosságnak és a békének az értékeit – gyökeresen ellentmond mindezeknek azzal, hogy tűri vagy elfogadja az emberi élet, különösen a gyengék és a társadalom peremére szorultak megvetésének és megsértésének legkülönbözőbb formáit”. [29]

Az *Evangelii nuntiandi* kezdetű apostoli buzdítás a maga részéről nagyon is erőteljes összefüggésben áll a fejlődéssel, amennyiben VI. Pál ezt írja benne: „Nem lenne teljes az evangelizáció, ha nem vetne számot azzal a kölcsönösen hívó szóval, amelyet az evangélium és az ember konkrét személyes és társadalmi élete intéznek folyamatosan egymáshoz.” [30] „Az evangelizáció és az emberi haladás – a fejlődés és a felszabadítás – mélységes kötelekkel kapcsolódnak össze”: [31] VI. Pál ebből a belátásból kiindulva világosan bemutatta a kapcsolatot Krisztus hirdetése és a személy társadalomban való fejlődése között. *Az evangelizáció szerves része Krisztus szeretetének tanúsítása, az igazságosság, a béke és a fejlődés műveiben*, mivel a minket szerető Jézus Krisztus a legmélyebb belső vonatkozásban áll az egész emberrel. Ezekon a fontos tanításokon mint az evangelizáció lényegi összetevőjén [32] alapul az Egyház társadalmi tanításának a hithirdetéssel összefüggő aspektusa. [33] Az Egyház társadalmi tanítása – a hit hirdetése és tanúsítása, a hitre nevelés eszköze és nélkülözhetetlen területe.

16. VI. Pál a *Populorum progressio* enciklikával mindenekelőtt azt kívánta tudtunkra adni, hogy a

fejlődés forrását és lényegét tekintve – *hivatás*: „Isten tervében minden ember fejlődésre hivatott, mert minden élet: hivatás.” [34] Pontosan ez a tény legitimálja azt, hogy az Egyház hozzászóljon a fejlődés problémáihoz. Amennyiben a fejlődés csupán az emberi élet gyakorlati aspektusaira vonatkozna, nem pedig az ember útjának értelmére, amelyen többi testvérével együtt jár a történelem során, sem pedig ezen út végcéljának meghatározására – nos, akkor az egyháznak nem lenne jogcíme szólni minderről. VI. Pál, amint már XIII. Leó pápa is a *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában, [35] tudatában volt annak, hogy pápai hivatalához tartozó feladatot teljesít, amikor korának társadalmi problémáit az evangélium fényével világítja meg. [36]

Az az állítás, miszerint *a fejlődés: hivatás*, egyet jelent annak felismerésével, hogy egyfelől a fejlődés transzcendens hívásból születik, másfelől maga a fejlődés képtelen önmaga megadni önnön végső értelmét. A 'hívás' szó nem ok nélkül fordul elő más helyen is az enciklikában, ahol a pápa leszögezi: „Nem valóságos humanizmus az, amely nem nyílik meg az Abszolút felé, amikor felismeri azt az elhívást, amely az emberi élet valódi eszményét kínálja.” [37] A *Populorum progressio* középpontja a fejlődés ilyen szemlélete; ez motiválja VI. Pál minden megnyilatkozását a szabadságról, az igazságról és a fejlődésben szükséges szeretetről. Ez is az egyik fő oka annak, hogy az enciklika még napjainkban is időszerű.

17. A hivatás szabad és felelős választ kívánó megszólítás. *A sokoldalú emberi fejlődés az egyén és a népek felelős szabadságát feltételezi*, ilyen fejlődést pedig egyetlen struktúra sem képes az emberi felelősségtudaton kívülről és felülről garantálni. „Az ígérető, ám illúziókat gyártó messianisztikus ideológiák” [38] javaslataikat mindig a fejlődés transzcendens dimenziójának tagadására alapozzák, azzal a magabiztossággal, amely szerint az embernek minden a hatalmában áll. Éppen ez a hamis biztonságérzet válik gyengeséggé, mert oda vezet, hogy a fejlődés pusztá eszközévé redukált embert szolgátságba taszítja, míg a hivatás elfogadásának alázata ezzel szemben valódi autonómiává alakul át, mivel szabaddá teszi a személyt. VI. Pálnak nem voltak kétségei afelől, hogy az akadályok és a korlátozások fékezik a fejlődést, ám abban is biztos volt, hogy „bármilyen nagy is a külső hatások jelentősége, sikerét vagy kudarcát mindenki elsősorban maga formálja”. [39] Ez a szabadság vonatkozik az általunk kívánatosnak tartott fejlődésre, ezzel egyidejűleg azonban vonatkozik az elmaradottság helyzeteire is, mert ezek nem a véletlen művei, nem is történelmi szükségszerűségek, hanem az emberi felelősségtől függenek. Éppen ezért „drámai kiáltás száll a bőségben élő népek felé, az éhező népek kiáltása”. [40] Ez is hívás, olyan megszólítás, amelyet szabad emberek intéznek szabad emberekhez a felelősség közös vállalása érdekében. VI. Pál elevenen felismerte a gazdaság struktúráinak és az intézményeknek a jelentőségét, de éppen ilyen világosan értette azt is, hogy mindezek eszköztermészetű dolgok az emberi szabadság számára. A fejlődés csak akkor lehet teljességében emberi, ha szabad; az ember csak a felelős szabadság közegében képes megfelelő növekedésre.

18. *A hivatásként felfogott teljes emberi fejlődés* – túl azon, hogy megköveteli a szabadságot – *az igazság tekintetbe vételét is megkívánja*. A fejlődésre szóló meghívás az embereket arra ösztönzi,

hogy „többet tegyenek, többet tudjanak, többet birtokoljanak és többek legyenek”. [41] Csakhogy az a kérdés, mit jelent „többnek lenni”. VI. Pál azzal felel erre, hogy rámutat a hiteles fejlődés lényegi összetevőjére: a fejlődésnek „minden oldalúnak kell lennie, vagyis olyannak, amely minden ember és a teljes ember növekedését biztosítja”. [42] A különböző emberképek tömegében, amelyeket ma még erőteljesebben reklámoznak, mint VI. Pál idején, a keresztény emberkép megkülönböztető sajátossága az, hogy az emberi személy feltétlen értékét, valamint növekedésének értelmét állítja és igazolja. A fejlődésre szóló keresztény elhívás minden ember és a teljes ember haladását segít elérni. VI. Pál ezt írta: „Nekünk az ember a fontos; minden ember és minden embercsoport, el egészen a teljes emberiségig és átfogva azt.” [43] A keresztény hit a fejlődéssel foglalkozva nem a privilégiumokra és hatalmi helyzetekre alapoz, nem is a keresztény emberek érdemeire, amelyek persze léteztek és ma is léteznek, csakúgy, mint természetes korlátaik, [44] hanem egyedül Krisztusra: Krisztushoz kell visszanyúlnia a sokoldalú emberi fejlődésre szóló valamennyi hiteles felhívásnak. Az evangélium a fejlődés alapvető eleme, mert Krisztus az evangéliumban „miközben feltárja az Atyának és az Atya szeretetének misztériumát, a maga teljességében tárja az embert az ember elé”. [45] Az Egyház Ura tanításával megerősítve kutatja az idők jeleit, értelmezi ezeket, és felajánlja a világnak azt, „ami a sajátjaként van meg nála: az emberről és az emberiségről vallott egyetemes felfogását”. [46] Isten kimondta legnagyobb igenjét az emberre: [47] éppen ezért az ember nem vallhat kudarcot, ha kitérül az isteni hívás felé, hogy megvalósítsa a maga fejlődését. A fejlődés igazsága annak teljességében áll: nem lehet valóságos a fejlődés, ha nem az egész ember és minden ember fejlődése. Ez a *Populorum progressio* központi üzenete, amely ma is és mindig érvényes. A minden oldalú emberi fejlődés természetes szintjén válasz a teremtő Isten hívására, [48] és önnön megvalósulását „a transzcendens humanizmusban keresi, amely... [az embernek] a legnagyobb tökéletességet nyújtja: ez a személyes fejlődés végső célja”. [49] Az ilyen fejlődésre való keresztény meghívás tehát egyaránt vonatkozik a természetes és a természetfeletti szintre; ez az oka, hogy „amikor Isten eltűnik, elkezd kiüresedni az a képességünk is, hogy felismerjük a természetes rendet, a célt és a »jót«”. [50]

19. Végezetül a fejlődésnek mint hivatásnak a szemléletével együtt jár, hogy *abban központi szerepe van a szeretetnek*. VI. Pál a *Populorum progressio* enciklikában fogalmazta meg azt a felismerést, hogy az elmaradottságnak nem elsősorban anyagi természetű okai vannak. Felszólít minket, hogy ezeket az okokat az ember másféle dimenzióiban keressük. Mindenekelőtt az akaratban, amely gyakran figyelmen kívül hagyja a szolidaritás kötelezettségét. Másodszor a gondolkodásban, amely nem mindig képes megfelelő módon irányítani az akaratot. Ezért a fejlődésre törekedve szükség van „a szellem mélyen gondolkodó embereire, akik elkötelezettek egy újfajta humanizmus keresésére, amely a modern ember számára lehetővé teszi, hogy megtalálja önmagát”. [51] Ez azonban nem minden. Az elmaradottságnak van más, még a gondolkodás hiányosságainál is fontosabb oka: „az emberek és a népek közötti testvériség hiánya”. [52] Vajon szert tehetnek-e az emberek önerejükből ilyen testvériségre? Az egyre erőteljesebben globalizálódó társadalom egymás szomszédaivá tesz minket, de nem tesz egymás testvéreivé. Az önmagában vett ész elégséges az emberek egyenlőségének megteremtésére és

egymással való polgári együttélésük megszilárdítására, de soha nem képes megalapozni a testvériséget. Ennek eredete ugyanis az Atyaisten transzcendens hívásában van, aki előbb szeretett minket, mivel saját Fia által tanította meg, micsoda valójában a testvéri szeretet. Amikor VI. Pál bemutatta az emberi fejlődés különféle szintjeit, e szintek csúcsára – a hit méltatása után – „a Krisztus szeretetében való egységet” helyezte, „aki mindenkit arra hív, hogy vegyen részt az élő Isten gyermekeinek életében, aki minden ember Atyja”. [53]

20. Ezek a *Populorum progressio* által feltárt összefüggések továbbra is alapvetők maradnak ahhoz, hogy a népek fejlődéséért végzett tevékenységünknek távlatot és iránymutatást adjanak. A *Populorum progressio* továbbá ismételten kiemeli a reformok szükségességét, [54] és azt szorgalmazza, hogy a népek fejlődésében mutatkozó igazságtalanságok hatalmas problémái láttán bátran és haladéktalanul cselekedjünk. *Ezt a sürgető cselekvést diktálja a szeretet is az igazságban.* Mert Krisztus szeretete sürget minket: „*caritas Christi urget nos*” (2Kor 5,14). Ez a sürgetés beleíródott a jelenségekbe; nem csupán az események és a problémák felgyorsulásából következik, hanem magából a verseny tétjéből is, ami a valódi testvériség megteremtése. Ez rendkívül fontos cél: nyitottságot követel, hogy alapjaiban megértsük és szívvel-lélekkel igyekezzünk a teljes emberi kifejtlet irányában kibontakoztatni a gazdasági és társadalmi folyamatokat.

MÁSODIK FEJEZET

AZ EMBERI FEJLŐDÉS KORUNKBAN

21. VI. Pálnak *részletes elgondolása volt a fejlődésről.* A „fejlődés” szóval azt a célt kívánta jelölni, hogy a népek megmeneküljenek mindenekelett az éhezéstől, a nyomortól, a járványos betegségektől és az írástudatlanságtól. Ez gazdasági szempontból a nemzetközi gazdasági folyamatokban való aktív és arányos részvételüket jelenti; társadalmi szempontból a felkészült és szolidáris társadalom irányában történő kibontakozást; politikai szempontból pedig a demokratikus rezsimek olyan mértékű megszilárdulását, hogy biztosítani tudják a szabadságot és a békét. Oly sok év múltán, miközben aggodalommal figyeljük a fejlődést és a napjainkban bekövetkezett válság kilátásait, azt kérdezzük, vajon az utóbbi évtizedekben alkalmazott fejlődési modell mennyiben tett eleget VI. Pál elvárásainak. Felismerjük, hogy megalapozottak voltak az Egyház aggodalmai abban a tekintetben, hogy az ember kizárólag technológiai képességeivel képes lenne reális célokat kitűzni és a rendelkezésre álló eszközöket mindig megfelelő módon használni. A profit hasznos dolog, ha mint eszköz arra a célra irányul, amely értelmet ad annak, ahogyan megtermelik, és ahogyan felhasználják. Ha azonban a profit kizárólagos céllá válik, ha helytelen módon állítják elő, és ha figyelmen kívül hagyja a közjót, mint végső célt, azzal a veszéllyel jár,

hogy lerombolja a gazdagságot és szegénységet okoz. A VI. Pál által kívánatosnak tartott gazdasági fejlődésnek olyannak kellett volna lennie, amely reális, mindenki számára elérhető és valóságosan fenntartható növekedést eredményez. Tény, hogy a fejlődés olyan pozitív tényező volt és maradt, amely emberek millióit emelte ki a nyomorból, és sok országnak adta meg a lehetőséget, hogy a nemzetközi politika hatékony szereplőjévé váljon. Mindemellett fel kell ismernünk azt is, hogy ez a gazdasági fejlődés súlyosan meg volt és meg van terhelve torzulásokkal, drámai problémákkal, amelyeket a jelenlegi válsághelyzet még inkább kidomborít. Ez kérelhetetlenül szembesít minket azokkal a döntésekkel, amelyek egyre inkább magára az ember sorsára vonatkoznak, aki képtelen eltekinteni önnön természetétől. A színre lépő technikai erők, a világot behálózó kölcsönös függések, a helytelenül alkalmazott, sőt mi több: spekulatív pénzügyi tevékenység reálgazdaságra gyakorolt pusztító hatásai, a nagy bevándorlási hullámok, amelyeket gyakran úgy gerjesztenek, hogy azután nem kezelnek megfelelően, a Föld erőforrásainak szabályozatlan kiaknázása: mindez a problémák megoldásához szükséges mértékű reflexióra készíten minket; e problémák nem csupán újak azokhoz képest, amelyekkel VI. Pál szembesült, hanem, és mindenekelőtt döntően befolyásolják az emberiség jelenlegi és jövőbeli javát. A válságnak, megoldásmódjainak, valamint nem kevésbé a jövőben lehetséges új fejlődésnek a szempontjai egyre szorosabban összefüggenek egymással, kölcsönösen feltételezik egymást, ami egészükben való megértésüket igényli, valamint egy *új, emberközpontú szintézist*. A jelenlegi gazdasági helyzet összetettsége és súlyossága jogosan tölt el minket aggodalommal, azonban realista szemlélettel, bizalommal és reménnyel kell vállalnunk az új felelősségeket; erre hív annak a világnak a helyzete, amelynek mélységes kulturális megújulásra, valamint alapértékeinek újra felfedezésére van szüksége, hogy azokra építhessen fel egy jobb jövőt. A válság arra kötelez, hogy újragondoljuk úttervünket, új szabályokat alkossunk a magunk számára, és új munkaformákat találjunk, hogy a pozitív reményekre összpontosítsunk, és vessük el a negatív dolgokat. Így *a válság az újragondolás és újraértelmezés alkalmává válik*. A jelenlegi nehézségeket ezzel az inkább bizalomteljes, mint szkeptikus szellemmel közelítjük meg alkalmas módon.

22. A fejlődés képe ma *többközpontú*. Mind az elmaradottság, mind pedig a fejlődés szereplői és okai sokfélék, a hibák és érdemek szintén differenciáltak. Ennek a ténynek arra kell ösztönöznie, hogy szabaddá váljunk azoktól az ideológiáktól, amelyek gyakran mesterségesen leegyszerűsítik a valóságot, valamint arra, hogy tárgyilagosan vizsgáljuk a problémák minden emberi dimenzióját. Ahogy már II. János Pál jelezte, a gazdag és a szegény országok közötti határvonal immár nem olyan világos, mint a *Populorum progressio* korában volt. [55] *Abszolút számokban mérve növekszik a világ gazdagsága, de növekednek az egyenlőtlenségek is*. A gazdagabb országokban a társadalom új csoportjai szegényednek el, új típusú szegénységek keletkeznek. A szegényebb térségeken egyes csoportok pazarló és fogyasztói túlfejlettséget könnyelhetnek el maguknak, amely elfogadhatatlanul szemben áll az elembertelenítő nyomorúság tartós helyzeteivel. „Az egyenlőtlenség hangos botránya” [56] folytatódik. Sajnálatos módon magától értetődő jelenség lett a korrupció és a törvénytelenység a régi és újabb gazdag országok gazdasági és politikai szereplőinek magatartásában csakúgy, mint a szegény országokban. Azok között, akik figyelmen

kívül hagyják a munkások emberi jogait, nagy nemzetközi vállalatokat és lokális gazdasági csoportosulásokat egyaránt találunk. A nemzetközi segélyek az adományozók láncolatán vagy a kedvezményezettek körén belüli felelőtlen akciók következtében sokszor célt tévesztenek. A fejlődés, illetve az elmaradottság nem anyagi, kulturális okainak együttesében szintén azt látjuk, hogy a felelősségnek ugyanez a kifejeződési formája termelődik újra. Ugyancsak megtalálhatók a tudáskincs védelmezésének mértéktelen formái a gazdag országok részéről a szellemi tulajdonjogok túlzottan merev érvényesítése következtében, különösen az egészségügy terén. Eközben pedig néhány szegény országban szívósan tovább élnek az olyan kulturális modellek és viselkedésbeli társadalmi normák, amelyek lassítják a fejlődés folyamatát.

23. A világ számos térsége jelentős fejlődésen ment keresztül – jóllehet problematikus módon és nem ugyanolyan úton –, így elfoglalhatják helyüket a jövőben fontos szerepet játszó nagyhatalmak között. Ki kell azonban mondanunk, hogy *a csupán gazdasági és technológiai szempontú fejlődés nem elégséges*. Mindenekelőtt valódi és minden oldalú fejlődésre van szükség. A gazdaságilag hátrányos helyzetből való kiemelkedés önmagában pozitív dolog, de nem oldja meg az ember fejlődésének komplex problematikáját sem ezekben a feltörekvő országokban, sem a gazdaságilag fejlett országokban, sem pedig az egyelőre még szegény országokban, mely utóbbiak a kizsákmányolás régi formáin túl még a torzulások és egyenlőtlenségek jellegzetes vonásait mutató növekedés negatív következményeitől is szenvednek.

A kelet-európai kommunista országok gazdasági és politikai rendszereinek összeomlása után, valamint, miután megszűntek az egymással szembenálló úgynevezett „táborok” vagy „blokkok”, a fejlődés átfogó újragondolására lett volna szükség. Erre ösztökélt II. János Pál, aki már 1987-ben kimutatta, hogy e blokkok létezése volt az elmaradottság egyik legfőbb oka, [57] amennyiben a politika elvonta a forrásokat a gazdaságtól és a kultúrától, az ideológia pedig akadályozta a szabadságot. 1991-ben, az 1989-es eseményeket követően a pápa azt is kérte, hogy e blokkok megszűnésére válaszul szülessen meg a fejlődésnek egy új, globális tervezete, nem csupán az érintett országokban, hanem Nyugaton és a világ fejlődő térségeiben is. [58] Ez csak részben történt meg, és továbbra is valós kötelesség, amelyet teljesíteni kell, kiaknázva természetesen azokat a választásokat, amelyeket a jelenlegi gazdasági problémák megoldása tesz szükségessé.

24. A VI. Pál szeme elé táruló világ sokkal kevésbé volt integrált világ, mint a mai, jóllehet a szocializálódás folyamata már előrehaladt annyira, hogy ő is beszélhetett a társadalmi kérdés világméretűvé válásáról. A gazdasági tevékenység és a politikai működés még saját illetőségi körükön belül maradtak, és következésképp kölcsönös bizalommal lehettek egymás iránt. A termelő tevékenység döntő súllyal megmaradt a nemzeti kereteken belül, és a pénzügyi beruházások határokon kívüli forgalma is meglehetősen korlátozott volt, így sok állam politikája képes volt maga meghatározni gazdasági prioritásait, és irányítani valamiképpen haladási irányát az ekkor még rendelkezésére álló eszközökkel. Ezért a *Populorum progressio* a központi, jóllehet nem kizárólagos szerepet „az államhatalmaknak” tulajdonította. [59]

Korunkban viszont az állam olyan helyzetben van, hogy az új nemzetközi gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi környezet, amelyet a pénztőke, valamint a materiális és immateriális termelőeszközök növekvő mobilitása jellemez, korlátokat szab szuverenitása elé. Ez az új környezet módosította az államok politikai hatalmát.

Ma, leszűrve a jelenlegi gazdasági válság tanulságait, amelyek azt mutatják, hogy az állami intézmények közvetlenül bekapcsolódnak a tévedések és a rossz működésmódok korrigálásába, még valóságosabb szükség mutatkozik az állam szerepének és lehetőségeinek újfajta értékelésére, amelyet bölcsen újra át kell gondolni és értékelni ahhoz, hogy az államok képesek legyenek akár az újfajta megközelítésekkel is megfelelő választ adni a mai világ kihívásaira. Előre látható, hogy az állami tekintély szerepének pontosabb meghatározásával megerősödnek a nemzeti és nemzetközi politikának ezen új formái, amelyek a civil társadalomban működő szervezetek tevékenysége nyomán fejtik ki hatásukat; ezen az úton járva remélhető, hogy a polgárok figyelmé és részvétele mélyebben gyökeret ver majd a közügyekben (*res publica*).

25. Társadalmi szempontból a sok országban már VI. Pál idején is létező védelmi és biztosítási rendszerek nehezen érik el, és a jövőben, a mélységesen megváltozott erőviszonyok közepette, még nehezebben fogják elérni a valódi társadalmi igazságossággal összefüggő céljaikat. A globálissá lett piac arra kap ösztönzést, különösen a gazdag országokban, hogy olyan területeket keressen, ahová kihelyezheti az olcsó termékeket, annak érdekében, hogy sok áru értékét leszorítsa, ezáltal növelje a vásárlóerőt, ezzel pedig a növekvő fogyasztásra alapozott fejlődés ütemét saját belső piaca élénkítésére használja fel. Következésképpen a piac az államok közötti versengés új formáira serkent, vagyis arra, hogy az adott állam vonzóvá váljon a külföldi vállalatok termelő központjai számára különféle eszközök, köztük kedvező pénzügyi feltételek és a munka világának deregulálása révén. Ezek a folyamatok a *szociális biztonság hálózatának csökkenését* hozták magukkal, cserébe a globális piacon elérhető versenyelőnyökért; ez súlyos veszélyt jelent a munkások jogaira, az ember alapvető jogaira nézve, valamint a szociális állam hagyományos formáihoz kapcsolódó szolidaritás tekintetében. A szociális biztonsági rendszerek mind a felemelkedő, mind a korábban is fejlett országokban elveszíthetik képességüket feladatuk ellátására, nem is beszélve a szegény országokról. Ezekben a költségvetés egyensúlyára törekvő politika a szociális kiadások megnyirbálásával – amire gyakran a nemzetközi pénzügyintézetek is ösztönöznek – védtelenül hagyja a polgárokat a régi és az új veszedelmekkel szemben; védtelenségük csak növekszik a munkásszervezetek hatékony védelmének hiányában. A társadalmi és gazdasági változások együttese pedig oda hat, hogy a szakszervezetek egyre nagyobb nehézségeket tapasztalnak ama feladatuk ellátásában, hogy képviseljék a munkavállalók érdekeit – már csak ama tény miatt is, hogy az államok a gazdasági hasznosságra való tekintettel gyakran korlátozzák a szakszervezetek szabadságát vagy működési lehetőségeiket. Így a szolidaritás hagyományos hálózatai egyre növekvő nehézségekkel találják szemben magukat. Ezért nagy becsben áll, ma még inkább, mint a múltban, az Egyház társadalmi tanításának felhívása – kezdve a *Rerum novarum* enciklikától [60] – arra, hogy hozzanak létre munkavállalói szervezeteket a dolgozók védelmére: ez kész és hosszú távú válasz arra a sürgetésre, hogy új

lokális és nemzetközi szintű együttműködési formák jöjjenek létre.

A munka mobilitása az általános deregulációhoz társulva olyan fontos jelenséggé lett, amely nincs minden pozitívum híján, mert képes ösztönözni új gazdagság létrehozását és kapcsolatokat teremteni a különböző kultúrák között. Amikor azonban a munkafeltételeknek a mobilitást és a deregulációs folyamatokat követő bizonytalansága már járványos méreteket ölt, akkor e mobilitás létrehozza a lélektani bizonytalanság sokféle formáját is, és nehézséget okoz a saját koherens életterv kiépítésében, ide értve a házasságot is. Ennek következménye pedig, a társadalmi károkon túl, az emberi hanyatlás helyzeteinek kialakulása. A múlt ipari társadalmának történéseivel összevetve ma a munkanélküliség a gazdasági peremhelyzetbe kerülés új aspektusait gerjeszti, és a jelenlegi gazdasági válság ezen a helyzeten csak ronthat. A munkából való kikerülés, az állami vagy magánsegélytől való tartós függés fenyegeti a személy szabadságát és kreativitását, valamint családi és társadalmi kapcsolatait, továbbá nagy lelki és spirituális szenvedésekkel jár együtt. Szeretnék emlékeztetni mindenkit, de különösen azokat a kormányzati tényezőket, akik a világ gazdasági és társadalmi rendjének új arculatát törekszenek megrajzolni, hogy *a legfontosabb tőke, amelyet elsősorban kell védeni és értékelni, maga az ember, a személy a maga teljességében*: „Az ember az egész gazdasági és társadalmi élet forrása, középpontja és végcélja.” [61]

26. A különbség kulturális téren ma még jellegzetesebb, mint VI. Pál idején volt. Akkoriban a kultúrák viszonylag jól meghatározottak voltak, és nagyobb lehetőségük volt arra, hogy védekezzenek a homogenizáló törekvésekkel szemben. Mára jelentősen megnöttek *a kultúrák közötti kölcsönös együttműködés* lehetőségei, új távlatokat nyitva a kultúrák közötti párbeszéd előtt. Ahhoz, hogy ez hatékony lehessen, kiindulópontként birtokában kell lennünk annak a mélységes meggyőződésnek, hogy a különböző szereplők sajátos önazonossággal rendelkeznek. Mindeközben amellet a tény mellett sem mehetünk el szó nélkül, hogy a kulturális cserék napjainkban fokozódó elüzletiesedése kettős veszélyt hordoz. Először is egyfajta, sokszor kritikátlanul favorizált *kulturális eklekticizmus* figyelhető meg: egyszerűen egymás mellé állítják a kultúrákat, és úgy értelmezik, mintha lényegüket tekintve azonosak és egymással felcserélhetőek lennének. Ez kedvez a relativizmusnak, ami nem segíti elő a kultúrák közötti valódi párbeszédet; a kulturális relativizmus társadalmi téren oda vezet, hogy a kulturális csoportok egymás mellett léteznek, együtt élnek, mégis, hiteles párbeszéd, valamint valóságos integráció híján, elkülönülnek. Másodszor megvan az ellentétes irányú veszély is, a *kulturális nivellálódásnak* és viselkedéstípusok, életminták megkülönböztetés nélküli átvételének veszélye. Ezáltal elvesz a különböző nemzetek kultúrájának, a sokféle nép hagyományainak mélységes értelme, amelyekkel az egyének meghatározzák önmagukat az élet alapkérdéseit illetően. [62] A kulturális eklekticizmus és a kulturális nivellálódás közös irányba mutat, mégpedig a kultúra és az emberi természet szétválasztásának irányába. Ilyenképpen a kultúrák többé már nem egy felettük álló, transzcendens természethez való viszonyukban határozzák meg önmagukat, [63] és végezetül az embert tisztán kulturális tényezővé redukálják. Amikor ez bekövetkezik, az emberiség a szolgaság és a manipuláció új veszélyébe zuhan.

27. Sok szegény országban az élet szélsőséges mértékben bizonytalan, és a helyzet még veszélyesebbé válhat. Ez az élelmiszerhiány következménye: az éhezés képtelenül nagy számban szedi áldozatait a Lázárok között, akiknek – a VI. Pál által kifejezésre juttatott reménnyel ellentétben [64] – nem adatik meg, hogy helyet foglaljanak a gazdag ember asztalánál. *Enni adni az éhezőknek* (vö. Mt 25,35.37.42): ez olyan morális parancs az egyetemes Egyház számára, amely megfelel Alapítója és Ura, Jézus tanításának a szolidaritásról és a javak megosztásáról. Mindemellett az éhezés megszüntetése a mai globális korszakban a Föld békéjének és biztonságának megőrzése szempontjából is követelménnyé vált. Az éhezés nem annyira az anyagi javak hiányának függvénye, mint inkább a társadalmi források hiányáé, amelyek közül az intézményi feltételek a legfontosabbak. Más szóval: hiányzik az a gazdasági intézményhálózat, amely képes garantálni a megfelelő élelemhez és ivóvízhez való hozzáférést, képes szembenézni a primer igényekből eredő szükséghelyzetekkel, illetve az olyan valódi, komoly élelmiszerválság-helyzetekkel, amelyeket valamilyen természeti ok vagy a nemzeti és nemzetközi politika felelőtlen magatartása hozott létre. Az élelmezés bizonytalanságának problémájával hosszú távon kell számot vetni, megszüntetve az azt kiváltó strukturális okokat, elősegítve a szegényebb országok mezőgazdasági fejlődését a vidék infrastruktúrájára, az öntözőrendszerre, a szállításra, a piac megszervezésére, valamint olyan alkalmas, és elsősorban helyi szinten elérhető földművelési technikák elsajátítására és elterjesztésére fordított beruházásokkal, amelyek a legjobban képesek hasznosítani az emberi, természeti és társadalmi-gazdasági forrásokat, olyan módon azonban, ami hosszú távon biztosítja ezek fenntarthatóságát. Ezt a helyi közösségeknek a megművelhető földterület felhasználására vonatkozó választásokba és döntésekbe való bevonásával kell végrehajtani. Ebben a távlatban hasznos lenne megfontolni azokat a lehetőségeket, amelyek a hagyományos, illetve az innovatív mezőgazdasági termelési technikák helyes alkalmazásával tárulnak fel, feltételezve azt, hogy kellő kísérletezés után alkalmasnak bizonyulnak, hogy tekintettel vannak a környezetre, továbbá figyelemmel a lelegelettebb népek szükségleteire. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni a fejlődő országok kiegyensúlyozott agrárreformjának kérdését sem. Az élelemhez, illetve a vízhez való jog lényeges szerepet tölt be más jogok, elsősorban és mindenekfelett az élethez való jog érvényesítésében. Ezért szükséges, hogy megérlelődjön az a közösségi tudat, amely *az élelemhez és a vízhez való jogot minden mérlegelés és megkülönböztetés nélkül valamennyi emberi lény egyetemes jogának* fogja fel. [65] Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy a szegény országokat fejlődésük útján kísérő szolidaritás képes megteremteni egyfajta tervet a jelenlegi világválság megoldására, amint ezt a politikusok és a nemzetközi intézmények vezetői újabban kezdik érzékelni. A gazdaságilag szegény országok támogatása a szolidaritás vezérelte pénzügyi tervek által – aminek következtében ezek az országok önmaguk lennének képesek kielégíteni polgáraik fogyasztásra és fejlődésre vonatkozó igényeit – nem csupán valódi gazdasági növekedést eredményezhetne, hanem hozzájárulhatna a gazdag országokban a termelési kapacitás fenntartásához, amely országok azt kockáztatják, hogy a válság veszélybe sodorja őket.

28. A mai fejlődés egyik legvilágosabban kirajzolódó aspektusa *az élet tiszteletének* fontos problémája, amelyet semmiképpen sem lehet elválasztani a népek fejlődésének kérdésétől. Olyan

aspektus ez, amely az utóbbi időben egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, arra kötelezve minket, hogy a szegénységről és az elmaradottságról alkotott fogalmainkat [66] kibővítsük, és beleértsük az élet elfogadásával összefüggő problémákat is, különösen olyan esetekben, amikor az a legkülönfélébb akadályba ütközik.

Nemcsak a szegénység helyzete idézi elő még ma is számos térségben a magas gyermekhalandósági mutatókat, hanem a világ különböző részein a vezetés továbbra is él a demográfiai szabályozás gyakorlatával, amely gyakran támogatja a fogamzásgátlást, sőt olyan messzire megy, hogy az abortuszt szorgalmazza. A gazdaságilag fejlett országokban viszont igen elterjedt az életellenes törvényalkotás, ami már befolyásolja a morális magatartást és gyakorlatot is, hozzájárulva a születésellenes mentalitás kialakulásához, és gyakran úgy igyekszik kiterjeszteni ezt más államokra is, mintha ez volna a kulturális fejlődés útja.

Néhány nem kormányzati szervezet szintén aktívan ügyködik az abortusz elterjesztése érdekében; szorgalmazzák a szegény országokban a sterilizálás gyakorlatának alkalmazását, nem is informálva erről a szóban forgó nőket. Egyébként pedig megalapozott az a gyanú, hogy olykor a fejlesztésekre adott segélyeket is meghatározott egészségpolitikai lépésekhez kötik, ami *de facto* magában foglalja az erőteljes születésszabályozás megkövetelését. Másrészt az eutanáziát megengedő törvényhozás éppen annyira aggályos, mint amennyire aggályos egyes nemzeti és nemzetközi csoportoknak az eutanázia legalizálását követelő nyomása.

A valódi fejlődés központja az életre való nyitottság. Ha egy társadalom elindul az élet tagadásának vagy elnyomásának irányába, annak az a vége, hogy többé nem találja meg önmagában az ember valódi javának szolgálatához szükséges motivációt és erőt. Ha elvész az egyéni és társadalmi érzékenység az új élet elfogadása iránt, akkor az elfogadásnak a közösség számára szükséges többi formái is elapadnak. [67] Az élet elfogadása ugyanis mozgósítja az erkölcsi energiákat, és képessé tesz a kölcsönös segítségre. A gazdag népek, ha erősítik az életre való nyitottságukat, képesek lesznek jobban megérteni a szegény népek szükségleteit, képesek lesznek elkerülni azt, hogy hatalmas gazdasági és szellemi forrásokat fordítsanak saját polgáraik önző vágyainak kielégítésére, ezzel szemben képesek lesznek a morálisan egészséges és szolidáris termelést előmozdító bátor akciókra, tiszteletben tartva minden nép és minden ember alapvető jogát az élethez.

29. A mai életnek a fejlődéshez igen szorosan kapcsolódó másik aspektusa *a vallásszabadsághoz való jog* tagadása. Nemcsak azokra a harcokra és konfliktusokra gondolok itt, amelyek világszerte vallási okokból dúlnak, még úgy is, hogy a vallási megokolás olykor csupán más jellegű megfontolások, az uralom- vagy a gazdagságvágy leple. Tény, hogy korunkban sokszor ölnek Isten szent nevében, amint elődöm, II. János Pál és magam is többször, nyilvánosság előtt, szomorúan állapítottuk meg. [68] Az erőszakos cselekmények fékezik a hiteles fejlődést, és megakadályozzák a népeket a nagyobb társadalmi, gazdasági és lelki jólét felé való haladásban. Különösen vonatkozik ez a fundamentalista alapú terrorizmusra, [69] amely fájdalmat, pusztítást

és halált okoz, megbénítja a népek közötti párbeszédet, felszámolja a békés polgári tevékenységükből származó jelentős készleteiket. Hozzá kell tennünk, hogy a vallási fanatizmus mellett, amely bizonyos helyzetekben akadályozza a vallásszabadság jogának gyakorlását, számos országban a vallás iránti közömbösség vagy az ateizmus programszerű terjesztése akadályozza a népek szükséges fejlődését, mert megfosztja őket lelki és emberi erőforrásuktól. *Az ember valódi fejlődésének biztosítója Isten*, annyiban, hogy megteremtette az embert saját képmására, ezzel megalapozta transzcendens méltóságát, táplálja azt a vele született vágyát, hogy „több legyen”. Az ember nem valami kóbor atom az univerzumban, [70] hanem Isten teremtménye, akit Isten halhatatlan lélekkel akart megajándékozni, és akit mindörökké szeret. Ha az ember csupán a véletlen vagy a szükségszerűség terméke lenne, ha vágyait élethelyzeteinek szűk horizontjára kellene visszavezetni, vagy ha egészében csupán történelem és kultúra lenne, és nem rendelkezne olyan természettel, amely arra rendeltetett, hogy túllépjen önmagán a természetfeletti életben, nos, akkor beszélhetnénk növekedésről vagy kibontakozásról, de fejlődésről nem. Amikor egy állam elősegíti, oktatja, sőt netán egyenesen erőlteti a gyakorlati ateizmus formáit, azzal megfosztja polgárait erkölcsi és lelki erejüktől, amely pedig múlhatatlanul szükséges a sokoldalú emberi fejlődéshez, megakadályozza a polgárokat, hogy megújult lendülettel haladjanak tevékenységükben, nagylelkű emberi választ adva az isteni szeretetre. [71] Az is előfordul, hogy a gazdaságilag fejlett vagy fejlődő országok a kulturális, kereskedelmi vagy politikai kapcsolat közegében exportálják a szegény országokba a maguk redukcionista, korlátozott szemléletét az emberről és az ember rendeltetéséről. Ez az a veszteség, amelyet a „túlfejlettség” [72] okoz a hiteles fejlődésnek, ha „erkölcsi alulfejlettséggel” [73] jár együtt.

30. Ebben az összefüggésben a sokoldalú emberi fejlődés témájának jelentősége még összetettebb: sokféle elemének összefüggése azt kívánja, hogy az emberi tudás különböző szintjei egymással kölcsönhatásban tevékenykedjenek a népek hiteles fejlődésének előmozdítása érdekében. Gyakran úgy tartják, hogy a fejlődés, vagy az azzal összefüggő társadalmi-gazdasági intézkedések csupán annyit kívánnak, hogy megvalósításuk közös cselekvés gyümölcse legyen. Ehhez a közös cselekvéshez azonban irányításra van szükség, mert „minden társadalmi cselekvés valamifajta elméletet feltételez”. [74] Tekintettel a problémák összetett voltára, kézenfekvő, hogy a különböző tudományágaknak egyfajta rendezett interdiszciplinaritás jegyében kell együttműködniük. A szeretet nem zárja ki, sőt megköveteli a tudást, irányítja és belülről átlelkesíti azt. A tudás soha nem csupán intelligencia kérdése. Kétségkívül redukálni lehet számításokra és tapasztalati megfigyelésekre, ám ha bölcsesség kíván lenni, amely az alapelveknek és ezek végső céljainak fényében el tudja igazítani az embert, akkor a szeretet „sójával” kell megízesíteni. A cselekvés bölcsesség nélkül vak, a bölcsesség szeretet nélkül terméketlen. Akit valódi szeretet lelkesít, azt leleményessé teszi abban, hogy felfedezze a nyomor okait, megtalálja az ellene vívott harc eszközeit, és elszántan le is győzze a nyomort. [75] Az előttünk zajló jelenségekkel szembesülve az igazságban működő szeretet mindenekelőtt tudást és megértést követel, tudatában annak és tiszteletben tartva azt, hogy a tudás minden szintjének megvan a maga sajátos kompetenciája. A szeretet nem valami utólagos hozzátétel, mint valami függelék a különböző tudományok már befejezett munkáján, hanem kezdettől végig párbeszédet

folytat a tudományokkal. A szeretet kívánalmi nem ellentétesek az ész kívánalmaival. Az emberi tudás elégtelen, a tudományos eredmények pedig önmagukban nem képesek megmutatni a teljes emberi fejlődés felé vezető utat. Mindig feljebb kell emelkedni: ehhez van szükség a szeretetre az igazságban. [76] A továbblépés mindamellett soha nem jelenti azt, hogy elszakadhatunk az ész következtetéseitől, vagy hogy ellene mondhatnánk eredményeinek. Nem az a helyzet, hogy adva van az értelem, utána pedig a szeretet: *a szeretet értelemgazdag, az értelem pedig szeretetteljes.*

31. Ez azt jelenti, hogy az erkölcsi értéknek és a tudományos kutatásnak együtt kell növekednie, és mindkettőt a szeretetnek kell lélekkel megtöltenie teljes interdiszciplináris harmóniában, amelyet az egyidejűleg fenntartott egység és megkülönböztetés hoz létre. Az Egyház társadalmi tanítása, amelynek „jelentős interdiszciplináris dimenziója” van, [77] ebben a vonatkozásban rendkívül hatékony funkciót tölthet be. A hitre, a teológiára, a metafizikára és a tudományokra tartozik az, hogy megtalálják a maguk helyét az ember szolgálatáért végzett együttműködésen belül. Minden egyéb előtt ez az, ahol az Egyház társadalmi tanítása mozgósítja a maga bölcsességi dimenzióját. VI. Pál világosan látta, hogy az elmaradottság okai között ott van a bölcsesség hiánya, a reflexió hiánya, és az olyan gondolkodás hiánya, amely képes irányt mutató szintézis megalkotására, [78] aminek érdekében „világos gazdasági, társadalmi, kulturális szemléletre” [79] van szükség. A tudás elképesztő szakosodása, [80] a humán tudományok elzárkózása a metafizika elől, [81] a tudományok és a teológia közötti párbeszéd nehézségei – ezek nem csupán a tudás fejlődésére nézve veszteségek, hanem a népek fejlődésére nézve is, mert miután ezek a jelenségek megvalósultak, megakadályozzák az ember teljes javának az emberre jellemző különböző dimenziókban való szemlélését. Elkerülhetetlen „az észről és alkalmazásáról alkotott koncepciónk kiszélesítése”, [82] ha azt akarjuk, hogy sikerüljön súlyának megfelelően felmérni a fejlődés kérdésének, valamint a társadalmi, gazdasági problémák megoldásának minden oldalát.

32. A népek fejlődésének tablóján ma megmutatkozó jelentős újdonságok sok esetben *újszerű megoldások* szükségességét vetik fel. Ezeket együtt, minden valóságalelem sajátos törvényszerűségét tiszteletben tartva, továbbá az ember olyan teljességben való szemléletében kell megtalálnunk, amely tükrözi a személy különböző aspektusait, de azokat a szeretet által megtisztított szemmel nézi. Így értékes iránybeli egyezések és konkrét megoldási lehetőségek fognak napvilágra kerülni anélkül, hogy az emberi élet egyetlen lényeges összetevője is elhomályosulna.

A személy méltósága és az igazságosság követelményei megkövetelik, különösen ma, hogy a gazdasági döntések ne növeljék túlzott, morálisan elfogadhatatlan mértékben a különbségeket a gazdagodás tekintetében, [83] és hogy továbbra is prioritást élvezzen a munkához jutás, illetve a munka megtartása mindenki számára. A helyes szemlélet alapján ugyanezt követeli „a gazdasági logika” is. Az egy országon belüli és az országok közötti társadalmi egyenlőtlenség szisztematikus növelése, azaz a relatív szegénység tartós növekedése nem csak a gazdaság összefüggő rendszerét erodálja, veszélyeztetve ezzel a demokráciát, de a „társadalmi tőke”, vagyis a mai

polgári együttéléshez múlhatatlanul szükséges, bizalmon, megbízhatóságon, a szabályok tiszteletben tartásán alapuló kapcsolatok folyamatos lepusztulása miatt negatív hatással van a gazdaság szintjére is.

A közgazdaságtan mindig is arra tanított, hogy a strukturális bizonytalanság helyzete termelésellenes magatartásformákat generál, pusztítja az emberi erőforrásokat, amennyiben a munkás inkább passzívan alkalmazkodik az automatikus mechanizmusokhoz, mint hogy felszabadítaná önnön kreativitását. Ezen a ponton is megfigyelhető a gazdaságtudomány és a morális helyzetértékelés egybeesése. *Az emberi értékek mindig gazdasági értékek is, és a gazdaság működési hibáinak mindig megvan az ára az emberi oldalon is.*

Emlékeztetnünk kell arra is, hogy a kultúráknak a technológiai dimenzióra tekintő nivellálása, ha rövid távon hasznos is a profitszerzés szempontjából, hosszú távon a kölcsönös gazdagodás és a dinamikus együttműködés akadálya. Érdemes megkülönböztetni a rövid és a hosszú távú gazdasági és társadalmi szempontokat. A munkásjogok védelmének csökkenése, vagy a haszonból való részesedés rendszereinek megtagadása abból a célból, hogy az ország nemzetközi téren versenyképesebb legyen – ez megakadályozza a hosszú távú fejlődés elérését. Figyelmesen értékelni kell tehát a jelenlegi, rövid vagy éppen nagyon rövid távú gazdaság irányába mutató törekvések személyellenes következményeit. Ez *a gazdaság és a gazdasági célok értelmének újfajta elmélyült elemzését* kívánja meg, [84] valamint a fejlődési modell alapos, hosszú távú felülvizsgálatát működési zavarainak és torzulásainak kiküszöbölése érdekében. Valójában ugyanezt kívánja a Föld ökológiai helyzete is; de mindenekelőtt ezt kívánja az ember kulturális és morális válsága, amelynek tünetei egy idő óta a világ minden részén szemmel láthatóak.

33. A *Populorum progressio* központi témája, a fejlődés több mint negyven év múltán is *nyitott kérdés maradt*, sőt a jelenlegi gazdasági és pénzügyi válság még élesebbé és sürgetőbbé tette. Igaz, a Föld néhány régóta szegénységtől sújtott térségében jelentős változásokat tapasztalnak gazdasági növekedésük, illetve a világtermelésben való részvételük területén, más térségek viszont még mindig olyan nyomorúságos körülmények között élnek, amely összevethető a VI. Pál-korabelivel, sőt néhány esetben egyenesen rosszabbodásról lehet beszélni. Megjegyzésre érdemes, hogy e helyzet egyes okait már a *Populorum progressio* is bemutatta, így például a gazdaságilag fejlett országok piacainak magas vámtételeit, amelyek ma is megnehezítik, hogy a szegény országok termékei bekerülhessenek a gazdag államok piacaira. További okokat az enciklika csupán vázolt: ezek a következő időszakban lettek kézzelfoghatóbbak. Ilyen az akkoriban teljes erővel zajló dekolonializációs folyamat értékelése. VI. Pál remélte, hogy ez az öntörvényű folyamat szabadon és békésen megy végbe. Negyven év után azonban már látjuk, mennyire nehéz út ez, mind a gyarmatosítás, a régi és újabb keletű vezető külföldi hatalmaktól való függés miatt, mind pedig magukon a függetlenné vált országokon belüli súlyos felelőtlenségek miatt.

A fő újdonság azonban *a kölcsönös világméretű függés robbanásszerű jelensége*, amelyet ma egyszerűen 'globalizációként' ismerünk. VI. Pál részben előre látta ezt, de méretei és kibontakozásának sebessége nem volt előre látható. A folyamat, amely a gazdaságilag fejlett országokban kezdődött, önmön természetének megfelelően oda vezetett, hogy minden gazdaságot átfog. Ez volt az elmaradottságból való kitörés motorja egész régiók számára, s így önmagában nagyon is megfelelő utat jelent. Ha azonban nem irányítja a szeretet az igazságban, e világméretű erő mindmáig ismeretlen veszteségeket és károkat szül, és újfajta megosztottságokat okoz az emberiség családjában. Ezért a szeretet és az igazság eddig még soha nem látott és minden bizonnyal széles körű, továbbá összetett feladat elé állít minket. Arról van szó, hogy kitágítsuk az értelem hatókörét, alkalmassá tegyük ezen hatalmas új dinamizmusok megismerésére és irányítására, lelkesítsük át „a szeretet civilizációjának” távlataival, amelyet Isten ültetett el minden népben, minden kultúrában.

HARMADIK FEJEZET

TESTVÉRISÉG, GAZDASÁGI FEJLŐDÉS, CIVIL TÁRSADALOM

34. *A szeretet az igazságban az ajándékozás döbbenetes megtapasztalásával szembesíti az embert. Az ingyenesség sokféle formában van jelen életében, amit az ember a teljesítményközpontú és utilitarisztikus létszemlélet következtében gyakran fel sem ismer. Az emberi lény ajándékul teremtett, és ez kifejezi s jelenvalóvá teszi transzcendens dimenzióját. A modern ember olykor meg van győződve róla – tévesen –, hogy egyedül ő önmaga, élete és a társadalom alkotója. Ez a feltételezés az ember önmagába zárkózásának következménye, ami – a hit szókincsével kifejezve – az áteredő bűnből fakad. Az Egyház bölcsessége mindig is azt ajánlotta, hogy a társadalmi tények értelmezésében és a társadalom alakításában tartsuk szem előtt az áteredő bűnt: „Annak figyelmen kívül hagyása, hogy az emberi természet sebzett természet, hajlik a rosszra, súlyos tévedéseket okoz a nevelés, a politika, a társadalmi cselekvés és a szokásrend terén.” [85] Azon területek sorába, ahol a bűn pusztító hatásai nyilvánvalóak, immár hosszú ideje beletartozik a gazdaság; ennek a jelen időszakban is világos bizonyítékát tapasztaljuk. Az a meggyőződés, miszerint az ember elégséges önmagának, és képes pusztán saját cselekvése által kiküszöbölni a rosszat a történelemből, oda vezetett, hogy az ember összemosza a boldogságot és az üdvösséget az anyagi jólét és a társadalmi cselekvés immanens formáival. A gazdaság autonómiájának követelése pedig, miszerint a gazdaság nem tartozik elfogadni morális természetű „hatásokat”, arra ösztönözte az embert, hogy gyakran romboló módon visszaéljen a gazdaság eszközével. Az efféle meggyőzések hosszú távon olyan gazdasági, társadalmi és politikai rendszerekhez vezettek, amelyek lábbal tiporták a személyes és társadalmi szabadságot, éppen ezért nem voltak képesek biztosítani az általuk megígért*

igazságosságot sem. Ahogyan *Spe salvi* kezdetű enciklikámban leszögeztem, ilyen módon eltűnik a történelemből a *keresztény reménység*, [86] amely pedig a teljes értékű, a szabadságban és az igazságosságban keresendő emberi fejlődés szolgálatának hatékony forrása. A remény bátorítja az ésszt, a remény ad erőt az akarat kormányzásához. [87] A remény már a hitben jelen van, sőt a hit ösztönzi. A reményből táplálkozik a szeretet az igazságban, ugyanakkor a remény meg is jeleníti ezt. A remény, Isten abszolút ingyenes ajándéka úgy tör be életünkbe, mint ami nem jár nekünk, s mint ami túlszárnyalja az igazságosság minden törvényét. Az ajándék – önnön természeténél fogva – túlrad az érdemen, törvénye éppen a túlradás. A reményé az első hely a lelkünkben, mert ez Isten bennünk való jelenlétének és velünk kapcsolatos várakozásának jele. Ahogy Szent Ágoston tanítja, az igazság, amely a szeretethez hasonlóan szintén ajándék, nagyobb nálunk. [88] Az önmagunkról szóló igazság, személyes lelkiismeretünk igazsága ugyancsak mindenekelőtt ajándék a számunkra. A megismerés folyamatában az igazságot soha nem mi magunk teremjük, hanem mindig rátalálunk, helyesebben kapjuk. Az igazság, akárcsak a szeretet „nem a gondolkodásból fakad, nem is az akaratból, hanem valamiképpen ő veszi hatalmába az ember lényét”. [89]

Minthogy a szeretet az igazságban: adomány mindenki számára, ezért közösségépítő erő: olyan módon egyesíti az embereket, amiben nincsenek sem akadályok, sem határok. Képesek vagyunk mi magunk emberi társadalmat építeni, de az pusztán a mi erőfeszítésünkkel soha nem lesz teljességgel testvéri közösség, nem számolhat fel minden megosztottságot, és nem válhat valóban egyetemes közösséggé. Az emberi faj egységét, azt a közösséget, amely túllép minden akadályon, annak az Istennek a szava szólítja együvé, aki maga a szeretet. Amikor ezzel a döntő kérdéssel szembesülünk, pontosítanunk kell, hogy egyfelől az ajándékozás logikája nem rekeszti ki az igazságosságot, nem is helyezi azt maga mellé mint valami másodlagos és külsődleges mozzanatot; másfelől pedig, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődéshez, amennyiben hitelesen emberi kíván lenni, szükséges, hogy benne teret kapjon *az érdeknélküliség elve*, mint a testvériség kifejeződése.

35. A piac, amennyiben a kölcsönös, általános bizalom légköre veszi körül, az az intézmény, amely lehetővé teszi, hogy olyan emberek találkozzanak össze, akiket mint gazdasági szereplőket a kapcsolataikat szabályozó megállapodás irányítja, akik értékarányossági alapon kicserélik javaikat és szolgáltatásaikat szükségleteik és vágyaik kielégítése céljából. A piac az úgynevezett *kölcsönös igazságosság* alapelveinek alanya, mert ez a fajta igazságosság az egyenlő felek közötti adás- és kapás-viszonyt szabályozza. Az Egyház társadalmi tanítása azonban soha nem mulasztotta el világossá tenni az *osztó igazságosság*, valamint a *társadalmi igazságosság* jelentőségét sem, éppen a piaccgazdaság szempontjából; nemcsak azért, mert a piaccgazdaság a tágabb társadalmi és politikai közegbe ágyazódik bele, hanem ama szélesebb viszonyhálózat miatt is, amelyben maga a piac is tevékenykedik. Ha a piac egyedül a cseretárgyak értékegyenlőségének alapelveire hagyatkozik, akkor valójában nem képes megteremteni azt a társadalmi kohéziót, amire pedig éppen neki van szüksége ahhoz, hogy jól működjön. A piac a szolidaritás és a kölcsönös bizalom belső formái nélkül nem képes teljességgel betölteni

gazdasági szerepét. Ma éppen ez a bizalom szűnt meg létezni – márpedig a bizalom elvesztése súlyos veszteség.

VI. Pál találón hangsúlyozta a *Populorum progressióban*, hogy magának a gazdasági rendszernek jelentene előnyt az igazságosság széles körű alkalmazása, amennyiben a szegény országok fejlődéséből elsőként épp a gazdag országok profitálnának. [90] A pápa szerint nem csak arról van szó, hogy a szegény országok megsegítése révén korrigálják a működési zavarokat. A szegény országokat nem „tehernek” kell felfogni, [91] hanem – tisztán gazdasági szempontból is – erőforrásnak. Mindenképpen tévesnek kell tartanunk azt az elgondolást, miszerint a piacgazdaságnak ahhoz, hogy optimálisan működjön, felépítéséből következően szüksége van egy bizonyos arányú szegénységre és fejletlenségre. A piac érdeke, hogy elősegítse az emancipálódást, ám ahhoz, hogy ezt hatékonyan tegye, nem számolhat csupán önmagával, mivel nincs abban a helyzetben, hogy önmaga teremtsen előt az, ami túl van a kompetenciáján. Erkölcsi erőt kell merítenie másokból, akik képesek ezt elérni.

36. A gazdasági tevékenység a piac logikájának egyszerű kiterjesztésével nem képes megoldani minden társadalmi problémát. Ezt a tevékenységet *a közjó keresésének mint célnak kell irányítania*, amiért pedig a politikai közösségnek is, és elsősorban neki kell a felelősséget viselnie. Ezért szem előtt kell tartani, hogy komoly egyensúlyhiányt idéz elő, ha a gazdasági tevékenységet, mint amelyre csupán a gazdagság előteremtése tartozik, elválasztják a politikai tevékenységtől, mint amelyre viszont az igazságosság érvényesítése tartozna az újraelosztás révén.

Az Egyház minden időben úgy tartotta, hogy a gazdasági tevékenység nem fogható fel valamiféle társadalomellenes dolognak. A piac önmagában nem az a terep, ahol az erős a gyenge fölé kerekedhet, és nem is szabad ilyenné válnia. A társadalomnak nem kell védekeznie a piac ellen, mintha a piac *ipso facto*, léténél fogva eleve a hiteles emberi viszonyok halálát hozná magával. Az kétségtelenül igaz viszont, hogy a piac negatív módon is működtethető, de nem azért, mert ilyen a piac természete, hanem mert bizonyos ideológia így irányíthatja. Nem szabad elfeledni, hogy piac, a maga póré állapotában – nem létezik. Formáját kulturális tényezőktől nyeri, ezek adják meg a piac sajátosságait és irányítják azt. A gazdaság és a pénzügy eszközök, amelyeket lehet rosszul használni, ha irányítóit tisztán önző célok ösztönzik. Így önmagukban véve jó eszközök is veszedelmesekké változtathatók. Azonban az elhomályosodott emberi ész az, ami ilyen következményeket okoz, nem pedig az eszköz önmagában. Ezért nem az eszközt kell okolni, hanem az embert, az ember erkölcsi tudatát, személyes és társadalmi felelősségérzetét.

Az Egyház társadalmi tanítása fenntartja, hogy hiteles emberi, baráti, közösségi, szolidaritáson és kölcsönösségen alapuló viszonyok a gazdasági tevékenység színterén is fenntarthatók, nem csupán azon kívül vagy azt követően. A gazdaság szférája nem etikailag semleges terület, nem is természetéből következően embertelen vagy közösségellenes. Az ember tevékenységének része, és éppen mert emberi, szükséges, hogy az erkölcs strukturálja és irányítsa.

Az előttünk álló nagy kihívás, amelyet a jelen globalizációs korszak fejlődéssel kapcsolatos problémái még ki is éleztek, amelyet a gazdasági-pénzügyi válság még sürgetőbbé tett, éppen azt igazolja mind a gondolkodás, mind a magatartás számára, hogy nem csupán a társadalometika olyan hagyományos alapelvei nem homályosulhatnak el, mint az átláthatóság, a tisztesség és a felelősség, hanem *a kereskedelmi kapcsolatokban az ingyenesség elve* és az ajándékozásnak, mint a testvériség kifejeződésének logikája is *megtalálhatja a maga helyét a normális gazdasági tevékenység keretében*, s meg is kell azt találnia. Ez jelenleg az ember igénye, ám maga a gazdaság logikája is ezt az igényt diktálja; egyszerre a szeretet és az igazságosság igénye.

37. Az Egyház társadalmi tanítása mindig úgy tartotta, hogy *az igazságosság a gazdasági tevékenység valamennyi fázisára vonatkozik*, mivel az embert és az ember szükségleteit érinti. A források felkutatásának, a finanszírozásnak, a termelésnek, a fogyasztásnak és a gazdasági körforgás összes többi fázisának vannak megkerülhetetlen morális implikációi. *Következésképpen minden gazdasági döntés erkölcsi jellegű következményekkel jár.* Ezt a társadalomtudományok és a mai gazdasági tendenciák is megerősítik. Valaha talán elképzelhető volt elsősorban a gazdaságra bízni a gazdagság előteremtését, s majd utóbb a politikára róni, hogy elossa ezt a gazdagságot. Ma ez sokkal nehezebb, tekintettel arra az adottságra, hogy a gazdasági tevékenység többé nincs földrajzi határok közé szorítva, míg a kormányzatok hatalma továbbra is elsősorban lokális jellegű. Így az igazságosság szabályaira már kezdettől, a gazdasági folyamatok kibontakozásával párhuzamosan oda kell figyelni, nem pedig majd utána vagy csak mellékesen. Szükséges továbbá, hogy a piacon belül lehetőség nyíljon olyan személyek gazdasági tevékenységére, akik szabadon úgy döntenek, hogy a tisztán profitorientált szemlélettől eltérő elvek szerint alakítják a maguk tevékenységét – anélkül, hogy emiatt a gazdasági haszon előállításáról lemondanának. Számos vallási, világi indíttatású gazdasági szereplő igazolja ennek konkrét lehetőségét.

A globalizáció korában a gazdaságot a versengés egymástól teljesen eltérő kultúrákhoz kötődő modelljei befolyásolják. Az ezekből fakadó gazdasági, vállalkozói magatartások találkozási pontjukat elsősorban a csere-igazságosság szempontjában találják meg. Kétségtelen, hogy a gazdasági életnek szüksége van *szerezésre*, amely az értékegyenlőség alapján szabályozza a javak cseréjének viszonylatait. Ám éppen ilyen nagy szüksége van igazságos törvényekre és a politika által irányított újraelosztási formákra, sőt, mi több, a gazdaságnak szüksége van olyan tettekre, amelyek az ajándékozás szellemét árasztják. Úgy tűnik, a globális gazdaság az előbbi logikát, a szerzőség alapú csereviszonyt részesíti előnyben, de közvetve vagy közvetlenül azt is megmutatja, hogy szüksége van a másik kettőre, a politika logikájára, meg a feltétel nélküli ajándékozás logikájára is.

38. Elődöm, II. János Pál már jelezte ezt a problémát, amikor a *Centesimus annus* enciklikában kiemelte egy hármas rendszer szükségességét, amelynek szereplői: *a piac, az állam és a civil társadalom*. [92] Ő az ingyenesség és a testvériesség gazdaságának legtermészetesebb közegeként a civil társadalmat jelölte meg, nem állt azonban szándékában tagadni a másik két

közeg szerepét sem. Ma elmondhatjuk, hogy a gazdasági élet többdimenziós valóságként fogható fel: különböző mértékben és eltérő módokon ugyan, de mindegyik dimenzióban jelen kell lennie a kölcsönös testvériség szempontjának. A globalizáció korában a gazdasági tevékenység nem szakítható el az érdeknélküliségtől, amely terjeszti és táplálja a szolidaritást, az igazságosságért és a közjóért viselt felelősséget a gazdaság különböző résztvevőiben és szereplőiben. Itt kifejezetten egyfajta gazdasági demokrácia konkrét és mély értelmű formájáról van szó. A szolidaritás elsősorban azt jelenti, hogy mindenki felelősséget visel mindenkiért, [93] így ez nem köthető kizárólag az államhoz. Míg tegnap még lehetett azt gondolni, hogy előbb az igazságosságra kell törekedni, az érdeknélküliség pedig ez után következik, mint valami kiegészítő elem, ellenben ma azt kell mondjuk, hogy érdeknélküliség nélkül még az igazságosságnak sem lehetséges érvényt szerezni. Olyan piacra van szükség, amely lehetővé teszi, hogy azonosan méltányos feltételek között, szabadon működjenek különféle termelési célokat követő vállalkozások. A profitorientált magánvállalkozás és a különböző jellegű állami vállalatok mellett meg kell gyökerezzenek és szóhoz kell jussanak olyan termelő szerveződések is, amelyek a kölcsönösség elvén alapulnak és társadalmi célokat követnek. Ezek piaci találkozásától azt várhatjuk, hogy a vállalkozói magatartásmódok egyfajta keveredése jön létre, s ennek nyomán a figyelem a gazdaság *civil-társadalmasodására* irányul. A szeretet az igazságban ez esetben azt jelentené, hogy olyan formát és struktúrát kell adni az effajta gazdasági kezdeményezéseknek, amely – anélkül, hogy elvetné a profitot – az értékegyenlőségen alapuló cserénél és az öncélú profitszerzés pőre logikájánál magasabb célra irányul.

39. VI. Pál a *Populorum progressióban* olyan *piacgazdasági modell* létrehozására hívta fel a figyelmet, amely legalább tendenciájában *képes minden népet befogadni, nem csak a kellőképpen fejletteket*. Szorgalmazta, hogy tegyenek erőfeszítéseket a mindenki számára emberibb világ felépítéséért, az olyan világért, amelyben „mindenki ad és kap anélkül, hogy az egyik fél haladása akadályozná a másik fejlődését”. [94] A pápa ilyen módon világméretűvé terjesztette ki a *Rerum novarum*ban foglalt kívánalmakat és törekvéseket, amely enciklika az ipari forradalom következtében született, s korát mindenképp megelőzve, elsőként fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy a polgári rendnek önigazgatásához szüksége van az állam osztó célzatú beavatkozására is. Ez a szemlélet ma a piacok és a társadalmak nyitottá válásának folyamatai miatt nemcsak válságban van, hanem elégtelen is arra, hogy kielégítse a teljes értelemben vett emberi gazdaság követelményeit. Amit az Egyház társadalmi tanítása a maga emberképe és társadalomképe alapján mindig is vallott, azt ma a globalizációra jellemző dinamika is megköveteli.

Amikor a piac logikája és az állam logikája megegyeznek egymás között abban, hogy mindkettő tovább gyakorolja monopóliumát a maga befolyási területén, ezzel sok dolog elvész: a polgárok közötti viszonyokban a szolidaritás, a részvétel és az összetartozás, a cselekvésben az érdeknélküliség: mindez más dolog, mint az „adni, hogy kapjak”, ami a csereügylet logikája, és más dolog, mint az „adni, mert kötelező”, ami az állampolgári viselkedésnek az állami törvényhozás által kikényszerített logikája. A fejletlenség legyőzése nemcsak olyan cselekvést

követel, amely jobbá teszi a cserére alapozott tranzakciókat, nem is csak az állami segítségnyújtás struktúráit honosítja meg, hanem mindenekelőtt *világméretű fokozatos nyitást jelent a gazdasági tevékenység olyan formái irányában, amelyeket az érdeknélküliség és a közösségiség mércéje jellemez*. A piac-állam kizárólagos, bináris modellje felemészt a közösségiséget, míg a szolidáris gazdasági formációk, melyek leginkább a civil társadalomban találják meg helyüket, bár nem redukálhatók arra, megteremtik ezt a közösségiséget. Az ingyenességnek nincsen piaca, és az ingyenességen alapuló magatartásformákat nem írhatja elő törvény. Mégis mind a piacnak, mind a politikának szüksége van az ajándékozás felé nyitott emberekre.

40. A nemzetközi gazdaság jelenlegi mozgásai, melyeket súlyos torzulások és működési zavarok jellemeznek, *mélységes változásokat igényelnek a vállalkozás megértésmódjában is*. A vállalkozási szféra régi modelljei eltűnőben vannak, más, ígéretes módozatok körvonalazódnak a láthatáron. Kétségkívül az egyik legnagyobb veszély az, hogy a vállalkozások szinte kizárólag a befektetők elvárásainak felelnek meg, míg végül társadalmi értékük erre korlátozódik. Kiterjedésük növekedésével és egyre nagyobb tőkeigényük miatt a vállalkozások mind ritkábban kerülnek olyan állandó vezetők vezetésé alá, akik nem csupán rövid, hanem hosszú távú felelősséget éreznek vállalkozásuk élete és eredményei iránt, és egyre kevésbé függenek egyetlen területtől. Mi több, a termelő tevékenység úgynevezett kihelyezése gyengítheti a vállalkozóban az olyan érdekelttel szembeni felelősségérzetet, mint a munkavállalók, a beszállítók, a fogyasztók, a természeti környezet és a környező tágabb társadalom – azoknak a szereplőknek a javára, akik nem kötődnek az adott földrajzi térséghez, s következésképpen rendkívüli mozgékonyagra képesek. Ma a nemzetközi tőkepiac nagy cselekvési szabadságot élvez. Ugyanakkor az is igaz, hogy terjedőben van a vállalkozásoknál a szélesebb körű társadalmi felelősség szükségességének tudata. Még ha azok az etikai megfontolások, amelyek jelenleg a vállalkozói világ társadalmi felelőssége körüli harcot irányítják, az Egyház társadalmi tanításának tükrében nem is teljességgel elfogadhatók, mégis tény, hogy egyre inkább terjedőben van az a meggyőződés, miszerint *a vállalkozói magatartás nem lehet egyedül a tulajdonosok érdekeire tekintettel, felelősséget kell viselnie az összes többi, a vállalkozás életében részt vállaló szereplőért is*: a munkásokért, az üzleti partnerekért, a termelés különböző elemeinek beszállítóitól és az érintett közösségért. Az utóbbi években feltűnően növekszik a kozmopolita menedzserek csoportja, akik gyakran csupán azoknak a főrésztvevő utasításoknak tartoznak felelősséggel, amelyek általában névtelen pénzügyi alapokat jelentenek, és amelyektől az ő javadalmazásuk *de facto* függ. Ezzel szemben ma is sok olyan, hosszú távon gondolkodó menedzser van, akik mindinkább számot vetnek a saját vállalkozásuk és működésük színhelye vagy színhelyei között fennálló szoros kapcsolatokkal. VI. Pál arra ösztökélt, vegyük komolyan azt a veszélyt, amit a tőkének a kizárólag egyéni nyereség érdekében történő külföldre vitele a tőkés saját nemzetének okoz. [95] II. János Pál pedig azt tanította, hogy *a beruházásoknak a gazdasági aspektuson túl mindig van morális jelentősége is*. [96] Mindez – hangsúlyoznunk kell – ma is érvényes, dacára annak a ténynek, hogy a tőkepiac erőteljesen liberalizálódott, és a modern technicista gondolkodás azt sulykolja, hogy a beruházás merőben gyakorlati cselekvés, s nem egyúttal emberi és morális tett is. Nincs miért tagadni, hogy

a tőke képes jót tenni akkor is, ha nem otthon, hanem külföldön fektetik be. Az igazságosság követelményeit azonban tiszteletben kell tartani, számot vetve azzal, hogyan keletkezett ez a tőke, és milyen veszteségeket okozhat a hiánya az embereknek, ha nem ott használják fel, ahol létrejött. [97] El kell kerülni *a pénzügyi források* spekulatív céllal történő *felhasználását*, azt a kísértést, hogy csak rövid távú profitra törekedjenek a vállalkozás tartós fenntarthatósága helyett, és ne legyenek tekintettel annak reálgazdasági hasznosságára, ne vegyék figyelembe további gazdasági kezdeményezések méltányos és alkalmas elősegítését a fejlesztésre szoruló országokban. Egyáltalán nincs okunk tagadni, hogy a tőke kihelyezése használhat az azt befogadó országnak, amennyiben beruházásokhoz és a képzettség növeléséhez vezet. A munka és a szakmai tudás univerzális szükséglet. Nem szabad azonban kihelyezni mindezeket pusztán azért, hogy előnyös feltételeket érjenek el, vagy, ami még rosszabb, kizsákmányolás céljából anélkül, hogy a helyi közösséget valóságosan hozzásegítené az erős gazdasági és társadalmi rendszer megteremtéséhez, ami a stabil fejlődés nélkülözhetetlen összetevője.

41. E gondolatmenet összefüggésében hasznos megjegyeznünk, hogy *a vállalkozásnak többértékű jelentősége van*, és ez egyre erősödni fog. A piac-állam kételemes rendszerének régóta tartó egyeduralma ahhoz szoktatott minket, hogy kizárólag kapitalista típusú magánvállalkozóra gondoljunk egyfelől, s másfelől az államra mint irányítóra. Valójában azonban a vállalkozást összetettebben kellene értelmezni. Egy sor gazdaságon kívüli megfontolás szól emellett. A vállalkozásnak, még a szakmai aspektust megelőzően, van emberi jelentősége. [98] A vállalkozásjelleg ott van minden munkában, ha azt személyes tetteként (*actus personae*) értelmezzük; [99] ez az oka annak, hogy minden munkásnak lehetősége van megtennie a maga hozzájárulását, tudatában annak, hogy valamilyen értelemben „a sajátjában dolgozik”. [100] Jó okkal tanította VI. Pál, hogy „minden munkás – teremtő”. [101] Pontosan azért léteznek különféle típusú, a pusztán „privát” és „állami” megkülönböztetéstől eltérő vállalkozások, hogy megfeleljenek a munkás igényeinek és méltóságának, valamint a társadalom szükségleteinek. Mindegyik sajátos vállalkozói lehetőségeket igényel és testesít meg. Annak érdekében, hogy olyan gazdaság épüljön fel, amely a közeljövőben képes megteremteni a nemzeti és világméretű közjót, helyes számot vetni a vállalkozásnak ezzel a kiterjedtebb jelentőségével. Ez a tágabb értelmezés kedvez a különböző jellegű vállalkozások közötti kölcsönös hatásoknak, a *nonprofit* világ és a *profit* világa közötti, az állami szféra és a civil társadalom közötti, továbbá a fejlett és a fejlődő országok közötti átjárhatóság lehetőségeinek.

A politikai hatalom szintén olyan többértékű jelentőséggel bír, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni a társadalom iránt felelős és emberléptékű új gazdasági, termelési rend megvalósítása során. Ahogyan a vállalkozói tevékenység differenciált módjait igyekszünk támogatni, ugyanúgy kell elősegíteni a differenciált és több szinten működő állami hatalmat. Napjaink integrált gazdasága nem küszöböli ki az államok szerepét, sőt a még hathatósabb kölcsönös együttműködés feladatával bízza meg a kormányzatokat. Az ésszerűség és az előrelátás megfontolásai egyaránt azt javallják, hogy ne hirdessük meggondolatlanul az állam végét. Úgy tetszik, az államnak, a jelenlegi válság megoldásának összefüggéseit tekintve, inkább növekednie

kell, és számos illetőségi körét visszaszereznie. Vannak azután olyan országok, amelyekben az állam felépítése vagy újra felépítése továbbra is a fejlődés kulcsmotívuma. A nemzetközi segítségnek a jelenlegi gazdasági problémák megoldására alkotott szolidaritáson alapuló terv keretében főképpen az alkotmányos, jogi és adminisztratív rendszer megszilárdítására kell összpontosítani azokban az országokban, amelyek még nincsenek teljességgel birtokában ezeknek a javaknak. A gazdasági segítség mellett olyan segítségre is szükség van, amely a jogállamisági garanciák megerősítésére irányul, mint a közrend rendszere, a hatékony, mégis az emberi jogokat tiszteletben tartó büntetés-végrehajtás, és a valóban demokratikus intézmények. Nem szükségszerű, hogy az állam jellegzetességei egyszer s mindenkorra ugyanolyanok maradjanak: a gyenge intézményi rendszer megerősítésének támogatása kiválóan együtt járhat más, kulturális, szociális, lakóhelyi vagy vallási jellegű politikai szereplők erősítésével az állam mellett. A politikai hatalom helyi, nemzeti és nemzetközi szintű tagolása a gazdasági globalizációs folyamat irányításának egyik legjobb útja. Ez a mód annak elkerülésére is, hogy a globalizációs folyamat a demokrácia alapjait fenyegetse.

42. A *globalizáció* értelmezésében olykor fatalisztikus szemléletmódok figyelhetők meg, mintha annak mozgásai névtelen és személytelen erők, továbbá az emberi akarattól független struktúrák termékei volnának. [102] Érdemes emlékeztetnünk ebben az összefüggésben arra, hogy a globalizációt ugyan kétségkívül társadalmi-gazdasági folyamatként kell értelmezni, ám mégsem ez az egyetlen jellegzetessége. A látható folyamatok mögött az egyre szorosabban összekapcsolódó emberiség valósága áll; ezt személyek és népek alkotják: az ő hasznukat és fejlődésüket kell szolgálnia e folyamatnak, [103] tekintettel arra, hogy egyének és közösségek egyaránt kiveszik részüket az őket illető felelősségből. Az országhatárok meghaladása nem pusztán materiális tényező, hanem, okaiban és okozataiban egyaránt, kulturális is. Ha végzettszerűnek tekintjük a globalizációt, szem elől tévesztjük értékelésének és irányításának szempontjait. A globalizáció mint emberi valóság különböző kulturális tendenciák terméke, amelyek között érdemes megkülönböztetést alkalmazni. A globalizációnak, mint folyamatnak az igazsága és etikai alapkritériuma az emberiség családjának egységével és a jó felé való előrehaladásával adott. Ezért szüntelenül *a világméretű integráció személyközpontú, közösség-orientált, a transzcendensre nyitott kulturális folyamatának elősegítésén kell fáradoznunk.*

Néhány olyan strukturális elem ellenére, amelyek jelentőségét sem letagadni, sem eltúlozni nem szabad, „a globalizáció sem nem jó, sem nem rossz eleve. Azzá lesz, amivé az emberek teszik.” [104] Nem áldozatainak, de szereplőinek kell lennünk, az értelem világosságával előre haladva, a szeretet és az igazság által vezérelve. A vak ellenállás hibás, előítéletes magatartás lenne, amely végül képtelen felismerni a dolog pozitívumait, és azzal a veszéllyel járna, hogy elvesztegetünk egy jó alkalmat arra, hogy bekapcsolódjunk a globalizáció által kínált sokféle fejlődési lehetőségbe. A globalizációs folyamatok, amennyiben megfelelően tervezik el és irányítják azokat, olyan lehetőséget adnak a gazdagság nagy, világméretű újraelosztására, amilyen még soha nem létezett, míg ha rosszul irányítják őket, a szegénységet és az egyenlőtlenséget növelhetik, sőt a válság az egész világot megfertőzheti. *Ki kell küszöbölni a globalizáció – olykor igen súlyos –*

működési hibáit, amelyek új megosztottságokat idéznek elő a népek között és a népen belül, és biztosítani kell, hogy a gazdagság újraelosztása ne a szegénység újraelosztásával, sőt a szegénység fokozódásával járjon együtt, ami reális félelmünk, ha rosszul kezelik a jelenlegi helyzetet. Hosszú ideig úgy gondolkodtak, hogy a szegény népeknek meg kell maradniuk egy változatlan fejlődési szinthez rögzítve, és be kell érniük a fejlett népek filantrópiájával. Ezen szemlélet ellen foglalt állást VI. Pál a *Populorum progressióban*. Ma az elérhető anyagi források, amelyekkel ezek a népek kitörhetnek a nyomorból, potenciálisan jelentősebbek, mint régebben, csak hogy gyakran végül is elsősorban magukat a fejlett népeket erősítik, amelyek jobban ki tudják aknázni a tőke és a munkaerő mozgásának liberalizációját. A felemelkedés lehetőségeinek világméretű kiterjedését tehát nem szabad önző, protekcionista, vagy részérdekek által diktált szempontoknak fékezniük. Sőt a feltörekvő és a fejlődő országok bevonása ma a válság jobb kezelését teszi lehetővé. A globalizációs folyamattal együtt járó átmeneti helyzet nagy nehézségeket és veszélyeket rejt, amelyeket csak akkor lehet legyőzni, ha elsajátítjuk azt a mély értelmű antropológiai és etikai lelkületet, mely a globalizációt a szolidáris emberiség felé vezeti. Sajnálatos módon ezen a lelkületen gyakran felülkerekednek, és elnyomják azt individualista és utilitarista meghatározottságú etikai és kulturális megfontolások. A globalizáció sokdimenziós, komplex jelenség, amely megköveteli, hogy sokféleségében és valamennyi oldalának egységében ragadjuk meg, ide értve teológiai aspektusát is. Így lesz lehetséges *a kapcsolat, a közösség és a megosztás fényében megélni és irányítani az emberiség globalizációját*.

NEGYESIK FEJEZET

A NÉPEK FEJLŐDÉSE, JOGOK ÉS KÖTELESSÉGEK, KÖRNYEZET

43. „Az emberek kölcsönös, elháríthatatlan összetartozása – a valóság ténye, és ez nemcsak hasznunkra van, de kötelezettségeket is keletkeztet.” [105] Ma sok ember hajlik arra az arcátlanságra, hogy saját magán kívül senkinek se tartozzon semmivel. Ezek az emberek úgy vélekednek, hogy csak jogaik vannak, és gyakran nagy nehézséget jelent nekik a saját és a mások átfogó fejlődéséért viselt felelősséget érvényesíteni. Ezért fontos, hogy bátorítsuk azt az új eszmélődést, miszerint *a jogok feltételezik a kötelelességeket, és ezek nélkül önkényyé lesznek*. [106] Manapság nyomasztó ellentmondást élünk meg. Miközben az egyik oldalról sokan mohóan és minden ürüggyel igényt tartanak azokra a feltételezett jogokra, amelyek így az állami struktúrák által elismertekké és elvártakká lesznek, addig a másik oldalról az emberiség jelentős részének elemi jogait önkényesen megvonják és megsértik. [107] Gyakran állapítható meg összefüggés a jóléti társadalmakban a jogok felesleges vagy egyenesen jogtalan és bűnös mértékű igénylése, valamint a világ számos fejletlen övezetében vagy akár a nagyvárosok peremén megfigyelhető élelmiszer- és vízhiány, az iskolai képzés és az egészségügyi alapellátás hiánya között. Ez az

összefüggés azon alapul, hogy az egyéni jogok, ha elszakadnak a kötelezettségek ésszerű kereteitől, elszabadulnak és a gyakorlatilag határtalan, minden feltételt nélkülöző igények spirálisát hozzák működésbe. A jogok eltúlzása a köteleességek mellőzésébe torkollik. A köteleességek behatárolják a jogokat, mert olyan antropológiai és etikai keretekre figyelmeztetnek, amelyek igazságába az utóbbiak is beilleszkednek, ezért nem válnak önkényessé. Így a köteleességek a jogokat erősítik és mintegy a jó szolgálatában vállalt feladatként védelmet, támogatást kínálnak amazoknak. Ha ellenben az emberek jogai egyedül a polgárok valamely tanácskozásának döntéséből nyerik alapjukat, attól fogva az a döntés bármely pillanatban megváltoztatható, és meggyengül a köztudatban a figyelembevételére és betartására irányuló köteleességérzet. A kormányok és a nemzetközi szervezetek így figyelmen kívül hagyhatják a jogok objektivitását és sérthetlenségét. Ha ez történik, a népek valódi fejlődése sérül. [108] Az ilyen beállítottság kompromittálja a nemzetközi szervezetek tekintélyét a fejlődésre leginkább rászoruló országok szemében. Ezek azt követelik ugyanis, hogy a nemzetközi közösség kötelességként vállalja magára az ő megsegítésüket, hogy „saját szerencsájük kovácsai” [109] lehessenek, ami a fejlődő országok részéről is köteleességvállalást jelent. *A kölcsönös köteleességekől való részesedés sokkal hatásosabban mozgósít, mint jogok pusztá követelése.*

44. A jogoknak és köteleességeknek a fejlődésben való értelmezését, mint problémakört a népesedésváltozással összefüggésben is tekintetbe kell venni. A valóságos fejlődés nagyon fontos szempontjaként kell szólni róla, mert érinti az élet és a család létfontosságú értékeit. [110] Hiba az alulfejlettség fő okát – akár gazdasági értelemben is – a népességnövekedésben látni. Szükséges egyrészt figyelmet fordítani a gyermekhalandóság jelentős visszaszorítására és az átlagéletkor növekedésére a mostanában gazdasági fejlődésnek indult országokban, másrészt felfigyelni a válság nyilvánvaló jeleire az olyan társadalmakban, amelyek a születések számának aggasztó visszaesését mutatják. Az Egyház, amely szívében viseli az ember valódi fejlődését, figyelmébe ajánlja mindenkinek az emberi értékekre való átfogó odafigyelést, és ez érvényes a téma szexualitással való összefüggése miatt is: nem lehetséges azt egy csupán hedonisztikus és játéknak tűnő cselekedetre redukálni, amint a szexuális nevelés sem redukálható pusztán technikai bevezetésre, amelynek egyedüli gondja az, hogy az érintetteket az esetleges fertőzésektől vagy a szaporodás „kockázatától” megóvja. Ez a szexualitás mély értelmének elszegényítésével és lenézésével érne fel, miközben annak mind az egyes személyek, mind a közösség részéről elismertnek és felelősségteljesen elfogadottnak kellene lennie. A felelősség ugyanis éppen úgy megtiltja, hogy a szexualitást csupán mint gyönyörforrást szemléljük, mint ahogyan azt is, hogy a politikai intézkedések körébe vonjuk be a kieroszakolt családtervezést. Mindkét esetben materialista felfogással és annak a politikába való átültetésével állunk szemben, amelyek során az emberek végső soron az erőszak különféle formáit szenvedik el. Ezen a területen szembe kell állítani a családok elsődleges illetékességét az állammal és annak korlátozó politikájával, valamint azt, hogy a gyermekek nevelése a szülőket illeti meg. [111]

Az élet iránti felelősségteljes nyitottság társadalmi és gazdasági kincs. Jelentős nemzetek köszönhetik népességük nagy számának és tehetségének azt, hogy kilábalhatnak a

nyomorúságból. Ezzel ellentétben hajdan virágzó nemzetek a születések számának visszaesése miatt a bizonytalanság periódusát élhetik meg, számos esetben akár a pusztulást is – ez éppen a jóléti társadalmakban döntő probléma. A születések számának csökkenése, amely a népesség létszámát a demográfiailag kritikus érték alá engedi süllyedni, válságba taszítja a szociális ellátórendszert is, elvezet a költségek növekedéséhez, korlátozza a megtakarításokból származó tartalékok képzését és ennek következtében a beruházásokhoz szükséges forrásokat is; korlátozza a rendelkezésre álló képzett munkaerőt, és csökkenti annak a szürkeállománynak a tartalékát, amelynek a nemzet szükségleteit kellene kielégíteni. Ezenkívül a kicsi, néha egészen kicsi családok létezése annak a veszélyét jelenti, hogy a társadalmi kapcsolatokat elhanyagolják, és nem kezeskednek a szolidaritás valódi formáiról. Ezek azok a helyzetek, amelyek a jövőbe vetett csekély bizalom és az erkölcsi kifáradás tüneteit mutatják. Ezért társadalmi, és éppen így gazdasági szükségszerűség, hogy ismét a fiatal generáció szemé elé állítsuk a család és a házasság szépségét, valamint ezen intézmények mélységes összhangját az ember bensőjével és méltóságával. Ebből a szempontból az államok arra hivatottak, hogy *olyan politikai intézkedéseket eszközöljenek, amelyek elősegítik az egy férfi és egy nő közötti házasság által megalapozott családnak, a társadalom alap- és életsejtjének középpontba kerülését és sérthetlenségét*, [112] gondoskodva annak gazdasági és pénzügyi problémái megoldásáról is, figyelemmel a család kapcsolati természetére.

45. Az ember legmélyebb erkölcsi igényeire adott válaszoknak fontos és jótékony hatásuk van gazdasági vonatkozásban is. *A gazdaságnak szüksége van ugyanis tisztességesen működő etikára*; nem akármilyen etikára, hanem emberbarát etikára. Ma sokat beszélnek etikáról a gazdaság, a pénzügyek és a vállalatok világában. Tanulmányi központok és képzési helyek jönnek létre a *business ethics* művelésére; a magasan fejlett országok világában elterjedt a vállalatok társadalmi felelőssége körül keletkezett mozgalmak kísérőjeként az etikai tanúsítványok rendszere. A bankok úgynevezett „etikai számlákat” és befektetési alapokat kínálnak. Kibontakozóban van az „etikai pénzügylet”, mindenekelőtt a mikrohitel és általában a mikrofinanszírozás. Ezek a fejlemények elismerést érdemelnek, és rászolgálnak a széles körű támogatásra. Pozitív hatásaik érezhetők a föld kevésbé fejlett régióiban is. Ugyancsak helyes kidolgozni a morális megítélés szilárd kritériumát, mivel ismeretes az „etikai” jelző jelentésének bizonyos elhasználódása; ha ezt általános jelentésben használják, nagyon is eltérő tartalmakat jelölhet. Ez olyan messzire mehet, hogy e kifejezés örve alatt olyan döntések és szándékok is érvényre juthatnak, amelyek ellentmondanak az igazságosságnak és az ember valódi érdekeinek.

Sok függ ugyanis a morális vonatkoztatási rendszertől. Ehhez a témához sajátos hozzájárulást nyújt az Egyház társadalmi tanítása, amelyet az embernek „Isten képmásaként” (*Ter 1,27*) való teremtésére alapoz: olyan tényre, amelyből ugyanúgy ered az emberi személy sérthetetlen méltósága, ahogyan a természetes erkölcsi normák transzcendens értéke is. Az olyan gazdaságetika, amely eltekint e két pillértől, elkerülhetetlenül annak a veszélynek tenné ki magát, hogy elveszíti morális minőségét, és engedi magát eszközzé tenni; pontosabban fogalmazva: azt kockáztatná, hogy a fennálló gazdasági és pénzügyi rendszer egyik funkciójává válik, ahelyett

hogyan annak hibáit javítaná. Így egyebek között végül erkölcsileg vállalhatatlan elképzelések finanszírozását is igazolná. A továbbiakban az „etikai” szót nem ideológiailag diszkrimináló értelemben kell használni, megengedve, hogy úgy értsük, mintha nem lennének etikusak azok a kezdeményezések, amelyek formálisan nincsenek ezzel a minősítéssel felcícomázva. Nem csupán arra kell törekedni – és ez a megjegyzés itt lényeges –, hogy a gazdaságnak és a pénzügyeknek „erkölcsi” területei és szektorai jöjjenek létre, hanem arra is, hogy az egész gazdasági és pénzügyi szféra erkölcsös legyen, és ez ne merüljön ki a pusztán külsőséges viselkedésben, hanem e szférák saját belső természete szerint azok lényegéből fakadjon. Erre vonatkozóan mondja ki, ha emlékezünk rá, az Egyház közelmúltban kifejtett társadalmi tanítása teljes világossággal, hogy a gazdaság a maga összes ágazatával együtt a sokoldalú emberi cselekvés részterülete. [113]

46. *A vállalkozások és az erkölcs kapcsolatával foglalkozó témaköröket, valamint azt a fejlődést figyelve, amelyen a termelés rendszere keresztülmegegy, úgy tűnik, hogy az eddig általában érvényes megkülönböztetés a nyereségorientált vállalkozások és a nem nyereségorientált, nonprofit szervezetek között nem képes arra, hogy a valóságos helyzetről teljes körű számadást adjon, vagy valóságosan formálja a jövőbeli fejlődést. Az utóbbi évtizedekben jókora átmeneti terület alakult ki a kétféle vállalkozási típus között. Ez olyan hagyományos vállalkozásokból áll, amelyek szokványos tevékenységük mellett segélymegállapodásokat írtak alá elmaradott országok javára, olyan vállalatcsoportokból, amelyek társadalmi haszonnal is járó célokat követnek, valamint amelyek az úgynevezett nyitott és közösségi gazdaság képviselőinek sokszínű világához tartoznak. Ez a kör nem pusztán a gazdaság „harmadik szektoraként” tárgyalandó, hanem olyan új, széleskörű valóságként, amely összekapcsolja a magán- és a közösségi gazdálkodás szféráját, nem zárja ki a nyereséget, azt azonban humán- és szociális célok megvalósításának eszközeként szemléli. Az, hogy ezek a vállalkozások felosztják-e a nyereséget, vagy hogy működésükben különféle jogi normákra tekintettel lévő szerkezetet alakítanak-e ki, másodlagossá válik ahhoz képest, hogy a hasznot úgy fogják fel, mint eszközt a piac és a társadalom humanizálásának eléréséhez. Kívánatos, hogy ezek az új vállalkozási formák minden országban kimondottan jogszerű és kedvezményes adózású környezetet találjanak. Anélkül, hogy a szokványos vállalkozási formák bármit is veszítenének gazdasági fontosságukból és hasznosságukból, az új formák azt idézhetik elő, hogy maga a rendszer a gazdasági szereplők részéről a kötelezettségek világosabb és teljesebb vállalásával fejlődik. Ám nem pusztán ezt eredményezheti. *A vállalkozási formák intézményesülő sokfélesége emberibb és ugyanakkor versenyképesebb piac létrejöttét eredményezi.**

47. A különféle vállalkozástípusok sokasodását, és különösen olyanokat, amelyek képesek arra, hogy a nyereséget eszközként fogják fel a piac és a társadalom humanizálásának, mint célnak az elérése érdekében, azokban az országokban is fokozott figyelemmel kell kísérni, amelyek a globális gazdasági körforgásból való kizártságtól és kirekesztettségtől szenvednek. Ezekben az országokban különösen fontos a szubszidiaritás elvén alapuló, megfelelően megtervezett és irányított programok előmozdítása, amelyek a jogok megerősítését célozzák, minden esetben úgy,

hogy egyidejűleg biztosítva legyen a felelősség vállalása is. *A fejlődést elősegítő beavatkozásokban meg kell őrizni az emberi személy központba állításának elvét*, mert ő az elsődleges alany, akinek a fejlődés ügyéért felelősséget kell vállalnia. A legfőbb érdeklődésre az emberek életkörülményeinek meghatározott környezetben való javítása számít, ami által képesek lehetnek eleget tenni azoknak a kötelezettségeiknek, amelyek megvalósítását jelenlegi szükséghelyzetük lehetetlenné teszi számukra. A róluk való gondoskodás tartalma sohasem lehet elvont. A fejlesztési programoknak kellően képlékenynek kell lenniük, hogy az egyes helyzetekre alkalmazhatóvá váljanak; a segélyek címzettjeit közvetlenül be kell vonni a programok tervezésébe, és főszereplővé kell tenni őket a programok megvalósításának folyamatában. Éppen így szükséges alkalmazni a lépcsőzetes és folyamatos előrehaladás elveit – ideértve az eredmények folyamatos ellenőrzését, amire nincs általánosan érvényes recept. A segítő beavatkozás konkrét lebonyolításától sok függ. „Mivel minden nép maga alakítja fejlődését, ez akkora nagy teher és felelősség mindegyiken, amit semmiféleképpen nem tudnak viselni, ha egymástól elkülönülve élnek.” [114] Tekintettel a Földünkön előrehaladó integráció folyamatának konszolidációjára, VI. Pál pápa ezen véleménye ma még inkább érvényes. Elfogadása azonban nem valósul meg önmagától. A megoldásoknak a helyzet, pontosabban a népek és a konkrét személyek élethelyzetének mérlegelésén kell alapulniuk. A nagy programok mellett kisebb projektekre is szükség van, mindenekelőtt pedig a civil társadalom tagjainak tette kész mozgósítására, legyenek azok akár jogi, akár természetes személyek.

A nemzetközi együttműködésnek olyan személyekre van szüksége, akik osztoznak a gazdasági és emberi fejlődés folyamatában, mégpedig a jelenlét, az együttműködés, a képzés és a tiszteletadás szolidaritása által. Ebből a szempontból maguknak a nemzetközi szervezeteknek kellene rákérdezniük saját, gyakran túlságosan költséges bürokratikus igazgatási apparátusuk tényleges hatékonyságára. Előfordul olykor, hogy a segélyek címzettjei a segélyt adók eszközévé lesznek, és az elesettek arra szolgálnak, hogy költséges bürokratikus szervezetek fennállását igazolják, amelyek saját működésükre túlságosan nagy részét fordítják olyan forrásoknak, amelyeknek valójában a fejlődést kellene szolgálniuk. Ebből a szempontból kívánatos lenne, hogy valamennyi nemzetközi szervezet és nem kormánysszervezet nagyobb átláthatóságra kötelezze magát, amelyben az adományozókat nyilvánosan és százalékos lebontásban tájékoztatják az együttműködési programokhoz biztosított pénzek minden részének felhasználásáról, valamint az ilyen programok tényszerű tartalmáról és végül a szervezet kiadásainak összetételéről.

48. A fejlődés témája ma szoros kapcsolatban van *azokkal a kötelelességekkel, amelyek az embernek a természethez fűződő kapcsolatából fakadnak*. Ezeket a kapcsolatokat mindannyian Isten ajándékaként kaptuk. A vele való bánásmód számunkra a szegényekkel, az eljövendő nemzedékekkel és az egész emberiséggel szembeni felelősséget jelenti. Ha a természetet és mindenekelőtt az embert a véletlen vagy az evolúciós determinizmus gyümölcsének tekintjük, lelkiismeretünk felelősségérzete gyenge lesz. A hívő ember ezzel szemben Isten teremtő beavatkozásának csodálatos művét ismeri fel a természetben, amelyet az embernek felelősséggel szabad használnia, figyelemmel lévén magára a teremtés belső kiegyensúlyozottságára, hogy

kielégítse jogos anyagi és szellemi igényeit, szükségleteit. Ha ez a felfogás elenyészik, az ember végül a természetet vagy mint sérthetetlen tabut fogja szemlélni, vagy éppen ellenkezőleg, kizsákmányolja. Egyik mód sem felel meg a természet keresztény szemléletének, mely a teremtő Isten alkotásának tekinti azt.

A természet a szeretet és az igazság tervének kifejeződése. Létezésében megelőz bennünket, és életünk színtereként Isten ajándéka a számunkra. A Teremtőről szól hozzánk (vö. *Róm 1,20*), és az ő ember iránti szeretetéről. A természet arra rendeltetett, hogy az idők végezetével Krisztusban „egyé legyen” (vö. *Ef 1,9–10; Kol 1,19–20*). Tehát ez is „hivatás”. [115] A természet nem úgy áll a rendelkezésünkre, mint „egy halom véletlenül szétszórt törmelék” [116], hanem mint Istennek olyan adománya, amely az őbenne lakozó rendre mutat; ezzel az embert abba a parancsoló útmutatásba vonja bele, hogy ezt a természetet „művelje és őrizze” (*Ter 2,15*). De hangsúlyosnak kell lennie annak is, hogy amennyiben a természetet fontosabbnak tartjuk az emberi személynél, az ellentmond a valódi fejlődésnek. Ember és természet ilyen szembeállításra új-pogány vagy új-panteisztikus tartalmakhoz vezet. Az ember üdvösségét valamiféle tisztán naturalisztikus szellemű természetértelmezésből nem lehet levezetni. Mindemellett el kell utasítanunk az ezzel ellenkező álláspontot is, amely a természet teljes körű technicizálására törekszik, mert a természet nem csupán olyan alapanyag, amelyről saját tetszésünk szerint rendelkezhetünk, hanem a Teremtő csodálatos alkotása, amely magában hordja a maga sajátos „grammatikáját”, megadva önnön értelmét és ismérveit a nem pusztán gyakorlatias és önkényes felhasználás számára. Napjainkban a fejlődésnek sok kára származik a természet ilyen torz felhasználásából. A természet egyszerű adottságok összességére történő teljes redukálása odáig mehet el, hogy végül a természettel szembeni erőszak forrásává válik, és olyan cselekvéseket ösztönöz, amelyek már magának az embernek a természetét sem veszik figyelembe. Az emberi természet, amennyiben nem pusztán anyagi, hanem szellemi jellegű is, és mint ilyen, transzcendens tartalmakban és transzcendens célokban gazdag, akkor a kultúra számára is normateremtő természete van. Az ember kultúrája révén alakítja és értelmezi természeti környezetét, amely kultúrát az erkölcsi törvényekre tekintettel lévő felelős szabadság irányít. A teljes körű emberi fejlődést szolgáló programoknak ezért nem szabad semmibe venniük a következő nemzedékeket, hanem nyitottnak kell lenniük arra *a nemzedékek közötti szolidaritásra és igazságosságra*, amelynek a nevében sokféle – ökológiai, jogi, gazdasági, politikai és kulturális – területen számadással tartoznak. [117]

49. Ami a környezetért érzett aggodalmat és a környezetvédelmet illeti: az ezzel összefüggő kérdésekkel kapcsolatban ma megfelelő figyelmet kell szentelni az *energetikai problémáknak*. A szegény országok fejlődésében jelentős akadállyal bizonyul a nem megújuló energiaforrások felvásárlása egyes államok, befolyásos csoportok és vállalkozások által. Ezek a szegény országok sem gazdasági eszközökkel nem rendelkeznek, hogy maguk teremtsék meg a hozzáférést a rendelkezésükre álló nem megújuló energiaforrásokhoz, sem pedig az új és alternatív források kutatását nem képesek finanszírozni. A természeti tartalékok felvásárlása, méghozzá éppen a szegény országokban, kizsákmányoláshoz és nemzetek közötti vagy gyakran országokon belüli

konfliktusokhoz vezet. Ezeknek az országoknak a területén egyre gyakoribbak az ilyen konfliktusok, halált, rombolást és további pusztításokat okozva. A nemzetközi közösségre hárul az a parancsolóan sürgető feladat, hogy olyan intézményes megoldásokat találjon, amelyek megállítják a nem megújuló energiaforrások kizsákmányoló felhasználását – és teszik ezt a szegény országok bevonásával, hogy velük együtt tervezzék meg a jövőt.

Ezen a vonalon is *sürgető szükség van a megújuló szolidaritásra*, különösen a fejlődő és a magas fokon iparosodott országok között. [118] Lehetséges és szükséges is, hogy a technológiailag élenjáró országok csökkentsék energiafogyasztásukat, mert miközben tovább fejlődik a feldolgozóipar termelése, egyre jobban terjed a polgárok között a környezet iránti érzékenység is. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy az energiafelhasználás hatékonyságának javítása ma lehetséges és megvalósítható is, csakúgy, mint az alternatív energiák keresésének szorgalmazása. Azonban az energiatartalékok világméretű újrafelosztása is szükséges, úgy, hogy azok az országok, amelyek nem rendelkeznek saját forrásokkal, hozzájuthassanak azokhoz. Nem szabad az ő sorsukat a korábban érkezettek kezére adni, vagy megengedni, hogy az erősebb logikája jusson érvényre. Figyelemre méltó problémáról van szó, amely, ha megfelelő módon akarjuk megközelíteni, megkívánja minden olyan következményének felelős tudatosítását, amelyek az új nemzedékekre zúdulnak majd, mindenekelőtt arra a szegény országokban élő rengeteg fiatalra, akik „követelik, hogy kivehessék az őket megillető részt egy jobb emberi világ megalkotásából”. [119]

50. Ez a felelősség globális, mert nem csupán az energiát, hanem a teljes teremtést érinti, amelyet nem szabad kifosztott állapotban hagynunk hátra az újabb generációknak. Megengedett az ember számára, hogy felelősségteljesen rendelkezzen a természet felett, hogy oltalmazza, hogy használja, és hogy akár új formában, megújuló technológiákkal művelje, úgy, hogy a természet méltó módon befogadja és táplálni tudja a lakosságot, amely benépesíti. Mindenki számára van hely ezen a Földön: az emberiség egész családjának kell megtalálnia a maga számára a szükséges tartalékokat a természet közreműködésével, amely Isten ajándéka gyermekeinek, hogy ott megéljenek munkájuk és életrevaló találékonyságuk révén. Tudatában kell lennünk azonban annak a nagyon komoly kötelezettségünknek, hogy a következő generációknak Földünket olyan állapotban kell átadnunk, hogy ők is méltó módon élhessenek, és képesek legyenek tovább művelni azt. Ez magában foglalja azt is, „hogy maguk a következő generációk is felelős mérlegeléssel döntenek el, melyik utat válasszák, amelyen ezt a célt, *az ember és környezete közötti szövetséget* erősíthetik, amelynek Isten teremtő szeretete tükrének kell lennie – annak a szeretetnek, amelyben eredetünk megleljük, és felé tartunk.” [120] Csak kívánnunk lehet, hogy a nemzetközi közösség és az egyes kormányok hatékonyan legyenek képesek megakadályozni a természet környezetkárosító használatát. Éppen ezért szükségszerű, hogy valamennyi illetékes tekintély megtegye azokat a szükséges erőfeszítéseket, amelyek lehetővé teszik, hogy az általános környezeti erőforrások felhasználásának gazdasági és társadalmi költségei nyíltan feltárhatókká legyenek, és teljes egészében a haszonélvezők fedezzék azokat – nem pedig más népek, vagy a jövő nemzedékek. A környezet, az erőforrások és az éghajlat védelme

megköveteli, hogy nemzetközi részről valamennyi nemzetközi felelős közösen cselekedjen, és kész legyen munkálkodni ezért, jó meggyőződéssel, a törvényeknek megfelelően és szolidaritást vállalva bolygónk leggyengébb régióival. [121] A gazdaság egyik legnagyobb feladata éppen az erőforrások minél hatékonyabb felhasználása, nem pedig a pazarlás, miközben annak is tudatában kell lenni, hogy maga a hatékonyság fogalma nem értéksemleges fogalom.

51. *Az a viselkedési minta, amely alapján az ember a környezettel bánik, befolyással van arra a viselkedési módra is, ahogyan önmagával bánik, és viszont.* Ez kihívás a mai társadalom számára, hogy komolyan vizsgálja felül életstílusát, amely a világ számos részén a hedonizmus és a konzumizmus felé hajlik, és amellyel szemben a belőlük fakadó károk ellenére ez a társadalom közönyös marad. [122] Valódi szemléletváltásra van szükség, amely arra ösztönöz minket, hogy olyan új életmódot fogadjunk el, „amelynek elemei az igaz, a szép és a jó keresése, valamint a többi emberrel alkotott közösség a közös fejlődés érdekében. Ezeknek az elemeknek kell a fogyasztási, takarékoskodási és beruházási szokásokat meghatározni.” [123] Ahogyan a polgári szolidaritás mindenfajta megsértése környezeti károkat vált ki, úgy a környezeti károk a maguk részéről társadalmi békétlenségeket indítanak el. A természet korunkban olyan erősen integrálódott a társadalmi és kulturális folyamatok dinamikájába, hogy többé már szinte semmilyen spontán változást nem képes produkálni. Az elsivatagosodás és számos agrárvidék lepusztulása is az ott lakó népesség elszegényedésének és az elmaradottságnak az eredménye. Ha ösztönözzük valamennyi emberi közösség gazdasági és kulturális fejlődését, ez egyúttal védelmezi a természetet is. Milyen sok természeti kincs megy háborúk miatt veszendőbe! Egy nép belső békéje és a népek közötti béke a természet nagyobb védelmét tenné lehetővé. A természeti erőforrások, különösen a vízkészletek felvásárlása súlyos konfliktusokat idézhet elő az érintett népek körében. Az erőforrások felhasználásáról szóló békés megállapodás oltalmazná a természetet, és ezzel egyidejűleg az érintett társadalmak jó közérzetét is szolgálná.

Az Egyház felelősséget visel a teremtésért, és ezt a felelősséget nyilvánosan is érvényre kell juttatnia. Ha pedig ezt teszi, nem csak a földet, a vizet, a levegőt kell védelmeznie, amelyek mind hozzátartoznak a teremtés adományához. Az embert kell védelmeznie mindenekelőtt, saját önpusztítása ellenében. Szükség van valamire, ami egyfajta – jól értelmezett – humánökológiának nevezhető. A természet károsítása szorosan összefügg azzal a kultúrával, amely az emberi együttélést is alakítja. *Ha a társadalomban elfogadottá lesz a „humánökológiai” szemlélet* [124], *abból nyeresége származik a környezeti ökológiának is.* Ahogyan az emberi erények összekötésben vannak egymással, és az egyik erény megromlása rombolja a többit is, úgy az ökológiai rendszer szintén rá van utalva annak a tervnek a betartására, amely a társadalomban való egészséges együttélést és a természethez való jó viszonyt egyaránt érinti.

Ahhoz, hogy a természetet védelmezzük, nem elégséges ösztönző vagy megszorító intézkedésekkel beavatkozni, de nem elegendő csupán a megfelelő útmutatás sem. Ezek fontos segédeszközök, ám a meghatározó probléma *a társadalom általános erkölcsi magatartása.* Amennyiben a társadalomban az élethez és a természetes halálhoz való jogot nem tartják

tiszteletben, ha az ember fogantatása, magzati élete és születése mesterséges körülmények között történik, ha emberi embriókat áldoznak fel kísérleti célokra, a humán ökológia fogalma végső soron értelmét veszíti, és vele együtt a környezeti ökológia fogalma is eltűnik a köztudatból. Ellentmondás az új generációtól megkövetelni a természeti környezet oltalmazását akkor, ha a nevelés és a törvények nem segítenek nekik abban, hogy saját magukat is tiszteljék. A természet könyve egy és oszthatatlan, mind a természet vonatkozásában, mind az élet, a nemiség, a család, a társadalmi kapcsolatok, röviden: a teljesértékű emberi fejlődés tekintetében. A környezettel szembeni kötelezettségeink összefüggnek azokkal a kötelességeinkkel, amelyeket magával az emberi személlyel szemben, és annak a másik emberrel való kapcsolataiból fakadóan viselünk. Egyes kötelességeket elvárni, másokat pedig elfojtani nem lehet. A mai mentalitásnak és gyakorlatnak súlyos ellentmondása ez, amely megalázza az embert, megterheli a környezetet, károsítja a társadalmat.

52. Az igazságot és az azt felmutató szeretetet csak befogadni lehet, nem pedig létrehozni. Végső forrásuk ugyanis nem az ember, és nem is lehet az ember, hanem Isten, aki maga az Igazság és a Szeretet. Ez az elv nagyon fontos a társadalom és az ember számára, mivel sem az egyik, sem a másik nem lehet pusztán emberi alkotás. Éppen így az ember és a népek fejlődésére szóló felhívás sem alapulhat pusztán emberi elhatározáson, hanem része egy előre megírt tervnek, amely felülmúl minket, és azt a kötelességet rója mindannyiunkra, hogy e tervet szabad elhatározással elfogadjuk. Aki megelőz és megalkot minket – a létező Szeretet és Igazság – azt is megmutatja, mi a jó, és miben áll a boldogságunk. *Ekképpen tehát a valóságos fejlődéshez vezető utat mutatja számunkra.*

ÖTÖDIK FEJEZET

AZ EMBERISÉG CSALÁDJÁNAK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

53. A szegénység egyik legsúlyosabb fajtája, amelyet az ember megtapasztalhat, az egyedüllét, a magány. Mélyebbre tekintve, a szegénység más fajtáinak eredete, az anyagi szegénységig bezárólag, szintén az elszigeteltségben, a szeretet hiányában, a szeretetre való képtelenségben van. A szegénység különböző fajtái gyakran Isten szeretetének elutasításából, magából az ember eredendően tragikus önmagába zárkózásából fakadnak, annak az embernek az önmagába zárkózásából, aki úgy véli, elegendő önmagának, vagy jelentéktelen és átmeneti jelenség egy idegen, véletlenszerűen kiformalódott univerzumban. Az ember elidegenedik, ha egyedül van, vagy pedig elszakad a valóságtól, ha lemond arról, hogy gondolkodással vagy hittel közeledjen létének alapjához. [125] Teljes egészében elidegenedik az emberiség, ha pusztán emberi tervek, ideológiák és hamis utópiák mellett kötelezi el magát. [126] Ma az emberiség interaktívabbnak

mutatkozik, mint bármikor is volt. Ennek az egymással való nagyobb közelségnek valódi közösséggé kellene alakulnia. *A népek fejlődése mindenekelőtt azon múlik, hogy önmagukat egyetlen családként ismerjék fel*, amely valódi közösségként együtt munkálkodik, és amelyet olyan egyének alkotnak, akik nem egyszerűen egymás mellett élnek. [127]

VI. Pál pápa úgy látta, hogy „a világ beteg, mert hiányoznak a gondolatai”. [128] Ez a kijelentés egy állítást, de mindenekelőtt egy óhajt foglal magába: gondolkodásunk új lendületére van szükség, hogy jobban megértsük egyetlen családhoz tartozásunk következményeit; erre a lendületre szólítanak fel minket földünk népeinek arra irányuló sokoldalú vállalkozásai, hogy a fejlődés – az integráció –, a szolidaritás jegyében [129], ne pedig egymás kiszorítása révén menjen végbe. Ez a gondolat *az emberi kapcsolatok fogalmának kritikus és értékelő elmélyítésére* is kötelez bennünket, amit olyan feladatnak kell tekintenünk, amelyet nem végezhetnek el kizárólag a társadalomtudományok, amennyiben olyan tudásformák hozzájárulását is megköveteli, mint a metafizika és a teológia, annak érdekében, hogy világosan meg tudják ragadni az ember transzcendens méltóságát.

Az ember mint teremtmény szellemi természetű, aki önmagát a személyközi kapcsolatokban valósítja meg. Minél valóságosabban éli meg ezt, annál inkább érik be saját személyes identitása is. Az ember nem másoktól való elkülönülése révén jut el önmaga elfogadásához, hanem akkor, ha másokkal és Istennel kapcsolatba lép. Az ilyen kapcsolatok jelentősége alapvető tehát. Érvényes ez egész népek esetében is. A népek fejlődését tekintve tehát igen üdvös a személyek közötti kapcsolatok metafizikai értékelése. Erre vonatkozóan az értelem biztatást és eligazítást talál a keresztény kinyilatkoztatásban. Ennek fényében az emberek közössége nem nyeli el a személyt, pontosabban nem teszi semmissé annak autonómiáját, amint az a totalitarizmus különféle formáiban történik. Ellenkezőleg, a keresztény gondolkodás szerint a közösség lehetővé teszi a személy olyan kibontakozását, amelyben a személy és a közösség közötti viszony egy teljességnek egy másik teljességgel való egymásmellettségét jelenti. [130] Ahogy maga a családi közösség az azt alkotó személyeket nem oldja fel magában, és ahogy az Egyház maga az „új teremtés” (vö. *Gal 6, 15; 2Kor 5, 17*), amely a keresztség révén a maga élő Testébe fogad, magához emel, úgy maga az emberiség családjának egysége sem oldja fel önmagában a személyeket, népeket, kultúrákat, hanem kölcsönös átláthatóságot teremt számukra, és – sokféleségük elismerése mellett – egyesíti őket.

54. A népek fejlődésének kérdése összefügg minden személy és nép bevonásával az emberiség családjának közösségébe, amely közösség a szolidaritásban megvalósuló igazságosság és béke alapértékeinek fundamentumára épül. Ez a szemlélet az egyetlen isteni lényegben meglévő Szentháromság személyei közötti viszonyból nyeri világos értelmét. A Szentháromság tökéletes egység, mivel a három isteni személy tiszta vonatkozásban áll egymással. Az isteni személyek közötti kölcsönös és teljes transzparencia, átjárhatóság és a közöttük lévő egység teljes, mert tökéletes egységet és egyetlenséget alkotnak. Isten minket is be akar vonni közösségének ebbe a valóságába, „hogy egyek legyenek, ahogy mi is egyek vagyunk” (*Jn 17,22*). Az Egyház jele és

eszköze ennek az egységnek. [131] Az emberek közötti, a történelemben megvalósuló kapcsolatok is csak hasznot húzhatnak abból, ha ráhagyatkoznak erre az isteni modellre. Különösen a *Szentháromság kinyilatkoztatott titkának fényében* érthető meg, hogy a valódi nyitottság nem szétforgácsolódást jelent, hanem az egymás közötti mély és kölcsönös átjárhatóságot. Ez az, ami a szeretet és az igazságosság közös emberi tapasztalatában is megmutatkozik. Amint a szentségi szeretet a házasfeleket szellemileg egy testté (*Ter 2,24; Mt 19,5; Ef 5,31*) kapcsolja össze, és két ember kapcsolatából spirituális egységet alkot, az igazság ugyanígy, ezzel analóg módon kapcsolja össze a lelkeket, magához vonzva és önmagában egyesítve azokat.

55. Az emberi nem egységéről szóló keresztény kinyilatkoztatás a *humánium* metafizikai értelmezését feltételezi, amelyben lényeges elemnek mutatkozik a kapcsolattartásra való képesség. Más kultúrák és vallások is békére és testvériségre tanítanak, ezért nagy a jelentőségük az ember teljes körű fejlődése szempontjából. Nem hiányoznak azonban azok a kulturális és vallási nézetek sem, amelyek nem teljes egészében fogadják el a szeretetet és az igazságosságot, így végső soron fékezik a valóságos emberi fejlődést, vagy egyenesen gátolják azt. A mai világban néhány olyan vallási háttérű kultúra is hat, amelyek az embert nem a közösségre készítik, hanem az egyéni boldogulás keresésére kényszerítik, és arra szorítkoznak, hogy lélektani elvárásokat elégítsenek ki. A vallási utakon járó kiscsoportok, sőt az egyéni vallásosság mind gyakoribbá válása, valamint a vallási szinkretizmus lehet az egyik összetevője egyfajta világnézeti szétforgácsolódásnak, az elkötelezettség hiányának. Az a tendencia, amely az ilyen szinkretizmusoknak kedvez, [132] egyike a globalizációs folyamat negatív hatásainak. Ez olyan „vallásokból” merít, amelyek elidegenítik az embereket egymástól, ahelyett hogy egymásra találásukat tennék lehetővé, de eltávolítják őket a realitástól is. Ezzel egyidejűleg olykor továbbra is fennmaradnak olyan vallási és kulturális hagyományok, amelyek a közösséget tartósan fennmaradó társadalmi kasztokra szabdalják, olyan mágikus hitre támaszkodva, amely figyelmen kívül hagyja a személy méltóságát, és az alávetettek cselekvéseit okkult hatalmaknak rendeli alá. A szeretetnek és az igazságnak ilyen körülmények között nehéz győzedelmeskednie, ami a valóságos fejlődés károsodását hozza magával.

Ha egyrésztől igaz az, hogy a fejlődés támaszkodik a különböző népek vallásaira és kultúráira, akkor másrésztől ezen az alapon igaz az is, hogy megfelelő különbséget is kell tenni ezek között a tényezők között. A vallásszabadság nem jelenthet vallási közömbösséget, és nem következik belőle, hogy minden vallást egyformának kellene tekintenünk. [133] Az egyes kultúráknak és vallásoknak a társadalmi közösség felépítéséhez való hozzájárulását illető, a közjó szempontjaira is ügyelő megkülönböztetés mindenekelőtt azokat kötelezi, akik a politikai hatalmat gyakorolják. Az ilyen különbségtételnek a szeretet és az igazság kritériumaira kell támaszkodnia. Amennyiben az emberek és a népek fejlődéséről van szó, figyelembe kell venni az emancipáció lehetőségét, belevonva azonban ebbe a valódi egyetemes emberi közösségiség szempontját. „Az egész ember és minden ember” – ez az a kritérium, amelynek alapján megítéljük a vallásokat és a kultúrákat is. A kereszténység, amely annak az Istennek a vallása, „akinek emberi arca van” [134], magában

hordozza ezt az ismérvet.

56. A kereszténység és más vallások csak akkor járulhatnak hozzá a fejlődéshez, ha Isten helyet kap a nyilvánosság világában, sajátosan tekintetbe véve a kulturális, társadalmi, gazdasági és különösképpen a politikai szempontokat. Az Egyház társadalmi tanítása azért született, hogy ez a „polgárjogi nyilatkozat” [135] érvényre juttassa a keresztény vallás szempontjait. Annak a jognak a megtagadása, hogy az emberek hitüket nyilvánosan megvallják, vallásukat gyakorolják, vagy hogy a közélet is tájékoztatást kaphasson a hit igazságairól, a valódi fejlődés szempontjából negatív következményekkel jár. A vallásnak a nyilvánosság területéről való kizárása ugyanúgy, mint a vallási fundamentalizmus, akadályozza az emberek egymásra találását és az emberiség haladása érdekében való együttműködést. A közélet elszegényedik ilyenkor, a politika pedig túrhetetlen és agresszív formát ölt. Az a veszély fenyeget, hogy nem veszik figyelembe az emberi jogokat, mert vagy megfosztják őket transzcendens alapjuktól, vagy mert a személyes szabadságot veszik semmibe. A laicizmus és a fundamentalizmus világában egyaránt elvész a termékeny párbeszéd lehetősége, valamint az értelem és a vallásos hit közötti hasznos együttműködés. Az értelemnek mindig szüksége van a hit általi megtisztulásra, és ez érvényes a politikai ésszerűség esetében is, amely nem tarthatja mindenhatónak önmagát. És viszont: a vallásnak is szüksége van a maga részéről az értelem általi megtisztulásra, hogy hiteles emberi arculatot mutathasson. Ha az ilyen párbeszéd megszakad, az súlyosan nyomasztó árat követel az emberiség fejlődésétől.

57. A hit és az értelem közötti párbeszéd tudja csak valóságossá tenni a felebaráti szeretet társadalmi művét, és szakszerű kereteket teremt ahhoz, hogy közös nézőpontból, testvérien működjenek együtt hívők és nemhívők az emberiség igazságosságán és békéjén munkálkodva. A *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúcióban a következőt mondták erről a zsinati atyák: „Hívők és nemhívők szinte egyhangú véleménye szerint mindent, ami csak a földön van, az emberhez, mint középponthoz és csúcshoz viszonyítva kell rendezni.” [136] A hívők számára a világ nem a véletlen, de még csak nem is a szükségszerűség gyümölcse, hanem az Isten terve szerinti valóság. Innen adódik a hívőknek az a kötelessége, hogy fáradozásaikban minden jóakarató emberrel – más vallásokhoz tartozókkal és nemhívőkkel is – összefogva, világunkat valóban az isteni tervnek megfelelővé tegyék, hogy úgy éljenek Teremtő színe előtt, mint egyetlen család. A szeretet különleges jele és egészen biztosan a hívők és nemhívők közötti testvéri együttműködés fő ismérve *a szubszidiaritás elve*, [137] az ember elidegeníthetetlen szabadságának kifejeződése. A szubszidiaritás mindeneelőtt a személynek a köztes csoportok és társulások révén adott segítség. Olyan esetekben nyújtott segítség, amikor valamit a személyek és társadalmi szubjektumok a maguk erejéből nem képesek elvégezni, és mindig magába foglalja azt az emancipációs céltételezést is, hogy a segélynyújtás a megsegített szabadságát és bevonását részesíti előnyben, ami nem más, mint a saját felelősség vállalása. A szubszidiaritás elve figyelemmel van a személy méltóságára, benne olyan szubjektumot lát, aki mindig képes arra, hogy adjon a másoknak. A szubszidiaritás, miközben a kölcsönösség révén az ember legbelsőbb állapotát tudatosítja, a leghatékonyabb ellenszer a gyámkodó társadalmi rendszerek minden formájával szemben. Képes magyarázattal szolgálni a társadalmi tagozódás

sokrétűségére és ezáltal a szubjektumok sokféleségére, de a közöttük lévő összhangra is. Tehát egy, a globalizáció irányítására különösen alkalmas elvről van szó, amely valódi emberi fejlődés felé is vezet. Annak érdekében, hogy ne valamiféle veszedelmes egyeduralmi természetű egyetemes hatalom keljen életre, a globalizáció irányításának szubszidiáris jellegűnek kell lennie, és pedig több lépcsősnek és különféle szintekre tagoltnak, amelyek nyomon követhető módon működnek együtt. Olyan szubszidiáris és a hatalom megosztásán alapuló tekintély megszervezésére van szükség, [138] amely nem sérti a szabadságot, és konkrét eredményeket mutat fel.

58. *A szubszidiaritás elvének meg kell őriznie szoros kapcsolatát a szolidaritás elvével és viszont.* Mert ahogyan a szolidaritás nélkül a szubszidiaritás társadalmi partikularizmusba csúszik, éppen úgy igaz az is, hogy a szubszidiaritás nélkül a szolidaritás olyan társadalmi rendszerekbe torkollik, amelyek megalázzák a rászorulókat. Ezt a szabályt általános értelemben különösen akkor kell figyelembe venni, amikor a nemzetközi fejlesztési segélyek folyósítására vonatkozó kérdésekről van szó. Ezek a kölcsönt nyújtó szándékán túlmutatva néha függőségi helyzetben tarthatnak egy népet, ráadásul a megsegített országon belül erősíthetik a helyi kizsákmányoló hatalom helyzetét. Ezért a gazdasági segélyeknek is olyanoknak kell lenniük, amelyeket nem kísérhetnek hátsó gondolatok. Nem csupán az érintett országok kormányának bevonása szükséges, hanem a civil társadalom helyi gazdasági szereplőinek, kulturális tényezőinek, valamint a helyi egyházaknak a bevonása is. A segélyprogramoknak egyre nagyobb mértékben kell olyan jellegzetes programformákat átvenniük, amelyek a segélyezett általi hozzájárulást és a segélyezésben való részvételt is magukba foglalják. Ugyanis igazság szerint azokban az országokban, amelyek fejlesztési segélyeket kapnak, a gazdaság legnagyobb rendelkezésre álló tartaléka magukban az emberekben van: valóságos tőke ez, amelynek gyarapodnia kell, hogy a legszegényebb országoknak valódi autonómiát biztosítson. Így elérhető, hogy a gazdaság területén a legfontosabb segélyek, amelyekre a fejlődő országoknak szüksége van, úgy álljanak össze, hogy lehetővé tegyék és segítsék ezen országok termékeinek fokozatos eljuttatását a világpiacra, és így biztosítsák ezeknek az országoknak a teljes körű részvételét a nemzetközi gazdasági életben. A múltban túlságosan gyakran használták a segélyeket arra, hogy a megsegített országok termékei számára csupán marginális piacokat teremtsenek. Ezt gyakran az ilyen termékek iránti valódi piaci érdeklődés hiánya okozta: ezért szükséges segítséget adni ezeknek az országoknak, hogy termékeiken javíthassanak, és jobban igazodhassanak a kereslethez. Ezenfelül gyakori a félelem – különösen a mezőgazdasági termékek esetében – a gazdaságilag szegény országokból érkező behozatal támasztotta konkurencia miatt. Mindazonáltal emlékeztetni kell arra, hogy ezen országok számára termékeik értékesítésének lehetősége gyakran a rövidebb vagy hosszabb ideig tartó túlélést biztosíthatja. Az agrárium területén mindenkinek előnyös lehet az igazságos és kiegyensúlyozott világkereskedelem mind a kínálat, mind a kereslet oldalán. Ebből az alapból kiindulva nem csupán a mezőgazdasági termelés üzleti úton való alakítása szükséges, de kívánatos kimondani olyan világkereskedelmi szabályokat is, amelyek védik a termelést és növelik a fejlődés finanszírozását, hogy az ilyen gazdaságokat termelékenyebbé tegyék.

59. A fejlődés érdekében való közös munkálkodásnak nem szabad csak a gazdaság dimenzióira vonatkoznia; jó lehetőségnek kell lennie a kulturális és emberi találkozások számára is. Ha az együttműködés fenntartói a gazdaságilag fejlett országokban nem vállalják a számvetést a saját és idegen kulturális és emberi értékeken alapuló identitásukkal, ahogyan ez néha megtörténik, nem képesek mély párbeszédet folytatni a szegény országok polgáraival. Ha pedig az utóbbiak végül minden kulturális kínálatot közönyösen és válogatás nélkül befogadnak is, akkor sincsenek abban a helyzetben, hogy az értük vállalt valódi felelősséget is átvállalják. [139] A technológiailag fejlett társadalmaknak saját műszaki fejlődésüket nem szabad összetéveszteniük állítólagos kulturális fölényükkel, hanem újra fel kell fedezniük saját maguk időnként feledésbe merülő erényeit, amelyeket a történelem során virágoztattak fel. A feltörekvő társadalmaknak hűségessé kell maradniuk ahhoz, ami hagyományaikból rendelkezésre áll a valódi emberi értékek számára, olyan módon, hogy elkerüljék ezeknek a hagyományoknak feledésbe merülését a globális technikai civilizáció következtében. Minden kultúrában vannak olyan különleges és változatos egyezések erkölcsi téren, amelyek a Teremtő által szándékolt közös emberi természet kifejeződései, és amelyeket az emberiség erkölcsi bölcsessége természetjognak nevez. [140] Minden kulturális, vallási és politikai párbeszédnek ez az egyetemes erkölcsi törvény a szilárd alapja, miközben ugyanez teszi lehetővé a különféle kultúrák változatos sokféleségét, miközben nem fosztja meg azokat az Igaz, a Jó, Isten közös keresésétől. Következésképpen az ehhez a szívekbe írt törvényhez való emberi ragaszkodás minden konstruktív társadalmi együttműködés előfeltétele. Minden kultúrában vannak visszahúzó erők, amelyektől nehéz és fáradságos erőfeszítéssel kell megszabadulni, és amelyek árnyékából ki kell kerülni. A keresztény hit, amely úgy ölt alakot az egyes kultúrákban, hogy túl is lép rajtuk, képes segíteni ezeket abban, hogy a világméretű közös fejlődés javára az egyetemes közösséget és a szolidaritást válasszák.

60. A jelenlegi gazdasági válság megoldásának keresése során a szegény országoknak adott támogatásokat a közös vagyongyarapodás hiteles eszközeiként kell figyelembe venni. Milyen más segélyprogram képes olyan jelentős értéknövekedést kilátásba helyezni a világgazdaság számára, mint azoknak a népeknek a támogatása, amelyek gazdasági fejlődésük folyamatának még a kezdeti vagy kevésbé lendületes szakaszában vannak? Ebből a szempontból tekintve a gazdaságilag fejlettebb országoknak módjukban áll megtenni azt, hogy bruttó nemzeti termékük nagyobb hányadát bocsássák fejlesztési támogatásként rendelkezésre, miközben természetesen eleget tesznek a nemzetközösséggel szembeni vállalásaiknak is. Ezt egyebek között saját belső szociális ellátórendszerük felülvizsgálata és a társadalmi szolidaritás révén tehetik meg úgy, hogy belső viszonyaikban jobban alkalmazzák a szubszidiaritás elvét és a társadalmi gondoskodás jobban integrált, a magánszemélyek és a civil társadalom aktív részvételére jobban támaszkodó rendszerét alakítják ki. Ezen a módon ráadásul lehetővé válik a szociális és jóléti szolgáltatások javítása és egyidejűleg anyagi eszközök megtakarítása – ideértve a pazarlás és a hűtlen kezelés felszámolását is –, hogy azok a nemzetközi szolidaritás számára szabaduljanak fel. A társadalmi szolidaritás olyan rendszerét kellene megvalósítani, amely elismeri a nagyobb részvétel elvét, organikus felépítésű, kevésbé bürokratikus, ám nem kevésbé szervezett, sok ma kárba vesző energia szabadítható fel a népek közötti szolidaritás érvényre juttatásához.

A fejlesztési támogatások előteremtésének egyik lehetősége az úgynevezett adózási szubszidiaritás hatékony alkalmazásán alapulhatna, amely a polgárok számára lehetővé tenné, hogy az államnak fizetendő adó egy része felett meghatározott célok érdekében rendelkezzenek. Ha a partikuláris torzulásokat kiszűrjük, ez a rendszer hozzásegíthetne ahhoz, hogy ösztönözze az alulról kiinduló társadalmi szolidaritás formáit, miközben nyilvánvaló előnyei mutatkoznak a fejlődés érdekében vállalt szolidaritás területén is.

61. A nemzetközi síkon kiszélesedő szolidaritás mindenekelőtt az oktatáshoz való nagyobb hozzáférés további támogatásában nyilvánul meg – még gazdasági válság idején is. Másrészt ez a támogatás a nemzetközi együttműködés hatékonyságának is lényegi feltétele. A „képzés” fogalma nem csupán az oktatásra és a szakképzésre vonatkozik, amelyek mindegyike a fejlődés tartós alapja, hanem a személy átfogó alakítására, formálására is. Ebben a vonatkozásban fontos szempont merül fel: a nevelés esetében tudnunk kell, hogy mi valójában az emberi személy, és ismernünk kell a természetét. Az emberi természet egyre erőteljesebben jelentkező relativista szempontú meghatározása a nevelés, mindenekelőtt az erkölcsi nevelés, komoly problémája elé kerül, miközben a fogalom tágabb jelentését elvont szintre korlátozza. Ha engedünk az ilyen relativizmusnak, minden szegényesebbé válik, ami a sürgős szünetet szenvedő népeknek szánt segélyek hatékonyságára is negatív hatással lesz, miközben ezek a népek nem csupán gazdasági és technikai eszközöket igényelnek, hanem olyan pedagógiai lehetőségeket és eszközöket is, amelyek az emberi személyeket teljes emberi megvalósulásukhoz segítik hozzá.

Példát kínál számunkra ezen probléma jelentőségének megértéséhez a nemzetközi turizmus jelensége [141], amely figyelemre méltó forrása a gazdasági fejlődésnek, kulturális gyarapodást is képes előidézni, de a kizsákmányolás és a morális pusztítás alkalmává is változhat. A jelenlegi helyzet rendkívüli lehetőségeket kínál, mivel a fejlődés gazdasági összefüggései – azaz nagy mennyiségű pénz odaáramlása és egyes helyeken jelentős vállalkozói tapasztalatok kialakulása – kulturális tekintetben elsősorban az ottaniak képzettségével vannak összefüggésben. Számos esetben valóban ez történik, más esetekben viszont a nemzetközi turizmus nevelési szempontból romboló jelenség mind a turisták, mind a helyi lakosság számára. Végül gyakran találkozunk erkölcstelen vagy egyenesen perverz magatartásokkal is – amint ez a helyzet az úgynevezett szexturizmus esetében –, amelynek számos ember, különösen fiatalok esnek áldozatául. Fájdalommal kell megállapítanunk, hogy mindez gyakran a helyi kormányok egyetértésével, a turistákat küldő országok kormányainak hallgatása mellett és sokak bűnrészességével játszódik le, akik az ilyen üzletekben tevékeny részt vállalnak. Ha nem is jár ilyen káros kinövéssekkel, de a nemzetközi turizmus nemritkán pusztán fogyasztásként, hedonisztikus formák között él, mint egyfajta menekülés, és a származási országokra jellemző feltételek között úgy van megszervezve, hogy nem segíti elő az emberek és a kultúrák közötti találkozásokat. Ezért másfajta turizmusra kell gondolnunk, melynek a helyzete olyan, hogy valódi kölcsönös megismerést biztosít, anélkül hogy elvenné a teret a kikapcsolódás és az egészséges szórakozás elől: az ilyenfajta turizmust kell támogatnunk, köszönhetően a nemzetközi együttműködés tapasztalataival való szoros kapcsolatnak is, és a fejlődés érdekében.

62. Újabb, a teljes emberi fejlődés szempontjából figyelmet érdemelő kérdés a *migráció* problémája. Megrendítő ez a jelenség az érintett személyek nagy száma miatt, és azok miatt a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális és vallási problémák miatt, amelyeket a migráció felvet; megrendítő azok miatt a drámai kihívások miatt, amelyek előtt az egyes nemzetek és az egész nemzetközi közösség áll. Azt mondhatjuk, korszakos jelentőségű problémával kell itt szembenéznünk, amely megköveteli a nemzetközi együttműködés erőteljes és messzire tekintő politikáját, hogy megfelelő módon közelíthessünk hozzá. Ilyen politikát a migránsokat kibocsátó és befogadó országok közötti együttműködésből kiindulva kell kialakítani; ennek együtt kell járnia megfelelő nemzetközi előírásokkal, amelyek képesek összhangba hozni a különféle törvényhozói rendelkezéseket, és világossá tenni azt, hogy a kivándorló személyek és családok szükségleteinek és jogainak biztosítása mellett az emigránsok által választott célország társadalmá is védelmet kell, hogy kapjon. Egyetlen ország sem vélekedhet úgy, hogy korunk migrációs problémáival egyedül nézhetne szembe. Valamennyien tanúi vagyunk annak a tehernek és szenvedésnek, nélkülözésnek és reménynek, amely a bevándorlók áradatával jár együtt. A jelenséget magát irányítani tudvalevőleg igen sokrétű feladat; mindazonáltal bizonyos, hogy az idegen munkavállalók, a beilleszkedésükkel összefüggő nehézségek ellenére, munkájuk révén jelentősen hozzájárulnak a befogadó ország gazdasági fejlődéséhez, ebből következően, valamint pénzküldeményeik jóvoltából is, hazájuk fejlődéséhez szintén hozzájárulnak. Nyilvánvalóan nem lehet ezeket a munkavállalókat mint árucikkeket vagy mint pusztá munkaerőt szemlélni. Következésképpen nem szabad úgy tárgyalni róluk, mint valamiféle termelési tényezőről. Minden bevándorló emberi személy, aki mint ilyen, elidegeníthetetlen alapjogok birtokosa, és ezeket mindenkinek minden helyzetben tekintetbe kell venni. [142]

63. A fejlődés problémájának tárgyalása során nem tehetünk mást, mint hogy hangsúlyozzuk a közvetlen kapcsolatot a szegénység és a munkanélküliség között. A szegények léte számos esetben az emberi munka méltóságát ért sérelmek eredménye, mivel mind az emberek lehetőségei korlátozottak (a munkanélküliség, az alulfoglalkoztatottság miatt), mind pedig azért, mert „a jogokat, amelyek ebből adódnak, mindenekelőtt a méltányos bérezésre, valamint a munkavállaló személyének és családjának biztonságára vonatkozó jogokat kiüresítették”. [143] Ezért elődöm, a boldog emlékezetű II. János Pál pápa már 2000. május elsején, a munkások ünnepe alkalmából felszólított egy „világméretű koalícióra a méltóságteljes munkáért” [144], és ehhez a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet stratégiáját követelte. Ilyen módon ő annak a célnak, hogy a családokat a világ minden országában megerősítsék, igen hathatós erkölcsi támogatást és megerősítést adott. De mit jelent a „méltóság” kifejezés a munka világára alkalmazva? Olyan munkát jelent, amely minden társadalomban valamennyi férfi és valamennyi nő lényegéből fakadó méltóságának kifejeződése; szabadon választott munkát jelent, amelyből a munkát vállaló férfiak és asszonyok közösségük fejlődése javára szabadon részesedhetnek; olyan munkát, amely ilyen módon lehetővé teszi a munkások számára, hogy minden megkülönböztetés nélkül nagyra becsüljék őket munkájukért; olyan munkát, amely lehetővé teszi a család szükségleteinek kielégítését és a gyermekek iskoláztatását anélkül, hogy őket is munkára kényszerítené; olyan munkát, amely lehetővé teszi a munkavállalók számára, hogy szabadon szervezkedhessenek és

hallathassák a hangjukat; olyan munkát, amely a munkásnak elegendő teret enged, hogy újra fellelje saját személyes, családi és lelki gyökereit; olyan munkát, amely a nyugalomba vonuló munkavállalóknak méltó körülményeket biztosít.

64. A munka témájáról töprengve helyénvaló, ha utalok arra a sürgető szükségletre is, hogy a *munkavállalók szakszervezetei*, amelyeket az Egyház állandóan követel és támogat, legyenek nyitottak azok előtt az új kilátások előtt, amelyek ma a munka világában felmerülnek. Az ágazati szakszervezeteknek saját korlátaik leküzdése során az a feladatuk, hogy foglalkozzanak társadalmunk új keletű problémáival: példaként hivatkozom azoknak a kérdéseknek az összességére, amelyeket a társadalomtudósok a munkavállalók és a fogyasztók közötti konfliktusokban tárnak fel. Nem kell szükségszerűen képviselnünk azt a tételt, hogy a munkás központi szerepe felől a fogyasztó központi szerepe felé való átmenet ideje érkezett el, ám mindenesetre úgy tűnik, ez is egy a megújuló szakszervezeti tapasztalatok sorában. Az a globális keret, amelyben ma a munkatevékenységet folytatják, azt is megköveteli, hogy a nemzeti szakszervezeti szövetségek, amelyek korábban tevékenységüket saját tagjaik érdekeinek védelmére korlátozták, azok felé is fordítsák pillantásukat, akik nem a tagjaik, és különösképpen legyenek tekintettel a munkavállalókra a fejlődő országokban, ahol a szociális jogok gyakran sérülnek. Ezeknek a foglalkoztatottaknak a védelmezése, amit a saját országok felé irányuló alkalmas kezdeményezések is támogatnak, a szakszervezeti mozgalmaknak lehetőséget ad arra, hogy hangsúlyozzák azokat a valódi erkölcsi és kulturális alapokat, amelyekről egyebek között változatos társadalmi és a munkával összefüggő viszonyokban válik nyilvánvalóvá, hogy a fejlődés meghatározó tényezői. Mindig érvényes marad az egyház hagyományos tanítása, amely szerep- és feladatmegosztást javasol a szakszervezetek és a politika között. Ez a megkülönböztetés lehetőséget ad a szakszervezeti mozgalmaknak, hogy a civil társadalom minden területén megtalálják azt, ami tevékenységüknek a leginkább megfelel, a munka világának szükségszerű védelmezését és támogatását, mindeneke előtt azoknak a képzetlen és képvisellel nem rendelkező munkavállalóknak viselve gondját, akiknek sanyarú helyzete gyakran kerüli el a társadalom figyelmét.

65. Továbbá a pénzügyi rendszernek mint olyannak is szüksége van működés módja szerkezetének és rendeltetésének megújítására, mert ezek rossz alkalmazása korábban károsította a reálgazdaságot. Ezen a módon lehet a pénzügyi rendszer ismét a vagyonfelhalmozás és a fejlődés célirányos eszköze. Az egész gazdaságnak és az egész pénzügyi rendszernek – nem csupán egyes területeknek – kell eszközként erkölcsi normákra támaszkodnia, úgy, hogy megfelelő feltételeket teremtsen az ember és a népek fejlődése számára. Biztosan hasznos és bizonyos körülmények között feltétlenül szükséges életre hívni olyan pénzügyi kezdeményezéseket, amelyek esetében a humanitárius szempontok vannak túlsúlyban. Ez azonban nem engedi elfeledni, hogy a pénzügyi rendszernek a maga egészében a valódi fejlődés támogatására kell irányulnia. Mindeneke előtt az szükséges, hogy a jó megtételére irányuló szándéka ne kerüljön szembe ártermelő kapacitásának hatékonyságával. A pénzügyi szférában dolgozóknak fel kell fedezniük tevékenységük voltaképpen erkölcsi alapjait, hogy ne

éljenek vissza azoknak a magas fejlettségű eszközöknek a használatával, amelyek arra szolgálhatnak, hogy a megtakarítókat becsapják. Tisztességes szándék, átláthatóság és a jó eredményekre törekvés jól összeférnek egymással, nem is szabad elszakadniuk egymástól. Ha a szeretet okos, az eszközöket is meg tudja lelteni, hogy a messzire tekintő és jogos hasznosság szempontjainak megfelelően cselekedjen, ahogyan azt számos tapasztalat támasztja alá a hitelszövetkezetek világában.

Mind az olyan területek szabályozása, amelyek biztonságot adnak a gyengébb egyéneknek és meggátolják a botrányos spekulációkat, mind pedig az olyan pénzügyi formák kikísérletezése, amelyek fejlesztési programok támogatásához vannak rendelve, pozitív tapasztalatokat jelent; támogatni és elmélyíteni kell ezeket, s azzal egyidejűleg a megtakarítások tulajdonosainak saját felelősségére is hagyatkozni szükséges. Annak a *pénzügyi mikro-rendszernek (a lakossági megtakarítások és hitelek rendszerének) a tapasztalatait* is meg kell erősíteni, és ki kell munkálni, amelynek gyökerei a polgári humanisták megfontolásaiban és műveiben keresendők – mindenekelőtt a zálogházak keletkezésére gondolok –, különösen ezekben a pillanatokban, amikor a lakosság számos sebezhető rétege számára, akiket az uzsora kockázatától vagy a reménytelenségtől kell védetté tenni, a pénzügyi gondok kezdenek drámaivá válni. A leggyengébbeket el kell látni tanácsokkal, hogy az uzsorával szemben védekezni tudjanak. Ilyen módon ezen a két területen fékezhető a kizsákmányolás lehetőségeinek kibővülése. Mivel ez a folyamat a gazdag országokban is létrehozza a szegénység új formáit, a pénzügyi mikro-rendszerek is támogathatják a szegényeket, azzal, hogy ez a támogatás a szegény rétegek érdekében teremtsen új kezdeményezéseket és területeket a társadalom egészének esetleges elszegényedésének idején is.

66. A világméretű kapcsolatrendszer lehetővé teszi egy új politikai hatalom, és pedig a *fogyasztók* és szövetségeik felemelkedését. Olyan jelenségről van szó, amely tüzetes tanulmányozást kíván, mert tartalmaz támogatásra érdemes elemeket, ahogyan olyan túlzásokat is, amelyeket el kell kerülni. Helyes, ha az emberek tudatában vannak annak, hogy a vásárlás nem pusztán gazdasági tett, hanem mindig erkölcsi cselekvés is. Ebből következően a fogyasztóknak világos társadalmi felelőssége van, amely együtt jár a vállalkozók felelősségével. Folyamatosan nevelni kell őket erre a szerepre, [145] amelyet naponta gyakorolnak, és amelyeket az erkölcsi alapelvekre figyelemmel is gyakorolhatnak anélkül, hogy vásárlásaik gazdasági ésszerűsége egy szemernyit csökkenne. Éppen olyan időkben, mint amilyenben jelenleg élünk, amikor csökkenhet a vásárlóerő, amikor vissza kell fogni a fogyasztást, épp most szükséges más utakat keresni a vásárlások területén; ilyenek például a vásárlói együttműködések és fogyasztási szövetkezetek, amelyek katolikus kezdeményezéseknek köszönhetően a 19. század óta tevékenyek. Továbbá hasznos olyan termékek értékesítésének új formáit támogatni, amelyek a föld elnyomás alatt élő vidékeiről származnak, hogy az ottani termelőknek elfogadható jövedelmet biztosítsanak, azzal a feltétellel, hogy átlátható piacról legyen szó, ahol a termelők nem csupán magasabb haszonkulcsot, hanem jobb képzettséget, szakértelmet és technológiát is szerezhettek, és végül, hogy mindez ne a fejlődés tapasztalatainak pártideológiai értelmezésével kapcsolódjon össze. Kívánatos a

fogyasztónak mint a gazdasági demokrácia egyik tényezőjének hatékonyabb szerepe, amennyiben őt magát nem manipulálják olyan érdekszövetségek, amelyek valójában nem őt képviselik.

67. A világméretű kölcsönös függőség feltartóztathatatlan növekedésével szembekerülve az ugyancsak világméretű recesszió jelenlétét is erőteljesen érzékeljük, valamint mind *az Egyesült Nemzetek Szervezete, mind pedig a nemzetközi gazdasági és pénzügyi rendszer reformjának* sürgető szükségességét is, hogy a népek családja koncepciójának reális konkrét formát lehessen adni. Ugyancsak érzékelhető annak szükségessége is, hogy innovatív formákat kell találni a védelmezés felelősségének [146] alkalmazására, arra, hogy a szegény országok is megkapják a lehetőséget, hogy valóban szavuk legyen a közösségi döntésekben. Egyenesen szükségszerűnek tűnik ez, tekintettel arra a politikai, jogi és gazdasági rendre, amelyet a nemzetközi együttműködés minden nép szolidáris fejlődése irányában hathatósan támogat és alakít. Ahhoz, hogy a világgazdaságot irányítani lehessen, szanálhatók legyenek a válság által érintett gazdaságok, hogy a válság súlyosbodásának és az arra következő egyensúlyhiánynak elejét lehessen venni, hogy olyan alkalmas és teljes körű leszerelést lehessen megvalósítani, amely növeli a békét és a biztonságot, kezességet vállal a környezet védelméért és szabályok keretei között tartja a migráció áradatát – nos, mindehhez sürgetően szükséges, hogy létezzen olyan valódi *politikai világtekintély*, amelyről már elődöm, a boldog emlékezetű XXIII. János beszélt. Egy ilyen tekintélynek a jog alá kell rendelnie magát, következetesen ragaszkodnia kell a szolidaritás és a szubszidiaritás elveihez, elkötelezettnek kell lennie a közjó megvalósítása iránt [147], síkra kell szállnia a hiteles és teljes emberi fejlődésért, amely az igazságban megmutatkozó szeretet értékeiből képes ihletet meríteni. Ebből következően az ilyen tekintélynek mindenki által elfogadottnak kell lennie, valóságos hatalommal kell rendelkeznie, hogy mindenki számára képes legyen megadni a biztonságot, az igazságosság megóvásával és a jogok figyelembevételével együtt. [148]

Nyilvánvaló, hogy ennek a tekintélynek elfogadottnak kell lennie a politikai pártok részéről, hogy saját döntéseinek érvényt szerezzen, csakúgy, mint a különféle nemzetközi fórumokon megszavazott intézkedések meghozatalának. Ennek hiányában ugyanis a nemzetközi jog szembe menne azzal a haladással, amely elérhető lehetne különféle területeken, mert azt kockáztatná, hogy csupán a legerősebbek erőegyensúlya válik meghatározóvá. A népek teljes körű fejlődése és a nemzetközi együttműködés megköveteli, hogy létesüljön egy magasabb szinten a szubszidiaritás elve szerint működő nemzetközi rend a globalizáció irányítására, [149] és hogy ez képes legyen megvalósítani az erkölcsi rendnek megfelelő társadalmi rendet, valamint azt a kapcsolatot az erkölcs és a társadalom illetékességi köre, a politika és a gazdasági és civil világ között, amelyeket már az Egyesült Nemzetek alapokmánya kifejtett.

A NÉPEK FEJLŐDÉSE ÉS A TECHNIKA

68. A népek fejlődésének témája szoros kapcsolatban áll minden egyes ember fejlődésével. Az ember természetéből következően dinamikus módon alakítja a saját fejlődését. Ebben az esetben nem természeti mechanizmusok által alakított fejlődésről van szó, mert mindenki tudja, képes elérni, hogy szabad és felelős döntéseket hozzon. Nem is olyan fejlődésről van szó, amely a mi önkényünknek van átengedve, mivel valamennyien tudjuk, hogy mi magunk sem annak vagyunk az eredményei, hogy önmagunkat hoztuk létre, hanem ajándék vagyunk. A szabadság számunkra a létünk és annak a határai által meghatározott valami. Senki sem formálja önhatalmúlag saját öntudatát; saját „énünket” valamennyien olyan „önképre” építjük fel, amely adott számunkra. Nem vagyunk képesek rendelkezni más emberek, de önmagunk felett sem. Az emberi fejlődés elkorcsosul, ha arra formál jogot, hogy önmaga egyedüli és kizárólagos létrehozója legyen. Hasonlóképpen utat téveszt a népek fejlődése is, ha az emberiség úgy véli, hogy képes a technika „csodájának” kiszolgáltatva újjáteremteni magát. Amikor a gazdasági fejlődés csalókanak és ártalmasnak mutatkozik, akkor lép színre a pénzvilág „csodája”, hogy egy természetellenes és fogyasztásközpontú növekedést támogasson. Ezekkel a prométheuszi típusú arcátlanságokkal szemben az olyan szabadság szeretetét kell erősítenünk, amely nem önkényes, hanem, mint az előbb említettük, a jó elismerése által válik emberivé. Ehhez az embernek vissza kell jutnia önmagához, hogy felismerje a természetes erkölcsi törvényeknek azokat az alapelveit, amelyeket Isten írt a szívébe.

69. A fejlődés problémája ma szoros összefüggésben van a *technológiai haladással* és annak a biológia területén történő, különösen meghökkentő alkalmazásaival. A technika – ezt itt alá kell húznunk – mélységesen emberi jelenség, amely az ember szabadságához és autonómiájához kötődik. A technikában kifejezésre jut és beigazolódik a szellem uralma az anyag felett. „Az emberi szellem felszabadul a tárgyak rabságából, és így akadálytalanabban emelkedhet fel a Teremtő imádására és szemlélésére.” [150] A technika lehetővé teszi az anyag feletti uralmat, a kockázatok mérséklését, a fáradság megtakarítását, az életkörülmények javítását. Megfelel az emberi munka valódi rendeltetésének: a technikában, amely a szellem művének tekinthető, az ember önmagát ismeri meg, és saját emberi mivoltát valósítja meg. A technika az emberi munka objektív aspektusa, [151] amelynek eredete és létjogosultsága a szubjektív összetevőben, a munkát végző emberben van. Ezért a technika sohasem pusztán csak technika. Az embert és fejlődésre való törekvését mutatja meg, kifejezi az emberi szellem igyekezetét meghatározott anyagi feltételek fokozatos leküzdése során. *A technika ezáltal ahhoz a megbízatáshoz illeszkedik, hogy „műveljük és oltalmazzuk a Földet”* (vö. Ter 2, 15), amelyet Isten az embernek adott; meg kell felelnünk annak a követelménynek is, hogy erősítsük az ember és környezete közötti szövetséget, amelynek Isten teremtő szándékát kell tükröznie.

70. A technológiai fejlődés azt a gondolatot sugallhatja, hogy elegendő a technika maga, ha az

ember csak a *hogyanra* vonatkozó kérdéseket teszi fel, és figyelmen kívül hagyja a sok *miértet*, amelyek cselekvésre ösztönzik. Ez máris elegendő alap ahhoz, hogy a technika ellentmondásos alakot öltjön. Mivel az emberi kreativitásból mint a személy szabadságának eszközéből származik, a technikát az abszolút szabadság elemének lehet értelmezni, egy olyan szabadság elemének, amely el kíván tekinteni azoktól a határoktól, amelyeket pedig a dolgok önmagukban hordoznak. A globalizációs folyamat a technológia révén képes helyettesíteni az ideológiákat [152], és így maga válik ideológiai hatalommá, kitéve az emberiséget annak a veszélynek, hogy olyan *a priori* helyzetbe bezárva találja magát, amelyből nem tud kitörni, hogy szembesülhessen a léttel és az igazsággal. Ebben a helyzetben valamennyien egy technokratikus kultúrhorizonton belül ismernénk fel, értékelnénk és határoznánk meg életkörülményeinket, amelynek mi magunk strukturális részei vagyunk anélkül, hogy találnánk akár egyetlen olyan értelmet, amelyet nem mi magunk hoztunk létre. Ez az elképzelés ma olyan erőssé teszi a technicista mentalitást, hogy az a valóságosat a megvalósíthatóval azonosítja. Ha azonban az igazság egyedüli kritériuma a hatékonyság és a hasznosíthatóság, azzal a fejlődés automatikusan kétségessé válik. Mert a valódi fejlődés nem elsősorban a cselekedetekben van. A valódi fejlődés kulcsa az értelem, mert az értelem van abban a helyzetben, hogy képes átgondolni a technikát és felfogni a személy létezésének teljességében rejlő értelmi horizonton az ember cselekedeteinek mélységesen emberi jelentését. Ha az ember egy műhold vagy egy távirányított elektromos impulzus közbejöttével tevékenykedik, cselekvése akkor is emberi marad, mert felelős szabadságának megnyilvánulása. A technika nagyon vonzó hatást gyakorol az emberre, mivel mentesíti fizikai korlátaitól és kitérít a látóhatárát. *De az emberi szabadság valódi értelemben csak akkor ön maga, ha a technika varázslatára olyan döntésekkel válaszol, amelyek erkölcsi felelősségének gyümölcsei.* Ebből adódik az ember technikával kapcsolatos értelmi felelősségre nevelésének sürgős volta. Kikerülve abból a bűvöletből, amit a technika gyakorol az emberre, vissza kell nyerni a szabadság valódi értelmét, és ez az értelem nem a totális autonómia mámorában rejtőzik, hanem a lét felhívására adott válaszban, kezdve annál a létnél, amely mi magunk vagyunk.

71. A technicista gondolkodásmódnak ez a lehetséges eltévelyedése az eredeti emberközpontú irányától szembetűnő mind a fejlődés, mind a béke technikai szempontból való megközelítése esetében. Gyakori jelenség a népek fejlődésének olyan szemlélése, mintha ez finanszírozástechnikai kérdés lenne, a piacok megnyílását, a vámok megszűnését, produktív beruházásokat, intézményes reformokat jelentene csupán. Mindezek a területek különösen fontosak, de el kell gondolkodni azon, vajon mi az oka annak, hogy az ilyen technikai jellegű döntések mostanáig csak részlegesen működtek. Ennek alapjait mélyen kell keresni. A fejlődés sohasem volt mintegy automatikusan garantált, személytelen erők által teljességgel biztosítottan zajló dolog, legyen szó akár a piacról, akár a nemzetközi politikáról. *Fejlődés nem lehetséges olyan jogalkotók, gazdasági szakemberek és politikusok nélkül, akik kifejezetten megélik lelkiismeretükben a felhívást a közjóra.* Szükséges mind a hivatásra való felkészítés, mind a morális következetesség. Ha a technika abszolutizálása válik elfogadottá, ez a célok és az eszközök felcseréléséhez vezet; akkor a vállalkozó cselekvései egyedüli kritériumának a termelés legnagyobb hasznát fogja tekinteni, a politikus hatalma megerősítését, a tudós felfedezéseinek

eredményeit. Így megeshet, hogy gyakran továbbra is fennáll a gazdasági, pénzügyi és politikai kapcsolatok szövedékében a meg nem értés, a rossz közérzet és az igazságtalanság; a technikai szakismeretek áradata önmagát sokszorozza meg, azonban csupán tulajdonosai javára teszi ezt, miközben azok a népek, amelyek ezután is csaknem mindig e folyamatok árnyékában élnek, tényleges helyzetüket tekintve továbbra is változatlanul valóságos felzárkózási lehetőségek nélkül maradnak.

72. Néha a béke is azzal a veszéllyel kerül szembe, hogy technikai produktumként szemlélik – csupán mint a kormányok közötti megállapodás eredményét, vagy mint kezdeményezést a hatékony gazdasági segélyek biztosításához. Az igaz, hogy a béke megteremtése állandó feltétele a diplomáciai kapcsolatoknak, a gazdasági és technológiai cserének, a kulturális találkozásoknak és a közös szándékok alapján kötött egyezményeknek, és éppen úgy meg is követelik mindezek a békét, ahogyan megköveteli a közösen megosztott felelősségvállalás is, hogy gátat vessenek a háborús fenyegetéseknek, és a gyökereinél tárják fel a rendszeresen ismétlődő terrorisztikus kísérleteket. Az ilyen fáradozások révén tartós hatások érhetők el, amelyek mindenkor olyan értékekre támaszkodhatnak, amelyek az élet igazságában gyökereznek. Ez annyit jelent, hogy meg kell hallani az érintett népek hangját, szemügyre kell venni helyzetüket, hogy várakozásaikat megfelelően értelmezzük. Utalnunk kell itt megannyi ember szinte állandó, névtelenül végzett erőfeszítéseinek sorára, akik amellet kötelezték el magukat, hogy támogatják a népek egymásra találását, és előmozdítják a szeretetből kibontakozó fejlődést, a kölcsönös megértést. Ezek között a személyek között vannak hívő keresztények, akik osztoznak abban a nagy feladatban, hogy teljes emberi értelmet adjanak a fejlődésnek és a békének.

73. A technológiai fejlődéssel együtt jár a *társadalmi kommunikáció* eszközeinek növekvő terjedése. Immár szinte lehetetlen elképzelni az emberiség családjának létezését ezen eszközök nélkül. Olyannyira jelen vannak jóban és rosszban egyaránt a világ életében, hogy bárkinek a vélekedése, aki a társadalmi kommunikáció eszközeinek semlegességét állítja, és ennek érdekében, az embereket érintő erkölcsiségre hivatkozva, autonómiájukat követeli, valóban abszurdnak tűnik. Az ilyen látásmód, amely kifejezetten a média tisztán technikai természetét hangsúlyozza, gyakran valójában annak kedvez, hogy a médiát gazdasági számításoknak rendeljék alá, azzal a szándékkal, hogy a médiában a piacok jussanak uralomra, és nem utolsósorban azt kívánva, hogy a média, kulturális paramétereit feladva, az ideológiai és a politikai hatalom terveit szolgálja. Tekintettel a médiának a változások mikéntjének meghatározásában érvényre jutó meghatározó jelentőségére, amint ezt a valóság és maga az egyén is érzékeli, szükségessé vált ennek a globalizáció erkölcsi-kulturális dimenziója terén és a népek szolidáris fejlődése területén ható befolyásnak a végiggondolása. Annak a kíváncsnak megfelelően, hogy a média a globalizáció és a fejlődés iránt korrekt módon viselkedjen, *értelem- és céltételezéseinek antropológiai alapokat kellene keresnie*. Ez annyit jelent, hogy nem csupán azáltal lehetne a humanizálás alkalma, hogy a technológiai fejlődésnek köszönhetően kommunikációs és információs lehetőségeket kínál, hanem mindenekelőtt azáltal, hogy az emberről és a közjóról alkotott kép fényében szervezik meg és vezetik, és hogy az egyetemes értékeket tükrözi vissza. A

társadalmi kommunikáció eszközei nem kedveznek sem a szabadságnak, sem a fejlődést és a demokráciát nem teszik globálissá mindenki számára egyszerűen csupán azzal, hogy megsokszorozzák az eszmék találkozásának és áramlásának lehetőségeit. Ahhoz, hogy ilyen célokat lehessen elérni, a társadalmi kommunikációt olyanná kell formálni, hogy az ember és a népek méltóságát támogassa, hogy a szeretet éltesse, és hogy az igazság, a jó, a természetes és a természetfeletti testvériség szolgálatában álljon. Az emberiségben ugyanis a szabadság ezekkel a magasabb értékekkel van belső egységben. A médiumok értékes segítséget jelenthetnek, hogy növekedhessen az emberi családok közössége és a társadalmak ethosza, abban az esetben, ha mint eszközök az igazságosság kutatásában való általános részvételre ösztönöznek.

74. A technika kizárólagossági igénye és az ember erkölcsi felelőssége közötti kulturális összeütközés legfontosabb és döntő területe ma a *bioetika*, ahol végletes módon magát a teljes körű emberi fejlődést teszik kockára. Különösen kényes és meghatározó szakterületről van szó, ahol az az alapvető kérdés merül fel drámai erővel, hogy vajon az ember maga hozza-e létre önmagát, vagy pedig Istentől függ. Ezen a területen a tudományos felfedezések és a beavatkozás technikai lehetőségei olyan messzire előrehaladottnak tűnnek, hogy az észhasználat két módja közötti választás elé állítanak bennünket: a transzcendenciára nyitott ész vagy az immanenciába zárt ész közötti választás elé. Döntő jelentőségű vagy-vagy előtt állunk tehát. Az önmagára összpontosító technikai cselekvés racionalitása azonban irracionálisnak bizonyul, mert az értelem és az érték sorsdöntő visszautasítását hozza magával. Nem véletlenül ütközik bele az önmagába zárt ész a transzcendenciába, valamint ütközik nehézségbe annak elgondolása kapcsán, hogy miként származik a semmiből a lét, hogyan születik a véletlenből az értelem. [153] Ezeket a drámai problémákat látva a hit és az ész kölcsönösen segítik egymást. Csak közösen fogják megmenteni az embert. *A tisztán technikai cselekvés által megbéklyózott ész, hit nélkül arra van kárhozzátva, hogy belevész saját mindenhatóságának illúziójába. A hit pedig az ész nélkül az ember valóságos életétől való elidegenedés veszélyének van kitéve.* [154]

75. Már VI. Pál pápa felismerte a társadalmi kérdés világméretű távlatát, és felhívta rá a figyelmet. [155] Ha követjük őt ezen az úton, ma azt kell megállapítanunk, hogy *a társadalmi kérdés radikális módon antropológiai kérdéssé lett*, amennyiben magába foglalja annak a lehetőségét, hogy az élet feletti rendelkezést, amely a biotechnológiák jóvoltából az ember kezébe került, ne csak megértsük, hanem manipuláljuk is. A teljes illúzióvesztés mai kultúrájában, amely azt gondolja, képes minden titkot feltárni, mert már az élet gyökereihez is el tud jutni – ez elvezet az *in vitro* megtermékenyítés, az embriókísérletek fejlesztéséhez és ösztönzéséhez, az emberi klónozás és genetikai keresztezés lehetőségéhez. A technika mindenhatóság iránti igényének legkeményebb kifejeződését itt találjuk meg. A kultúrának ebben a fajtájában a lelkiismeret csak arra hivatott, hogy a tisztán technikai lehetőséget tudomásul vegye. Nem lehet azonban bagatellizálni azokat az ember jövője szempontjából aggasztó forgatókönyveket és azokat a hatalmas új eszközöket, amelyek a „halál kultúrájának” állnak rendelkezésére. A terhességmegszakítás egyre terjedő tragikus csapásához a jövőben – dióhéjban már most is létező – lehetőségként járul hozzá a rendszeres eugenikus születéstervezés. A másik oldalon a *mens euthanastica* (az önkéntes szép

halál vállalásának szemlélete) tör utat magának, az élet feletti uralom másik, az előbbinél nem kevésbé megengedhetetlen kifejezőmódja, amely meghatározott feltételek között az életet, mint a továbbiakban már értéktelent szemléli. Ezek mögött a forogatókönyvek mögött olyan kulturális felfogás áll, amely tagadja az ember méltóságát. Ezek a mesterkedések a maguk részéről arra vállalkoznak, hogy táplálják az emberi élet anyagias és mechanisztikus felfogását. Ki tudná felmérni az ilyen mentalitásnak a fejlődésre gyakorolt negatív hatását? Hogyan csodálkozhatunk az emberi hanyatlás helyzeteivel szembeni közönyösségen, ha ez a közöny jellemzi viselkedésünket, amikor annak a határnak a megvonásáról van szó, hogy mi emberi, és mi az, ami nem az? Egyeseket meglephet az önkényes szelektivitás mindazzal szemben, amit ma elfogadottnak szokás tekinteni. Miközben sokan készen állnak arra, hogy mellékes dolgokon háborodjanak fel, készségesen tolerálják a felháborító igazságtalanságokat. Miközben a világ szegényei még mindig kopogtatnak a bőség ajtaján, a gazdag világ azt kockáztatja, hogy már nem hallja meg a kopogtatások hangját, és lelkiismerete már-már képtelenné válik felismerni azt, ami emberi. Isten feltárja az embert az ember előtt; az ész és a hit közösen munkálkodnak, hogy megmutassák neki a jót, amennyiben meg akarja azt látni; a természetjog, amelyben felsejlik a teremtő értelem, felmutatja az ember nagyságát, de nyomorúságát is, ha az ember nem fogadja el az erkölcsi igazság felhívását.

76. A modern, technicizált szellemiség jellemzőinek egyike az a késztetés, amelyet ez a szemlélet a lelki élettel összefüggő kérdések és motívumok pusztán pszichológiai jellegű, egészen a neurológiai redukcionizmusig elmenő tárgyalása iránt mutat. Az ember lelkivilága így kiüresedett, és fokozatosan veszendőbe ment a maga mélységével együtt az az emberi lélek ontológiai milyenségéről szóló tudás, amelyet a szentek fürkészték egykor. *A fejlődés kérdése szoros kapcsolatban van az emberi lélekről vallott felfogásunkkal is*, mivel énünket gyakran pszichénkre redukáljuk, és a lelki egészséget összekeverjük az emocionális jó közérzettel. Az ilyen redukciók a lelki élet mélységes félreértésén alapulnak. Ezek oda vezetnek, hogy nem akarjuk elfogadni: az ember és a népek fejlődése, a problémák lelki természetű megoldásától is függ. *A fejlődésnek az anyagi mellett a szellemi-lelki növekedést is magában kell foglalnia*, mert az ember „test és lélek egysége”, [156] Isten teremtő szeretetének szülötte, aki örök életre rendeltetett. Az ember akkor fejlődik, ha a lélekben növekszik, ha megismeri saját lelkét és azokat az igazságokat, amelyeket Isten csírájukban az elméjébe vésett, amikor párbeszédben volt önmagával és Teremtőjével. Istentől távol az ember nyugtalan és beteg. A társadalmi és pszichológiai elidegenedés, valamint számos neurózis, amely a gazdag társadalmak számára ismerős, a lelki természetű okokra is figyelmeztet. Egy anyagilag fejlődő, ám lelkileg nyomasztó jóléti társadalom önmagában és önmagáért nem érheti el a valóságos fejlődést. A kábítószerek szolgátságának új formái, és az a kétségbeesés, amelyben sok ember leledzik, nemcsak pszichológiai és szociológiai, hanem lelki okokkal is magyarázható. Az az üresség, amelyben a lélek, a számtalan testi és lelki gyógymód ellenére magára hagyva érzi magát, szenvedést okoz. *Nincs teljes körű fejlődés és egyetemes közjó olyan személyek nélkül, akik a lelki és erkölcsi javakat a lélek és a test egységében szemlélik.*

77. A technikának a kizárólagosságra formált igénye hajlamossá tesz arra, hogy képtelenek legyünk megérteni mindazt, amit nem lehet a pusztá anyaggal megmagyarázni. Hiszen minden ember megtapasztalja élete számos anyagtalán és szellemi mozzanatát. A megismerés nem anyagi természetű aktus, mert a megismerő mindig valami rejtett valóság, amely meghaladja az empirikus adottságokat. Minden megismerés, a legegyszerűbb is, mindig egy kis csoda, mert az általunk használt anyagi eszközökkel teljeskörűen sohasem magyarázható meg. Minden igazságban több rejtőzik, mint amit mi magunk elvárnánk, a szeretetben, amit kapunk, mindig van valami számunkra meglepő. Sohasem akarunk felhagyni azzal, hogy álmélkodjunk e csoda felett. Minden megismerésben és minden cselekedetben, amelyet a szeretet indít, valami „többletet” él meg az emberi lélek, amely nagyon hasonlít valamiféle kapott ajándékra, valami magasztosra, és úgy érezzük, ehhez emeltettünk fel. Az ember és a népek fejlődése is hasonló magaslaton áll, ha azt a *szellemi dimenzióját* szemléljük, amelynek szükségszerűen jellemeznie kell a fejlődést, hogy az hiteles lehessen. Ez új szemet és új szívet követel, olyat, amely képes arra, hogy túltegye magát *az emberi történések materialista szemléletén*, és a fejlődésben valami olyan „ezen túlit” lásson meg, amit a technika nem adhat. Ezen az úton válik lehetővé annak a teljes körű emberi fejlődésnek a folytatása, amelynek tájékozódási pontja az igazságban megmutatkozó szeretet ösztönző ereje.

BEFEJEZÉS

78. Isten nélkül nem tudja az ember, merre kell mennie, és nemegyszer annak a megértéséről is megfeledkezik, kicsoda is ő valójában. Tekintettel a népek fejlődésének hatalmas problémájára, amely szinte már elcsüggedésre és megadásra készítetne minket, a mi Urunk, Jézus Krisztus szava siet segítségünkre, és tudtunkra adja: „nálam nélkül semmit sem tehettek” (*Jn 15,5*), biztat bennünket: „Én veletek vagyok mindennap a világ végéig” (*Mt 28,20*). Tekintettel arra a számtalan feladatra, amellyel meg kell birkóznunk, fenntartva Isten jelenvalóságát a hit által, mi azoknak az oldalán állunk, akik az ő nevében közösen cselekszenek, és az igazságosságért dolgoznak. VI. Pál pápa a *Populorum progressio* enciklikában emlékeztetett rá: az ember nincs olyan helyzetben, hogy saját haladását egyedül valósítsa meg, mert önmaga által nem képes megalapozni a valódi humanizmust. Arra kell gondolnunk, hogy mint egyes egyéneknek és közösségeknek az a hivatásunk, hogy Isten gyermekeiként az ő családjához tartozzunk, mert csak ekkor leszünk arra is képesek, hogy új gondolkodásmódot teremtsünk és új erőfeszítéseket tegyünk a valódi teljes körű humanizmus [157] szolgálatában, amely megeleveníti a szeretetet, engedi, hogy az igazság vezesse, miközben az egyiket is, a másikat is úgy fogadja, mint Isten maradandó adományát. Az Isten előtti kitárulkozás megnyit minket, hogy ugyancsak nyitottak legyünk a testvéreinkkel és a

világgal szemben, és ezt szolidáris és örömteli feladatként éljük meg. Ellentétben áll ezzel, az Istennel szembeni ideológiai elzárkózás és a közömbösség ateizmusa, amely megfelel a Teremtőről, és ezzel azt kockáztatja, hogy az emberi értékeket is elfelejti: ez a szemlélet ma Istent a fejlődés legfőbb akadályaként mutatja be. *Az a humanizmus, amely kirekeszti Istent, embertelen humanizmus.* Csak az Abszolútum felé nyitott humanizmus vezethet minket a társadalmi és polgári életformák támogatásában és megvalósításában a struktúrák, az intézmények, a kultúra és az ethosz területén, olyan humanizmus, amelyben oltalmat lelhetünk azzal a veszéllyel szemben, hogy divatok és a pillanat foglyaivá váljunk. Ez annak tudását jelenti, hogy Isten múlhatatlan szeretete az igazságosságért és a népek fejlődéséért végzett szolgálatunkban, sikerek és sikertelenségek közepette is segít az emberi dolgok jó rendjének szakadatlan követésében. *Isten szeretete arra hív minket, hogy mindennel szakítsunk, ami korlátozott és nem végleges; bátorít bennünket, hogy dolgozzunk tovább mindenki javának kereséséért,* akkor is, ha ez nem tűnik azonnal megvalósíthatónak sem számunkra, sem a politikai tekintélyek és a gazdasági szakemberek számára, és akkor is, ha állandóan kevesebb, mint amire törekszünk.¹⁵⁸ Isten adja nekünk az erőt a küzdelemhez, és a közjó szeretetéből viselt szenvedéshez, mert számunkra ő a Minden, a mi legnagyobb reménységünk.

79. *A fejlődésnek szüksége van a keresztényekre, akik az imádság gesztusaiban Isten felé emelik karjukat,* akik annak a tudatában élnek, hogy az igazság által áthatott szeretet, *caritas in veritate,* amelyből az igazi fejlődés kiindul, nem a mi művünk, hanem ajándékként kapjuk. Ezért nem csupán tudatosan kell reagálnunk a legnehezebb és legkomplikáltabb dolgokban is, hanem mindenekelőtt az ő szeretetére kell hagyatkoznunk. A fejlődés magában foglalja a lelki élet iránti figyelmet, valamint az Istenbe vetett bizalom tapasztalatának, a Krisztusban való lelki testvériségnek, önmagunk rábízásának az isteni gondviselésre és irgalomra, szeretetre és megbocsátásra, az önmegtagadásnak, mások elfogadásának, az igazságosságnak és a békének a komoly figyelembevételét. Ez mind létfontosságú ahhoz, hogy a „köszív” „hússzív” változzon (*Ez 36,26*), hogy így a földön az élet „istenivé”, és ezáltal emberhez méltóvá tehető legyen. Ez mind hozzátartozik az emberhez, mert az ember saját létezésének szubjektuma; ezzel egyidejűleg hozzátartozik Istenhez is, mert Isten a kezdetén és a végén áll mindannak, ami létezik és megváltott: „a világ, az élet, a halál, a jelen és a jövő: mind a tiétek, ti azonban Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig Istené” (*1Kor 3,22–23*). A keresztények mély vágya, hogy az emberiség egész családja Istent, mint a „Mi Atyánkat” szólíthassa. Minden ember megtanulhat az egyszülött Fíúval együtt imádkozni az Atyához, és kérni őt azokkal a szavakkal, amelyekre maga Jézus tanított bennünket, hogy megszenteljék őt, hogy az ő akarata szerint éljenek, hogy megkapják tőle mindennapi kenyerüket, valamint a megértést és nagyvonalúságot az ellenük vétkezőkkel szemben, azt, hogy ne állítsa őket kísértések elé és szabadítsa meg őket a gonosztól (vö. *Mt 6,9–13*).

Szent Pál évének lezárása alkalmából szeretném ezt a kívánságomat az Apostol Rómaiaknak írt leveléből vett szavaival kifejezésre juttatni: „Szeretetetek legyen tettetés nélküli. Utáljátok a rosszat, és ragaszkodjatok a jóhoz! Legyetek tevékenyek az egymás iránti szeretetben, a

kölcsönös tiszteletben pedig egymással versengők!” (Róm 12,9–10). Szűz Mária, akit VI. Pál pápa az Egyház Anyjának nyilvánított, és akit a keresztény nép az Igazság Tükreként és a Béke Királynőjeként tisztel, égi közbenjárása által oltalmazzon minket és őrizze meg számunkra azt az erőt, reményt és szeretetet, amelyre szükségünk van, hogy továbbra is annak a nagyszabású kötelezettségünknek szenteljük magunkat, amely „a teljes ember és minden ember fejlődésének” [159] megvalósítása.

Kelt Rómában, Szent Péternél, június 29-én, Szent Péter és Szent Pál apostolok ünnepén, 2009-ben, pápaságom ötödik esztendejében.

BENEDICTUS PP. XVI.

---

[1] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája (1967. március 26.), 22: AAS 59 (1967), 268; II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 69.

[2] *Beszéd a Fejlődés Napja alkalmából* (1968. augusztus 23.): AAS 60 (1968), 626. sk.

[3] Vö. II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára* 2002: AAS 94 (2002), 132–140.

[4] Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 26.

[5] Vö. XXIII. János, *Pacem in terris* kezdetű enciklikája (1963. április 11.): AAS 55 (1963), 268–270.

[6] Vö. 16., uo. 265.

[7] Vö. 82., uo. 297.

[8] Uo. 42., i. h. 278.

[9] Uo. 20., i. h. 267.

[10] Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 36.; VI. Pál, *Octogesima adveniens* kezdetű apostoli levele (1971. május 14.), 4: AAS 63 (1971), 403. sk.; II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája (1991. május 1.), 43: AAS 83 (1991), 847.

[11] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 13: i. h. 263. sk.

[12] Vö. Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa, *Az Egyház társadalmi tanításának*

kompéndiuma 76.

- [13] Vö. XVI. Benedek, *Beszéd a Latin-amerikai és Karibi Püspökkari Konferenciák V. tanácskozásának megnyitására* (2007. május 13.): *Insegnamenti* III, 1 (2007) 854–870.
- [14] Vö. 3–5. i. h. 258–260.
- [15] Vö. II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája (1987. december 30.) 6–7: AAS 80 (1988), 517–519.
- [16] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája, 14: i. h. 264.
- [17] XVI. Benedek, *Deus caritas est* kezdetű enciklikája (2005. december 25.), 18: AAS 98 (2006) 232.
- [18] Uo. 6., i. h. 222.
- [19] Vö. XVI. Benedek, *Karácsonyi beszéd a Római Kúria tagjai előtt* (2005. december 22.): *Insegnamenti* I (2005), 1023–1032.
- [20] Vö. II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája, 3: i. h. 515.
- [21] Vö. uo. 1., i. h. 513. sk.
- [22] Vö. uo. 3., i. h. 515.
- [23] Vö. II. János Pál, *Laborem exercens* kezdetű enciklikája (1981. szeptember 14.), 3: AAS 73 (1981), 583. sk.
- [24] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 3: i. h. 794–796.
- [25] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 3: i. h. 258.
- [26] Vö. uo. 34., i. h. 274.
- [27] Vö. 8–9: AAS 60 (1968), 485–487; XVI. Benedek, *Beszéd a Humanae vitae enciklika megjelenésének 40. évfordulójára a Pápai Lateráni Egyetemen rendezett kongresszuson* (2008. május 10.): *Insegnamenti* IV, 1 (2008) 753–756.
- [28] Vö. II. János Pál, *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája (1995. március 25.), 93: AAS 87 (1995), 507. sk.

[29] Uo. 101., i. h. 516–518.

[30] 29: AAS 68 (1976), 25.

[31] Uo. 31., i. h. 26.

[32] Vö. II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 41: i. h. 570–572.

[33] Vö. uo.; II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 5. és 54., i. h. 799. és 859. sk.

[34] 15., i. h. 491.

[35] Vö. uo. 2., i. h. 258.; XIII. Leó, *Rerum novarum* kezdetű enciklikája (1891. május 15.), *Acta Leonis XIII.*, 11 (1892) 97–144.; II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 8., i. h. 519–520.; II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 5., i. h. 799.

[36] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 2. és 13., i. h. 258. és 263. sk.

[37] Uo. 42, i. h. 278.

[38] Uo. 11., i. h. 262.; II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 25: i. h. 822–824.

[39] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 15., i. h. 265.

[40] Uo. 3., i. h. 258.

[41] Uo. 6., i. h. 260.

[42] Uo. 14., i. h. 264.

[43] Uo. vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 53–62., i. h. 859–867.; II. János Pál, *Redemptor hominis* kezdetű enciklikája (1979. március 4.), 13. sk.: AAS 71 (1979), 282–286.

[44] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 12., i. h. 262. sk.

[45] II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 22.

[46] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 13., i. h. 263. sk.

[47] Vö. XVI. Benedek, *Beszéd az olasz egyház IV. nemzeti kongresszusának résztvevőihöz* (2006. október 19.), *Insegnamenti* II. 2 (2006), 465–477.

[48] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 16., i. h. 265.

[49] Uo.

[50] XVI. Benedek, *Beszéd a fiatalokhoz Barangaroo kikötőjében* (Sidney, 2008. július 17.), L'Osservatore Romano 2008. július 18.

[51] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 20., i. h. 267.

[52] Uo. 66., i. h. 289. sk.

[53] Uo. 21., i. h. 267. sk.

[54] Vö. 3., 29. és 32., i. h. 258., 272. és 273.

[55] Vö. II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 28., i. h. 548–550.

[56] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 9., i. h. 261. sk.

[57] Vö. II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 20., i. h. 536. sk.

[58] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 22–29., i. h. 819–830.

[59] Vö. 23. és 33., i. h. 268. sk. és 273. sk.

[60] Vö. i. h. 135.

[61] II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 63.

[62] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 24., i. h. 821. sk.

[63] Vö. II. János Pál, *Veritatis splendor* kezdetű enciklikája (1993. augusztus 6.) 33., 46. és 51 (1993) 1160.; 1169–1171. és 1174. sk.; II. János Pál, *Beszéd az Egyesült Nemzetek közgyűlésén a szervezet alapításának 50. évfordulója alkalmából* (1995. október 5.), 3: *Insegnamenti XVIII. 2* (1995) 732. sk.

[64] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 47., i. h. 280. sk.; II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 42., i. h. 572–574.

[65] Vö. XVI. Benedek, *Üzenet a 2007. évi Élelmezési Világnap alkalmából*: AAS 99 (2007), 933–935.

- [66] Vö. II. János Pál, *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája 18., 59., 63. és 64., i. h. 419–421., 467. sk. és 472–475.
- [67] Vö. XVI. Benedek, *Üzenet a Béke Világnapjára 2007*, 5: *Insegnamenti* II. 2 (2006) 778.
- [68] Vö. II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára 2002*. 4–7. és 12–15.: AAS 94 (2002) 134–136. és 138–140.; II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára 2004*. 8: AAS 96 (2004) 119; II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára 2005*. 4: AAS 97 (2005) 177. sk.; XVI. Benedek, *Üzenet a Béke Világnapjára 2006*. 9. sk.: AAS 98 (2006) 60. sk.; XVI. Benedek, *Üzenet a Béke Világnapjára 2007*. 5. és 14: i. h. 778. és 782. sk.
- [69] Vö. II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára 2002*. 6: i. h. 135.; XVI. Benedek, *Üzenet a Béke Világnapjára 2006*. 9 sk.: i. h. 60. sk.
- [70] Vö. XVI. Benedek, *Homília az „Islinger Feld”-en, Regensburgban tartott szentmisén (2006. szeptember 12.)*: *Insegnamenti* II. 2 (2006) 252–256.
- [71] Vö. XVI. Benedek, *Deus caritas est* kezdetű enciklikája 1: i. h. 217. sk.
- [72] II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 28: i. h. 548–550.
- [73] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 19: i. h. 266. sk.
- [74] Uo. 39: i. h. 276. sk.
- [75] Uo. 75: i. h. 293. sk.
- [76] Vö. XVI. Benedek, *Deus caritas est* kezdetű enciklikája 28: i. h. 238–240.
- [77] II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 59: i. h. 864.
- [78] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 40. és 85: i. h. 277. és 298. sk.
- [79] Uo. 13: i. h. 263. sk.
- [80] Vö. II. János Pál, *Fides et ratio* kezdetű enciklikája (1998. szeptember 14.) 85: AAS 91 (1999) 72. sk.
- [81] Vö. uo. 83: i. h. 70. sk.
- [82] XVI. Benedek, *Előadás a Regensburgi Egyetemen (2006. szeptember 12.)*: *Insegnamenti* II. 2 (2006) 265.

[83] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 33: i. h. 273. sk.

[84] II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára* 2000. 15: AAS 92 (2000) 366.

[85] *A Katolikus Egyház Katekizmusa* 407; vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 25: i. h. 822–824.

[86] Vö. uo. 17: AAS 99 (2007) 1000.

[87] Vö. uo. 23: i. h. 1004. sk.

[88] Ezt a tanítást Szent Ágoston részletesen kifejti *A szabad akaratról* című dialógusában (*De libero arbitrio* II. 3,8 skk.). Kimutatja, hogy az emberi lélekben van egyfajta „belső érzék”. Ezt az érzéket olyan aktus alkotja, amely az ész normális funkción túl teljesedik be, nem reflexió eredménye, inkább mintegy ösztönös, amely által az ész, ráébredve a maga átmeneti és tévedésre hajlamos természetére, feltételezi valami öröknek a létezését, amely nála magasabb rendű, abszolút értelemben igaz és bizonyos. Ennek a belső igazságnak Szent Ágoston olykor az Isten nevet (*Vallomások* X. 24,35.; XII. 25,35.; *A szabad akaratról* II. 3,8), s még gyakrabban a Krisztus nevet adja (*De magistro* 11,38.; *Vallomások* VII. 18,24.; XI. 2,4).

[89] XVI. Benedek, *Deus caritas est* kezdetű enciklikája 3: i. h. 219.

[90] Vö. uo. 49: i. h. 281.

[91] II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 28: i. h. 827. sk.

[92] Vö. uo. 35: i. h. 836–838.

[93] Vö. II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 38: i. h. 565. sk.

[94] Uo. 44: i. h. 279.

[95] Vö. uo. 24: i. h. 269.

[96] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 36: i. h. 838–840.

[97] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 24: i. h. 269.

[98] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 32: i. h. 832. sk.; VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 25: i. h. 269. sk.

[99] II. János Pál, *Laborem exercens* kezdetű enciklikája 24: i. h. 637. sk.

[100] Uo. 15: i. h. 616–618.

[101] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 27: i. h. 271.

[102] Vö. *A Hittani Kongregáció Libertatis conscientia instrukciója a keresztény szabadságról és felszabadításról* (1986. március 22.) 74: AAS 79 (1987) 587.

[103] Vö. II. János Pál, *Interjú a „La Croix” c. francia katolikus napilapnak* 1997. augusztus 20-án.

[104] II. János Pál, *Beszéd a Társadalomtudományok Pápai Akadémiáján* (2001. április 27.): *Insegnamenti XXIV. 1* (2001) 800.

[105] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 17: i. h. 265–266.

[106] Vö. II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára* 2003. 5: AAS 95 (2003) 343.

[107] Vö. uo. 108.

[108] Vö. XVI. Benedek, *Üzenet a Béke Világnapjára* 2007. 13: uo. 781. sk.

[109] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 65: uo. 289.

[110] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája: i. h. 275. sk.

[111] Vö. uo. 37: i. h. 275. sk.

[112] Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Apostolicam actuositatem* határozat a világi hívek apostolkodásáról 11.

[113] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 14: i. h. 264; II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 32: i. h. 832. sk.

[114] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 77: i. h. 295.

[115] II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára* 1990. 6: AAS 82 (1990) 150.

[116] Ephesosi Hérakleitos (Kr. e. 535–475) 22B124. töredék, in: H. Diehls–W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Weidmann, Berlin 19526.

[117] Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa, *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* 451–487.

- [118] Vö. II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára* 1990. 10: AAS 82 (1990) 152. sk.
- [119] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 65: i. h. 289.
- [120] XVI. Benedek, *Üzenet a Béke Világnapjára* 2008. 7: AAS 100 (2008) 41.
- [121] Vö. XVI. Benedek, *Beszéd az ENSZ-közgyűlés résztvevői előtt* (2008. április 18.): *Insegnamenti* IV,1 (2008) 618–626.
- [122] Vö. II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára* 1990. 13: i. h. 154. sk.
- [123] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 36: i. h. 838–840.
- [124] Uo. 38: i. h. 840. sk.; vö. XVI. Benedek, *Üzenet a Béke Világnapjára* 2007. 8: i. h. 779.
- [125] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 41: i. h. 843–845.
- [126] Vö. uo.
- [127] Vö. II. János Pál, *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája 20: i. h. 422–424.
- [128] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 85: i. h. 298. sk.
- [129] Vö. II. János Pál, *Üzenet a Béke Világnapjára* 1998. 3: AAS 90 (1998) 150.; uő., *Beszéd a „Centesimus annus” Alapítvány tagjai előtt* (1998. május 9.) 2: *Insegnamenti* XXI. 1. (1988) 873. sk.; uő., *Beszéd közéleti személyiségekkel és diplomatákkal való találkozására alkalmából a bécsi Hofburgban* (1998. június 20.) 8: *Insegnamenti* XXI. 1 (1998) 1435. sk.; uő., *Beszéd a Sacro Cuore Katolikus Egyetem rektora előtt az Egyetem évi közgyűlésén* (2000. május 5.) 6: *Insegnamenti* XXIII. 1. (2000) 759. sk.
- [130] Aquinói Tamás szerint „a rész logikája szemben áll a személy logikájával”. In: III. Sent. d. 5,3,2.; ugyanígy: „az ember a maga teljessége és tulajdonságainak teljessége szerint nem rendelődik hozzá a közösséghez”. STh I–II. 21,4,3.
- [131] Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció az Egyházzól 1.
- [132] Vö. II. János Pál, *Beszéd a Pápai Teológiai Akadémia és a Pápai Szent Tamás Akadémia nyilvános ülésén* (2001. november 8.) 3: *Insegnamenti* XXIV. 2 (2001) 676. sk.
- [133] Vö. Hittani Kongregáció, *Dominus Iesus* kezdetű nyilatkozat Jézus Krisztus és az egyház egyetlen és egyetemesen üdvözítő voltáról (2000. augusztus 6.) 22: AAS 92 (2000) 763. sk.; uő., *Doktrinális megjegyzés a katolikusok magatartásával és szerepvállalásával kapcsolatban a*

politikai életben (2002. november 24.) 8: AAS 96 (2004) 369. sk.

[134] Vö. XVI. Benedek, *Spe salvi* kezdetű enciklikája 31: i. h. 1010.; uő., *Beszéd az olasz egyház IV. nemzeti kongresszusának részvevői előtt* (2006. október 19.): i. h. 465–477.

[135] II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 5: i. h. 798–800.; vö. *Beszéd az olasz egyház IV. nemzeti kongresszusának részvevői előtt* (2006. október 19.): i. h. 471.

[136] Uo. 12.

[137] Vö. XI. Piusz, *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikája (1931. május 15.): AAS 23 (1931) 203.; II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 48: i. h. 852–854.; *A Katolikus Egyház Katekizmusa* 1883.

[138] Vö. XXIII. János, *Pacem in terris* kezdetű enciklikája: i. h. 274.

[139] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 10. és 41.; i. h. 262. és 277. sk.

[140] Vö. XVI. Benedek, *Beszéd a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagjai előtt* (2007. október 5.): *Insegnamenti* III. 2 (2007) 418–421.; uő., *Beszéd a Pápai Lateráni Egyetemen a természetjog témájáról rendezett nemzetközi kongresszus résztvevői előtt* (2007. február 12.): *Insegnamenti* III. 1 (2007) 209–212.

[141] Vö. XVI. Benedek, *Beszéd a püspökök előtt a Thaiföldi Püspökkari Konferencia ad limina-látogatása alkalmából* (2008. május 16.): *Insegnamenti* IV. 1 (2008) 798–801.

[142] Vö. *A Vándorlók és Útonlévők Lelkigondozásának Pápai Tanácsa Erga migrantes caritas Christi* instrukciója (2004. május 3.): AAS 96 (2004) 762–822.

[143] II. János Pál, *Laborem exercens* kezdetű enciklikája 8: i. h. 594–598.

[144] *Beszéd a munka ünnepén tartott eucharisztikus megemlékezés után* (2000. május 1.): *Insegnamenti* XXIII. 1 (2000) 720.

[145] Vö. II. János Pál, *Centesimus annus* kezdetű enciklikája 36: i. h. 838–840.

[146] Vö. XVI. Benedek, *Beszéd az ENSZ-közgyűlés tagjai előtt* (2008. április 18.): i. h. 618–626.

[147] Vö. XXIII. János, *Pacem in terris* kezdetű enciklikája: i. h. 293.; *Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa: Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* 441.

[148] Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 82.

- [149] Vö. II. János Pál, *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája 43: i. h. 574. sk.
- [150] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 41: i. h. 277. sk.; II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 57.
- [151] Vö. II. János Pál, *Laborem exercens* kezdetű enciklikája 5: i. h. 586–589.
- [152] Vö. VI. Pál, *Octogesima adveniens* kezdetű apostoli levele 29: i. h. 420.
- [153] XVI. Benedek, *Beszéd az olasz egyház IV. nemzeti kongresszusának részvevői előtt* (2006. október 19.) i. h. 465–477.; uő., *Homília a Regensburgban, az Islinger Feld-en tartott szentmise alkalmából* (2006. szeptember 12.): i. h. 252–256.
- [154] Vö. A Hittani Kongregáció, *Dignitas personae* kezdetű instrukciója a bioetika néhány kérdéséről (2008. szeptember 8.): AAS 100 (2008) 858–887.
- [155] Vö. VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 3: i. h. 258.
- [156] II. Vatikáni zsinat, *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció 14.
- [157] Vö. uo. 42: i. h. 278.
- [158] Vö. XVI. Benedek, *Spe salvi* kezdetű enciklikája 35: i. h. 1013. sk.
- [159] VI. Pál, *Populorum progressio* kezdetű enciklikája 42: i. h. 278.